

NAPAD NA PRAČU

^^ dmah po dolasku na Orahovicu, oko 20. januara 1942, delovi Rudarske i 1. čete izvršili su protivnapad na ustaše i saterali ih u Praču. Posle toga, u toku cele zime, ostali smo na ovim položajima, smenjujući se sa 1. četom i vodeći skoro svakodnevne borbe sa ustaškom milicijom i domobranima.

Bila je strašna zima — sneg visok i do dva metra, drvo je pucalo od mraza. Naizmenično su po 24. sata 1. i 3. četa bile na položajima — u zasedama i na mrtvim stražama, u snežnim rovovima. Povremeno nas je tukla artiljerija od Sjetline. Čak i noću jedna od prvih granata je ranila Proku Velikoga.

Moral obe čete, i pored napora i borbi, bio je sve vreme na visini. Od Orahovice do Kablara se pevalo.

Sredinom februara dobili smo zapovest štaba bataljona da napadnemo i oslobodimo Praču. Dotad smo skoro svakodnevno vodili borbe oko Prače, po ograncima Jahorine.

Pitali smo se pre napada da li ćemo uspeti po onako visokom snegu, na kom ne mogu doći do izražaja ni brzina ni iznenađenje.

Skupa sa nama tröbalo je da učestvuju i čete Jahorinskog odreda. Radi boljeg dejstva ovih jedinica, pojedini delovi Kraljevačkog bataljona bili su im dodeljeni kao udarne grupe. Moja je desetina bila dodeljena meštanskom vodu Ilovačke čete, u selu Pogledu.

U toku noći smo krenuli u napad. Moja desetina dobila je zadatak da napadne bunkere na železničkoj pruzi, uzvodno od Prače, ka Renovici. Desetini su bila dodeljena dva ili tri druga iz meštanskog voda, kao poznavaoци terena. Iznenadnim prepadom likvidirali smo ustaše kod uporišta iznad mosta i tunela i odmah nastavili dalje. Počeli smo da dejstvujemo duž ceste ka samoj Prači. Tamo nas je, iz bunkera na ulazu u naselje, možda kilometar pred Pračom, dočekala jaka mitraljeska vatra. Pošto druge jedinice nisu bile uspele da likvidiraju ostale bunkere, zastali smo i mi. Veliki sneg je otežavao brže kretanje, a šuma

nije predstavljala nikakav zaklon. Mi smo bili zauzeli položaj na cesti. Došlo je do komešanja, jer smo bili skoro na brisanom prostoru. Rekao sam drugovima Miroviću, Borovicu i Strugaru da se prebacuju, a ja ću da štitim njihovo povlačenje mitraljezom. Osetivši da nema većeg pritiska sa drugih strana, neprijatelj je ošuo po nama odasvud. Na snežnoj belini, gazeći vrlo sporo sneg do pojasa, bili smo pogodna meta. U tom trenutku metak je pogodio mog pomoćnika. Zatim su počeli da padaju jedan za drugim i ostali. U ovoj borbi su poginuli: Dragan Jajčanin, Boško Barović, Nikola Mirović, Ivanović iz Trepče i jedan borac, meštanim, čijeg se imena ne sećam.

Ostali delovi bataljona dejstvovali su preko Čelopeka, niz strane koje su se okomito spuštale nad Pračom, tako da je i ovaj brisani prostor bilo skoro nemoguće savladati, jer je bio dobro tučen vatrom automatskih oruđa iz bunkera. Otuda ni ostali delovi bataljona nisu uspjeli da uđu u naselje, a ni čete Jahorinskog i Romanijskog odreda.

Posle napuštanja položaja na cesti, dejstvovali smo jedan kilometar duž ceste. Ja sam se najpre povukao na položaj na Pogledu. Tu je, zapravo, Ivanović poginuo.

Napad je trajao od 5 časova ujutro do 10 uveče. Trebalo je da počne oko ponoći, ali zbog dubokog snega svi smo zakašnili, te nas je uhvatio dan. Toga jutra i mraz je bio vrlo jak. Meni se jednog časa puškomitraljez bio zamrzao. Morali smo zastati — grejao sam ga da bi dejstvovao.

Jedna drugarica iz Kragujevačkog bataljona, čini mi se Maca Jagodić, koja nam je pridata kao bolničarka, išla je 600 metara četvoronoške, jer je bila velika strmina, a nije imala dobru obuću. Bile su joj se ruke smrzle. Onda ju je Božo Žarković sa još jednim drugom odveo na Pogled.

Pošto je u višim krajevima bila izmaglica, pri povlačenju smo se pogubili. Miko i Strugar su zalutali i izbili na Orahovicu.

Po pričanju drugova, istog je dana poginuo jedan od najboljih puškomitraljezaca Rudarske čete — Jaušković, koji je sa grupom meštana iz sela Brdarića jurišao s puškomitraljezom na neprijateljev položaj.

Posle neuspelog napada na Praču, ustaše su pokušale da nas odbace sa Orahovice i Čelopeka, da nas potisnu s položaja. Bili smo se već vratili u četu, na položaje prema Čelopeku. Jedna kolona je krenula pravo preko Čelopeka na nas. Ispred kolone išao je pas. Vidim deset ustaša i domobrana. Pustio sam ih sasvim blizu — na pedesetak koraka. Nisam mogao više da odolim. Raspalio sam po njima. Nekoliko ih je palo. Posle sam kritikovan «Od drugova što ih nisam pustio još bliže.

Proko ŽIGIĆ

U KORPI PREKO NERETVE

(Iz dnevnika)

23. februar 1942. Selo Obalj. Prvi bataljon je dobio zadatak da napadne i, po mogućnosti, oslobodi Ulog.

Napadao je veliki snijeg. Tvrd je. Čovjek ide lako. I konj. Ali imamo i magarca »Murga«, koji nosi mitraljesku municiju. Nikako neće da krene. Vuku ga za ular — ne ide. Čitav bataljon stoji u velikoj i strmoj strani i čeka da mi mitraljesci stignemo. Borci se šale i smiju na račun »Murga« i nas mitraljezaca.

Uzeh sjekiru bacačkog odjeljenja. Od jedne omorike odsjekoh gustu granu.

— Sta će ti ta grana, sudijo?

— Da vidimo sudijinu vještinu. Kako li će magarca prebaciti!

— Magarac je okrivljenik! Sada će mu sudija presuditi!

Upadice se čuju sa svih strana.

Dovukoh granu i postavih je pored magarca. Dušan, Rudi, Zika i ja podigosmo magarca i oborismo ga na granu. »Murgo« miran, izgleda da mu se svidjelo. Povukoh granu. Ide kao po loju. »Murgo« leži. Dovikivanje, smijeh i dosjetke na račun moj i »Murgov«.

Tako dovukosmo »Murga« do ceste Kalinovik — Nevesinje. Tu ga gurnuh na prtinu. On skoči, uspravi se i nastavi da ide.

Kiša poče da pada. Kolona se kozjom stazom spušta niz klisuru. Držimo se rukama za stijenje. Konji se teško spuštaju. Ovo je teren za »Murga«, ide bez zastoja. Kanjon Neretve dubok, kolona se sporo kreće.

Bataljon stiže na obalu. Voda huči. Kako je preći? Noć je tamna i kišovita, dušu dala za iznenađenja, za bombaše, za upad u bunkere. Ali za gaženje nabujale Neretve, to je rđava noć.

Neki već obilaze, ispituju kako prići mutnoj rijeci. Stab bataljona se dogovara. Borci vični vodi daju svoja mišljenja. Svi bi htjeli da vide, da pokušaju i lično da se uvjere. Daleko se rasturiše borci, uz Neretvu i niz nju. Kiša samo lije. Nećemo hiti mokriji kada zagazimo u Neretvu.

Smjeliji borci predlažu da se pliva. Neki: da prvi pliva, sled'eći da mu se drži za nogu, i tako redom dok se ne napravi mostobran. No ima i dosta neplivača.

Komandant Četković prvi zagazi, da proba. I naglo upade u vodu do grla. Komesar Kapičić ga izvuče na obalu. Znači, od gaženja nema ništa!

Sta sada?

Drug Pero naredi da se bataljon prikupi.

Nema jedne desetine. Udaljila se, pa od huke rijeke ne čuje dozivanje. Patrole pođoše da je traže. Uskoro eto desetine. Boško Dedejić Pop vikom nešto saopštava štabu, ne čujemo šta. Rezultat te vike doznasmo brzo — pokret. Pop je pronašao* neku žicu, pa ćemo pokušati da pomoću nje pređemo Neretvu.

Kakve vrleti! Mrak, prst pred okom se ne vidi. Kiša pada, sa litice se sliva voda, prskaju valovi što se razbijaju o stijenje. Borci padaju, psuju boga, syece, đavole, kako kome šta naleti na jezik. Ipak se veza drži. Čak se i smijeh čuje.

Izgleda kao da kanjonu nema kraja. Neki pitaju hoće li skoro u Konjic, toliko dugo izgleda marševanje.

Ipak stigismo na cilj. Tu je nekakva žičara. Neko se njom služio. Samo kako i u koje svrhe?

Sijevaju munje. Kad bljesne — ispituju žicu. Tu su i korpe. Pop proba može li da sjedne u korpu.

— Kao da je za mene krojena. Udobna! Idem prvi.

I, tako, trud urodi plodom. Odlučni borci i vješti ratnici mnogo mogu da urade.

Rudi Krajina, rudar iz Ibarskih rudnika, mehaničar, kuca žicu kamenom. Namotava je na neko drvo i vuče. Drugovi mu pomažu. Svako pomalo i ponešto uradi.

Visoko iznad nabujale Neretve pođe prazna korpa ka drugoj obali.

— Ura! I Neretvu pobijedismo — uzviknu neko.

Žica se odmotava, a korpa se vraća natrag.

— Ja sam spreman da je isprobam! — javi se pop, priđe korpi i sjede. Dade znak da naša tehnika počne radnju. Snažne ruke pokrenuše korpu. Škripi. Ode Pop.

Korpa putuje, lagano, visoko iznad rijeke, koja huči i valja čitava stabla sa granama i žilama, debele panjeve... Oči bataljona su uprte u crnu tačku. Žicu ne vidimo, samo tu tačku koja se kreće i ocrtava na mutnom nebu iznad kanjona. Kao da protiče vječnost. Nestade onda korpe. Svi smo napregnuti, htjeli bismo čuti šta se tamo zbiva. Iznenada korpa opet izroni prema nebu. Da li je prazna?

— Bravo! Uspjeloi^amo naprijed! . .

— Brže vuci!

— Lakše! Što lakše i opreznije, to bolje!

— Lakše, može zapeti!

I tako strepimo za naše prevozno sredstvo.

Korpa sve brže i sve sigurnije hita od obale do obale. Jedan po jedan, i već je četa prešla. I komandant Cetković je prešao. Četa je pošla u izviđanje, da uhvati dodir s neprijateljem. Valja rastjerati ustašku miliciju u selima oko Uloga i, po mogućnosti, neopaženo prići Talijanima i iznenaditi ih.

Bataljon je prešao rijeku. Putem, uz lijevu obalu Neretve, kolona brzo promiče.

Mokri, prozebli, sanjivi, umorni, izubijanih ruku i nogu, borci pođuše u juriš kada praskozorje obasja Crvanj.

8. april. Selo Varešišće kod Rogatice.

U prvi mrak je bataljon na okupu, pod punom ratnom opremom. Mirna je proljetna noć. Pitamo se zašto smo na zbornom mjestu. Vlado Šćekić, zamjenik političkog komesara bataljona, reče da dolazi drug Tito. Mnogo nas obradova ova vijest. Susret sa drugom Titom, tu, na položaju! Zao nam je što nije dan, pa da lijepo vidimo voljenog druga. Skoro smo ga vidjeli, pri prolasku kroz Foču, ali bismo svi željeli da ga što češće vidamo.

U 21 čas je bataljon postrojen. Kroz mrak nam se približava grupa ljudi. Komandant bataljona, Pero Četković, pođe im u susret. Čusmo prve riječi raporta: »Druže vrhovni komandante, bataljon je u stroju .. .«

Srce jače kuca.

Grupa prođe između redova boraca i stade u sredini bataljona.

— Smrt fašizmu, drugovi! — pozdravi nas drug Tito.

— Sloboda narodu! — odgovorismo kao jedan.

— Pridite bliže, drugovi! — pozva on.

Lagano, tiho i u redu, zbijamo se sa svih strana.

— Kako ste, drugovi!

— Dobro! (jednoglasno). Hvala (nekoliko boraca).

— Drugovi i drugarice, drug Milutin je ovih dana došao iz Crne Gore . . .

Zatim reče da zna da nas interesuje kako je sada tamo. On sam, u kratkim crtama, iznese političku situaciju u Jugoslaviji, na istočnom frontu i kod zapadnih saveznika. Zna da nas interesuje zašto se već ne otvara drugi front. Reče da za to još nijesu sazreli uslovi u tim zemljama. Reče nekoliko riječi i o stanju u Crnoj Gori.

Gutamo svaku riječ i trudimo se da ih zapamtimo. Glas je druga Tita zvonak u ovoj noćnoj tišini. Naglasak neobičan.

Ivan Milutinovic, član Vrhovnog štaba, ispriča nam o situaciji u Crnoj Gori.

Mjesec izišao, pa dosta dobro vidimo druga Tita. Čitavi sat već stoji, vidim kako se premješta s noge na nogu. Kad Milutin završi izlaganje, krenuše da izađu iz našeg kruga. Nailaze pored pratećeg voda. Drug Tito stade ispred borca Iva Dapčevića.

— Živio nam, druže Tito! — poluglasno uzviknu Ivo.

— Čiji su vam ovo bacači i kojeg su kalibra?

— To su talijanski teški bacači. A tamo su teški talijanski mitraljezi — odgovori komandant Pero.

— Čim si se bavio prije rata, druže? — pita drug Tito Dapčevića.

— Bio sam student na Beogradskom univerzitetu — odgovori Ivo.

— A ti, druže? — pita Dušana Vujoševića, koji se primače drugu Titu i zagleda ga.

— Ja sam bio trgovac na veliko, u Beranama — odgovori Dušan.

— I kako se snalaziš u ovom ratu?

— Dobro, dobro! Odličan je mitraljezac! — reče komandant Cetković.

Drug Tito još malo porazgovara s nama, pa hitro pođe preko sela. Uskoro su svi bili na konjima, žure niz selo u pravcu Mesića i Goražda.

Bataljon se razide i smjesti u kolibe pune sijena. Do dugo u noć pričamo o susretu s drugom Titom.

Milonja STIJOVIC

NA ULOGU

^eretvu smo prešli pomoću žičane korpe. Prebacivanje je išlo sporo. Naš zadatak je da likvidiramo ustaše i njihovu miliciju u selu Bojčić-Mahali.

Napad je izvršen noću. Tamna noć, nepoznat teren, slaba veza — sve je to imalo uticaja na ishod ove akcije. U napadu su poginuli komesar čete Jovo Popović, Pavle Batričević i Milija Vlahović. Neprijatelj je uspio da pobjegne u Ulog. U toku dana jaka mitraljeska vatra iz Uloga zasipala je naše položaje u Bojić-Mahali. Jedan od drugova je poginuo na brisanom prostoru, jureći za ustašom koji je bežao prema Ulogu. Da bismo ga izvukli, morali smo savladivati brisani prostor. Rafali talijanskih bređa su nas pratili neprekidno, nabacujući nam često snijeg u lice.

Cio dan je trajala borba. Noću je pripremljen napad na utvrđeni Ulog. Branili su ga Talijani i ustaše. U neposrednoj blizini groblja nalazili su se neprijateljski bunker. Iz njih sipaju rafali uz eksplozije talijanskih bombi, koje se nemilice bacaju. Grupa bombaša kreće prema bunkerima. U trenutku kad bacismo bombe, rafali još više učestaše. Meci šibaju po kamenim grobovima koji nam služe kao zaklon.

Nekoliko pokušaja da u toku noći likvidiramo neprijatelja ostali su bez rezultata.

Savladan umorom i nespavanjem, zaspao sam tu, neposredno pred neprijateljskim cevima. Kad sam se probudio, više nije bilo mojih drugova. Samo su se podalje čuli mitraljezi i bombe. Pomislio sam da su pošli u napad. Pošao sam naprijed, prema bunkerima, u nadi da ću se tako priključiti drugovima. Puzao sam od kamena do kamena. Neprijatelj me je primijetio. Praštalo je po kamenju ispred i oko mene. Zastao sam, osluškiavao i zvao: »Duro, Marko«, ali se niko ne javlja. Šta bi to moglo biti? Sinu mi misao da su se, možda, povukli. Sad mi je to izgledalo nekako najvjerovatnije. Puzim nazad. Kada sam odmakao od bunkera, u skokovima se prebacujem ka položajima

čete. U blizini kuće u kojoj se ona nalazila sreo sam patrolu koju je komandir uputio da me izvuče, računajući da sam poginuo. Bili su iznenađeni i radosni kad su me ugledali.

Sutradan sam određen da na osmatračnici smijenim druga Bulatovića. Ušao sam u kolibu gdje se nalazila osmatračnica. On sjedi oborene glave. Pomislih da spava pa ga drmnuh. On — ništa. Tek kad mu podigoh glavu, primijetih ranu na čelu. Metak ga je pogodio kroz otvor dok je osmatrao.

Predveče smo na kosi više Bojčić-Mahale sahranili poginule drugove. Težak je to gubitak. Bili su to dobri drugovi, stari komunisti. Sjećam se očinske brige komesara Jova Popovića, topline i ljubavi sa kojom je prilazio svakom borcu. Za vrijeme jednog noćnog marša preko planine Zvijezde, januara 1942. Jovo je po dubokom snijegu, bez prtine, kada je svaki čovjek bio na izmaku snage, po nekoliko puta išao duž kolone, bodrio, pomagao, uzimao rance iznemoglim drugovima, trudeći se da niko ne izostane. Uvijek vedar, veseo, raspoložen. Za svakog druga našao bi drugarsku riječ i savjet.

Rastali smo se s poginulim drugovima. Bataljon je pošao na nov zadatak. Ovog puta Neretvu je veći dio bataljona prešao gazom. Zimsko je doba, snijeg. Borci povezani u lancu gaze rijeku. Voda je dosegala i do iznad pojasa. Na sredini bi se pod udarom brze rijeke kolona povila u vidu luka. Kako je ko izlazio iz vode, na njemu bi se odjeća odjednom smrzla i ukočila. A zatim je škripala pri pokretu kao da je od rasušenih dasaka. Žurili smo, morali smo da žurimo, da se ne bi i tijelo ukočilo.

Dušan ŠABAN"

SVITANJE NAD ULOGOM

Bataljonski kurir nas dvojicu u patroli stiže na cesti prema Ulogu i panično poziva da požurimo u četuju; bataljon se već spremio za pokret; u posljednjem trenutku, još dok su se čete postrojavale, neko se sjetio patrole. Nimalo me nije obradovala ta vijest, jer je najgore onome ko nakon nekoliko sati patroliranja kreće iscrpljen na višesatni usiljen marš, a najčešće nakon toga i u borbu. Nervozi spremanja da za bataljonom ne kaskam kroz mrak i bespuće neretljanske klisure zago-rča mi i objašnjenje s komandrom straže oko toga što smo predveče pustili neku seljanku iz okoline, prema Ulogu. Po njegovim riječima, trebalo je da budem prorok, da predosjetim ovaj pokret i da je spriječim da ode i javi ustašama i Talijanima naše namjere. Jer ona je, kleo se, nešto nanjušila. Uzalud sam ga uvjeravao da je ta žena i u najboljoj prilici mogla da zna manje nego ja i da nijesmo do sada sprečavali nikoga na tom pravcu. Žena je, očigledno, bila noseća. Ide na porođaj nekoj svojoj prijateljici koja ima »laku ruku« za te stvari.

Nešto zbog mokre obuće, nešto zbog umora, počeh da se ljutim na prigovore ovog odveć podozrivog čovjeka; naime, »lako, za takve kao ja, svaka žena može kudeljnom vune da sebe napravi trudnom«.

»Ako je sumnja majka istine, sumnjičenje je otac svih zločina od onog. . .«, sjetih se kako Jago presađuje iz svog u Otelovo srce sumnju, do. . . i tu ne znadoh šta da ubacim. Sad ću ja biti nebudan u najboljem slučaju. I, ako ne uspijemo na Ulogu, potrudićeš se čak da postaviš pitanje: ko je bio zadnja smjena u patroli prema Ulogu?.. I tako, mudrosti pospana, kad kreneš, svašta ćeš izmisliti.

Prikopčali smo se za svoju četuju kad je već čelo bataljonske kolone izlazilo iz sela.

Mrak, vlažan i gust, pun potmulog tutnja Neretve, budili su udarci cokula o kamenje. Kolona se razniza cestom kuda smo maločas Hamid i ja patrolirali. Po treći put krećemo na

Ulog, uz Neretvu. I nek, najzad, bude srećno . . ! Znam napamet taj kraj oko Obija, biskao sam ga nogama toliko puta — po mraku, u podne, u svitanje, i pročitavao pogledom, na mješecini, ukopan kao kamen.

Desno, s druge obale ćafkaju ustaške puške, tutnje brda od vjetrova i usova. Snjegovi se tope i planina miriše na vlažnu koru bu'kve i na iščekivanje kiša.

Slamaju se potoci iz planina, slama se nadošla Neretva u kanjone koji pucaju od njene zadrte snage. Prošarica zavarava. Cini ti se — ide neko, prikrada se ledinom gdje više nema snijega. Pritajim se, čekam da me neprijatelj ne primijeti prvi, a zabranjeno nam da naprazno pucamo. Partizanski metak nije za šenluk, već za pogodak. Čekamo, oslušujemo, a ono grudve jugovog snijega padaju s grana, tupo kao nečiji koraci, kao da neko trči prema nama, ili to čujem svoje srce. A zakleo bih se da se nešto crno micalo, moj strah se pretvorio u ustašu.

Naglo se smrači među kanjonima. I nebo, i šume, i litice slivaju se u tamnu masu, u mokra umorna leđa koja bole od puške; trbuh vuku nabijene fišeklije. Sklapa se stijenje hercegovačko nad nama i oluja opet počinje da se puni snijegom i blatom. Dugo, satima kolona se miče bez osjećanja da se kreće. Pridržava se drug drugu za krajičak šinjela, šatorskog krila ili pelerine,

Huk Neretve jedino nam pokazuje da se držimo i njenog skuta. Možemo i da pričamo, ali niko nema šta da kaže sem da mu se spava. Veliki umor pogasi misli. Samo se tupo vrzma po glavi refren neke partizanske pjesme s posljednjeg sijela; iver neke rečenice dibidus bezvezne, neko nenormalno stanje između sna i neke bolėsne obamrlosti čula. Noge se automatski miču. Palac se raskravi o ivicu stijene. Jauk. A onda neumjesna, ali vesela upadica:

— Vрати se i lijepo moli izvinjenje. U ovo doba noći ga budiš, suklato!

Zaustavismo se opet. Kroz mrak dopire neki žamor, montanje sjenki, pregrupiše se čelo kolone. Čekalo se i drijemalo u zaglušnom huku vode. Brda su se tu sastala u jedan nemoćan tjesnac.

Pomoću čekrka koji je škripio kao zlokobna noćna ptica bataljon se polak%,prebacivao na drugu obalu. Najzad sam i ja nad ambisom.

Poda mnom voda se više žuti, sva zgužvana u slapove, u bakarno kovitlanje. Kad bih se otkaćio, ne bi me ništa spasilo. Smrzla bi mi već pokrete ta voda puna snijega. Neko me odgurnuo; pomičem točak; neko daje uputstva: »Pazi da ti točak

ruku ne smrvi!« Dočekuje me litica, dodir uklesanog ležišta za stopu, koji više zamišljam nego što vidim, znak je da sam na drugoj obali.

Bacači Jakše Dragovića i bređa Dušanova i Milonjina nastavljaju desnom obalom; pomoći će napad — sa odstojanja. Odmah nastavljamo. Sad se obale malo razilaze. Kroz zastor mraka i kiše slutim neko mekše tlo — više zemljavao, žmarno i travno, mada još ozeblo od snjegova koji se tope glasno u vrhovima.

Ako noćas ne napadnemo, onda je to gore od poraza.

Strah me da ne zakasnimo.

Tumacnu se trougao spram neba, krov kuće ili staje. Valjda je taj miris dima znak da smo blizu naselja. Idemo, a kao zavezanih očiju. Samo slutimo po onome što vidimo iz svoje pospanosti ili po glasnim nagađanjima koja stižu s čela kolone, koje je i samo u rukama vodiča, mještana.

Opet neka nervoza i već koji zastanak. Ako nam vodič pobjegne? To bi bilo gore od najgoreg. Premještamo se s noge na nogu. Nečija četurica, koja izdajnički zazvoni, pokazuje da vodovi ispred nas nekuda žure. Znači, tu smo, pred Ulogom.

Najzad ćete dobivaju zadatke i raspoređuju se za napad.

Naš vod se iz mjesta, rastresen po grupama, odjednom skotrljao u pomrčinu niz gole livatke i strmine za ostalim četama. Ugrabio sam sjenku Janka Cirovića koji je letio, padao, spoticao se i dočekivao na ruke. Samo da ga ne izgubim iz vida. I krupan je, pa mi služi kao orijentir u pomrčini i razrijeđenom streljačkom stroju. Zaustavila nas je i grupisala tamna sjenka ograde, kuće ili zida, na dnu te aluge.

Nas nekolicina, uzmućane sjenke, okolo se okrećemo, osluškujemo. Na nekoliko koraka ispred nas škljoca zatvarač teškog mitraljeza, a onda čujemo šapat, gundanje muških glasova, koji se mijesaju, uzdišu, kašljućaju. I opet — škljocanje. Zveket metalnih dijelova sastavlja u mojoj glavi bredu i vraća sjećanja na muke nišandžije kad je rafal preči od vida, sjećanje na tvrdoglavost stvari kad se zainate pa neće. Kao magare pred kamionom.

— Šta sad? — pitam Janka. — Kako da se počne. Tu smo, čujemo ih, ali kako da udarimo?

— Bombe, Rašo! — veli Janko. Kao da je već to juče smislio. — Bombe da bacimo. . . svi odjednom i pravo na glave, pa da halaknemo. Evo ih tu. Čuješ ih, funjare?

Plehaštim talijanskim »ofanzivkama« brda se iz magle odazvaše, zatim počesmo iz pušaka i lakih mitraljeza. Zasvitkaše meci o kamenje ispred nas, a kad nastane tišina, opet čujem one iza zida, još »vračaju« nad neispravnom bredom,

nadmudruju se, ali me najviše zaprepastilo kako su im glasovi ravnodušni nakon sveg džumbusa što smo im dotle napravili. Sta to može da znači sem da su u potpunoj sigurnosti. Ne znam koliko smo dugo tako pucali iz stojećeg stava, ali nas prvi znaci svanuća opomenuše da potražimo zaklona, jer odjednom smo se među sobom vidjeli.

Neki zid je virio iz zemlje kraj nas, svega dva pedlja. Pokreti volje u takvim slučajevima su gotovo automatski, ljudi se povode bilo za kakvom sugestijom. Odjednom se našosmo zbijeni kao sardele u tom »zaklonu«, odakle nastavismo da pucamo u tamni zid, skriven u žučkastom granju nekog drijena.

Tada »progovori« i njihov mitraljez. Tukao je pravo po nama, zapravo, rafali su cimati kamenje na našem zaklonu. Pokazalo se da su se pred nama isprijekali voltovi neke crkve i podzida koje u hercegovačkom ili crnogorskom kršu ni haubica ne bi mogla da sruši, a kamoli naši karabini. Čuo sam samo taj glas njihove brede, zapravo više nego čuo, osjećao. Što se modrina svitanja više širila, pokazivalo se da smo tu vrlo slabo zaštićeni, jer se za slučaj povlačenja iza nas pruža golet. Na nekoga se čekalo, valjda da naše lijevo krilo pritisne bolje, pa da napravimo onaj odlučujući potez, da halaknemo, kako reče Janko.

S lijeve strane izroni tad neka ljudska prilika. Sporo se primicala kroz mrak. Pogurena, kao da se sklanja, ustajala je, padala, bauljala. Neko, kad je vidje, prekorno zaključio:

— Vidite, dokle je naše lijevo krilo prodrlo?

Primakoše se neke jake eksplozije ka našoj zidini.

— Eto ti Jakšo — neko optuži Jakšu Dragovića za neprecizno nišanje — bacačke mine šalje na glave nama, umjesto ustašama.

Od eksplozija postade neizdržljivo. Prikliješteni sa više strana (mitraljez ispred nas, čistina iza nas i sve bliže eksplozije, šara okolo očigledna smrt), nijesmo znali šta da preduzmemo. Tada naiđe eksplozija, koja nas rasprši. Na tri koraka iznad nas uspravi se ona prilika koju smo sve dotle smatrali izaslanikom za vezu s našim lijevim krilom i počeo da sipa bombu za bombom na naše glave.

»Eto ti našeg lijevog krila?« pomislih gorko. A mogli smo ga deset puta ubiti da smo umeli da posumnjamo. Još jedna »talijanka« rasprsnuⁿⁱ se ispred nosa, zabljesnu do sljepila. Kao jedan iznikosmo iz zidine i poletjesmo preko, udesno ka potoku i rastinju, da bismo izbjegli dugo odanje po nišanu brediste.

A taj drznik, što ga svojim nazvasmo, ostade. Ni okrenuli se nijesmo da mu dobrim metkom nazovemo zlo jutro. I danas

žalim što mu taj dan ne presjede zauvijek. Sad se rafal iza zida naglo izduži, zacenu. Blato je praskalo u lice; od metaka koji su orali ispred nas, da oslijepiš. Onaj sa bredom je kosio po širini i sporo se snalazio. Iznenaden, uzbuđen našom blizinom, ličio je na lovca kome zečje uho smeta da pogodi zeca. I nije nikog pogodio. Samo smo vodiču previli nožni list iza šikarja u potoku. Ranila ga maločas »lamara«, talijanska bomba.

Polako, sad već nekim rastinjem zaklonjeni od pogleda i nišana brediste koji nas je maločas revnosno isprskao blatom, stižemo kod koliba i staja gdje neki lakše ranjeni već peku krompire i griju dlanove i koljena na plamenu, koji ja već drugi dan nijesam vidio. Mokri borci drhte gdje se ko zatekao i neko iz komande više na njih da požure na položaj, kori ih. Osjećam da je napad labavo izveden, da su se čete ponašale kao u onoj basni lisica, rak i vrana oko lovačke torbe.

Izađoh da mi kogod ne zvoca kako »neko, eto, na položaju gine i mrzne se, a neko — uživa«. Nalazio sam se tačno s čela brediste kome sam maločas bio meta, na sinočnjem polaznom položaju 3. čete.

Iza širokog orahovog stabla Vuksan Đukić vrebao je kratkim karabinom nekoga ispod sebe, nišanio minutima nepokretan. Mitrалjezac sad vrebao njega. Guli koru sa stabla i lomi grane oko Vuksanove glave. Dva puta je trgnuo kundak Vuksanovo rame, a onda mu klonu puška k nozi; zahvatio mu nezaklonjeni dio ramena. Sekundi i milimetri. Pažnja na jezičku apotekarske vage smrti. On se okrete oko sebe da vidi prati li neko taj njegov napor. I kad vidje nas nekolicinu bi mu, čini mi se, lakše. Pozvao sam još drugova iz koliba da otvorimo složno vatru, kako bi se Vuksan izvukao iz klopke u koju je sam ušao.

Dok se on povlačio zatravljenom jažom, uz dolinu povrvje nova grupa boraca. Neko upita da nijesu ustaše prešle u protivnapad? Ali bređa iz zidine pokaza da su to naši, trojica iz 2. čete i vodič u kožnoj, lugarskoj kapi sa štitom. Kao maločas — blato šprica uvis, mali gejjiri pokazuju namjere obzidanog krvoloka.

Povlačili su se duž golog livatka koji smo mi maločas namjerno zaobišli. Ispred sebe imali su da pretrče brisan prostor od oko sto metara, a za to vrijeme bredista je svim snagama udešavao njihovu pogibiju. Zbijene u grupu rafal počeo da napipava, da se propinje od peta ka njihovim leđima. Kožnu kapu vodiča natače i ona pade ispred njega, a i vodič za njom. Brao je jednog po jednog. Za svega nekoliko sekundi ležali su svi četvorica pokošeni. Mrtvi ili živi, moraće čitav dan da leže pod šapom nemani iz bunkera; ona je prikivala u vodi do grla u

isto vreme i grupu Voja Maslovarića, Krsta Bajića, Mihaila Nedovića i Batrića Jovanovića. Srećom, iznad njih je Strado Bojović. Posjeo jedan napušteni talijanski bunker, i sam u vodi čitav dan drži pod puškomitraljeskom vatrom talijanske bunke ispod sebe da se »zelembaći« ne prikradu Krstu, Voju, Mihailu i Baću. Priča se da je posadu jednog bunkera potpuno uništio. Dan je odmicao sporo, u neizvjesnosti, po zadimljenim kolibama. Grupe su na smjenu osmatrale i pucale na veoma utvrđenog neprijatelja. O nekim dijelovima četa nije se ništa znalo, sem po pucnjavi da su tu, negdje u blizini. I neprijateljeva vatra pokazivala je da se bore. Dan nam je otkrio neke mogućnosti, ali kasno, jer su oni tamo, »ime im mrsko«, kako je Talijane i ustaše nazvao jedan od vodiča, Obljanin, mirno pucali, i na smenu spavali, jeli i samo čekali — da odemo . . . Uvijek sam se osjećao kao zavezanih očiju u noćnoj akciji na nepoznatom terenu. Napadamo, u redu, ali kako da se koristimo oblicima zemljišta koje ti pruža (šansa da ubiješ a da te ne ubiju) jedinu pukotinu kroz koju ulaziš kao fantom; odjednom baneš, probudiš neprijatelja kao cijev pod grlom.

Bataljon se sakupio tek kada se smrklo.

Od grupe koju je plijevala čuma iz bunkera ostao je živ samo vodič, ostali su svi izginuli. Vodič je morao da simulira mrtvacu čitav dan i mora da je iskusan borac, jer su za tu vještinu potrebni jaki nervi. Moraš ostati klada čak i ako te onaj naknadno pogađa. Talijani su često rafalima »provjeravali« već ubijene partizane. Neko¹ pronese nimalo veselu vijest: večeras po svaku cijenu Ulog mora pasti! Formirane su kombinovane grupe, od dijelova četa. Ponovnim napadom komandovao je Savo Burić.

Te večeri nije bio šaljiv kao inače. Valjda je dijelio naše raspoloženje, premorenost i hladnoću, a izgledi za uspjeh su bili vrlo slabi.

Određuju me u bombaše. Sakupljaju od boraca nekoliko plehnatih »talijanki« i trpaju mi ih u ruke. Mislim, da su kruške, ne bi mi ni jedna zapala. Krećemo u napad. U stvari, streljački stroj puzi prema bunkerima kroz blato, na laktovima, privlači se kroz mrak gust kao katran. Idemo, a pred nama tišina. Neprijatelj ne puca, sad mu prilazimo s druge strane. Nailazimo na bodljikavu žicu iskidanu i zamršenu pred nekim ulazom u kameni tor. Lijevo i desno kreću se sporo neki omladinci iz drugih četa sePkojima sam prvi put u borbi.

Neko me trza za nogavicu i šapatom predlaže da zastanem, ima novo naređenje. U čekanju zaspah. Ne znam koliko sam dugo »mrtvima nosio vodu« do novog buđenja i šapata: »Naprijed. Požuri!«

Bauljam, a ispred mene neka podmukla tišina. Strahom i umorom pritajen, neprijatelj me vreba, čeka. Zasmrdje ljudski izmet. Dospjeli smo do bunkera. Unutra mokro, prazno. Opet me neko čupa za nogu da stanem. Tu smo! Sad će dati znak za juriš i da bacamo bombe. Čekam na tu komandu, ali nje nema. Čekam, i da to i osjetim, san me privremeno gasi, hriše iz redova živih. Trza me jak strah da ne odu ostali, da me ne ostave. Pipam oko sebe sve dok ne nađoh nečiji šinjel, mokar; budim druga kraj mene i molim da ne zaboravi na mene ako dođe do povlačenja.

— Ne brini — kaže on. — Jesi li pripremio bombe? Maločas je to preneseno. Uskoro ćemo da jurnemo. Odšrafi, ili izvuci osigurače, a kad kažu — zavitlaj što dalje!

— Samo ti ne zadrijemaj — kažem — zbog veze.

Tek što je san počeo da me zanosi, opet me neko budi:

— Povlačimo se. Za mnom. Požuri!

— A bombe — kažem. — Spremio sam ih za bacanje!

— Ostavi ih. Nek ih sutra neko od njih upali nogom.

— Ah ako neko od civila nagazi, obogaljiće ga.

On ne čuje to, jer žuri. Skupljamo se na zbornom mjestu, kraj vrzina. Pričamo. I Zivko Živković, vodnik i sekretar četne čelije, sa Rajkom Koraćem, zamjenikom komandira 3. čete, dopuzali su te večeri do samih bunkera. Sav ustreptao od želje da uspije na zadatku, Korać je suviše nisko bacio bombu, kragujevačku »krastaču«, na bunker. Ona se sa kosine, puštajući iz fitilja varnice, počela kotrljati natrag. Kad je to primijetio, Zivko brzo upalio svoju bombu, zavitlao je na bunker, munjevito oborio Rajka na zemlju i s njim skupa u kotrljanju izbjegao da ih stigne ona što se vraćala. Zivkova bomba zauvijek je ućutkala posadu tog bunkera, ali su ih tada iz okolnih ošinuli paklenom vatrom.

Čujem Burićev glas:

— Nešto nam se ne da. Ne ide nam Ulog od ruke, drugovi. Sad treba jedna grupa boraca da iznese poginule ispod bunkera.

Odlazimo nekolicina. Zurimo, jer će uskoro opet da počne svitanje. Pomažu mi da uprtim poginulog Anđelića. Čitav dan kisnuo je mrtav, tu, sa vodičem i ostalima. Sav je ukočen. S njega se cijedi voda. Hladan dodir sa njegovim rukama navodi me na pomisao da bi to mogle sada biti podjednako moje ruke, kao što su njegove. Bio je to dodir sa svojom smrću u tuđoj sleđenosti i mokrini. Uzbrdica, a sklisko, pa padam često. I teško dižem leš ponovo na leđa. Naposljetku neko mi olakša i predade ga drugovima iz 2. čete, da ga tu negdje u okolini sahrane.

Komešanje u pomrčini sad je veselije, jer se odlazi sa tog ukletog mjesta.

Neko se oglašava čudnim glasom.

— Drugovi, zar nećemo još nešto preduzeti. . ?

Savo mu odgovara:

— Pođi, pa sam oslobodi Ulog. Eto ti ga na dar.

Dvoličan glas postavlja trezveno pitanje pravilnosti, ali je svima jasno da se raduje, kao i mi, Savovom naređenju.

— Idemo — potvrđuje glasno Savo — na moju odgovornost. Neće nam ovo biti posljednja borba. A ko želi da nam to bude posljednja, neka to njemu bude posljednji dan. . .

Ali pred bataljonskim ili četnim rukovodstvom taj bi se pozivao na svjedoke da je jedini »reagovao« na licu mjesta. O ljudska mala dušo, važno je samo na druge prebaciti odgovornost. Savo to nije osjetio. Možda je suviše iskren da bi prozreo sitna lukavstva u »svom domu«, kako je zvao 1. bataljon.

— Više vas volim žive i zdrave nego Ulog oslobođen na tri dana. Neka me sutra iznesu na konferenciju za ovo što rekoh, ali tako osjećam. Žurite, da se spojimo sa četama!

Opet, po mraku natrag — od Uloga do Obija.

'Tek dva dana kasnije pridružiše nam se bacači i teški mitraljezi iz pratećeg voda. Idriz nikako da završi priču o porodilji, krcatu jezivih detalja. Neko ga zove, a on, za moju nesreću, odlučio da ništa ne propusti. Ispod brda, gdje su postavili bredu, nalazila se usamljena kuća pod slamom. Srbin, njen vlasnik, obradovan dolaskom partizana, često je posjećivao mitraljesce, pušio sa njima i donosio ponešto da se popije i pojede. Istog jutra mu stigla u goste seljanka, svojta iz Obija (sjetih se da je to ona »sumnjiva«, jer je govorio o gošći — porodilji). Nedavno mu se rodio sin, prva radost. Proveo je čitavo prijepodne sa njima, na brdu, a onda borce pozvao na čast, kod kuće.

Stigli su baš kad se sljeme njegove kuće rušilo u plamenu. Trag ustaške tihe »šetnje« tog jutra po okolini (prošetali su da izvide da li su partizani otišli!). Šta su mogli da kažu očajni svjedoci toga užasnog prizora, sem dugo da to pamte. Kao kolje, stajali su bez riječi, ugašeni plamenom tog dima, sa jednom nadom da mu je žena sa sinom i s gošćom možda izbjegla. Cutao je i sve manje se nadao. Mrmljao je:

— Sine moj! Gdje si mi sad, da te tražim.

Podbočen na štaf dugo je ćutao zagledan u žar i plamen, a onda počeo da džara po pepelu sve dok iz jedne gomile pepela i dima šiknu nekakva neobjašnjiva voda. Maramica porodilje iz Obija još je čuvala od pozleda jednog nerođenog.

Uzdahnuo je i više nije imao šta da traži. Otkinuo se naglo seljak nesrećni od svojih zvanica, od tog stuba dima i

plamena, koji je umorno plegao po gomilama kamenja prema Ulogu. Otkinuo se i pošao pokraj ograda, kuda su se, najverovatnije, to prijepodne šunjale ustaše. Pošao je prema crkvi. Zurio je kao da je, najzad, našao cilj, potrčavao da ga ne izgubi, da ne zakasni, da ga noć ne pretekne.

Jedan kratak rafal mitraljeza, prelomljen na dvoje, spotakao ga je i oborio prvim dijelom, a drugim samo pribio lice uza zemlju.

Naši su odmicali uzbrdo da toware oruđa i municiju, jer su morali da osvanu u Obiju, kod bataljona.

Po šumi se širio gorak dim, miris tavske čađi i pečnog mesa.

Neko je u Obiju tih dana iščekivao vijesti — o sinu ili ćerci iz Uloga.

Ali nijesu to bile godine za rađanje.

Radonja VEŠOVIĆ

NI ĐAVOLJI BOKUN MESA

Druga četa 1. bataljona drži, u zimu 1942, konferenciju u jednom selu kraj Kalinovika. O političkoj situaciji referiše Đuro Lončarević, zamenik komesara. Savo Burić, komandir, otvara diskusiju.

— Mogu li da rečem jednu, družo Jcomandiru? — javlja se Joko Borota.

— Možeš, kako ne.

— Ti si mene otprovio na stan i hranu onoj udovici pod brdom. Nijesam, evo, treći dan vidio ni đavolji bokun mesa.

— Ovo je siromašan kraj. Moramo se zadovoljiti onim što narod sam da — objašnjava Savo.

— Kad je tako, a ti 'ajde gore, a ja da dođem gdje si ti — uzvрати Joko uz smeh cele čete.

U ULOZI PARTIZANSKOG JEZGRA

U jeku druge neprijateljske ofanzive, Kraljevački bataljon je napustio Glasinac i u toku naporne zimske noći između 18. i 19. januara 1942, po visokom snegu i velikoj studeni, prebacio se u Renovici preko pruge Sarajevo — Višegrad i našao se na prostori Jahorine. Na tom maršu bataljon je vršio i obezbeđenje Vrhovnog štaba.

Od tada pa sve do poslednjih dana aprila bataljon je uglavnom boravio na Jahorini. Na njegovom borbenom putu ovaj period zaslužuje posebno mesto. U teškim zimskim uslovima, u relativno kratkom vremenu, bio je izvršen jedan napad na Praču i Sjetlinu, jedan uspešan noćni protivnapad na neprijatelja koji je bio prodro u selo Vihari, zatim nekoliko okršaja u odbrani slobodne teritorije, dve-tri diverzije na pruzi i drumu, pa i jedan zalet čak ka selu Dubu, istočno od Rogatice, u potrazi za četničkim glavešinama. No, i pored toga, Kraljevački bataljon nikada, ni pre ni kasnije, nije bio duže na jednom mestu, niti manje angažovan u krupnijim borbama.

Ipak to nije bio period zatišja.

U stvari, za sve to vreme Kraljevački bataljon je bio skupa sa jednom četom 2. crnogorskog bataljona partizansko jezgro na prostranom području između Sarajeva i Goražda, na kojem zbog specifičnog razvoja događaja nije bilo partizanskih jedinica. Odlukom Vrhovnog štaba, štab bataljona je vršio ulogu štaba čitavog ovog sektora. Sem odbrane na pravcima od Renovice, Prače i Sjetline, bataljon je dobio zadatak da organizuje meštanske jedinice i razvije širok politički rad među stanovništvom, koje je izdajom četnika i njihovim napuštanjem fronta ispred nemačkih i ustaških jedinica bilo dezorijentisano i demoralisano.

Već prvi dodir bataljona sa ostacima četničkih jedinica ukazao je na svu ozbiljnost situacije. Kada je pred sam mrak januara 1942. godine kolona bataljona izbijala u selo Orhovicu, pred njom se ukazao neobičan prizor. Ustaše su nadišle od sela Vrhprače, koje je bilo u plamenu, a veće grupe

boraca meštanskih jedinica napuštale su položaje i bežale u panici svojim kućama. Front je bio napušten, a jedinice razbijene. Dolazak bataljona spasao je situaciju u poslednjem času. Osujećen je dalji prodor neprijatelja, a povećana grupa meštana zadržana je na položaju. Politički komesar bataljona, Miro Dragišić, odmah je, na licu mesta, održao govor ovim borcima četničkih jedinica, koji su, po nagovoru starešina, napustili položaje pred Nemcima, ali su shvatili obmanu čim su iza njih naišle ustaše i počele da pale sela i masovno da ubijaju stanovništvo.

Tako je prvi vojnički korak Kraljevačkog bataljona da, umesto meštana, stane u odbranu njihovih sopstvenih kuća stvorio povoljne uslove, bez kojih se naš politički rad kasnije ne bi mogao ni zamisliti.

Najvažniji zadatak bio je stvaranje Jahorinskog dobrovoljačkog odreda, što je usledilo po odluci Vrhovnog štaba o formiranju dobrovoljačke vojske od ljudstva spremnog za borbu izvan partizanskih i četničkih jedinica. Zahvaljujući tome što je zadržana oslobođena teritorija, bilo je moguće okupiti u odred oko 1.000 naoružanih boraca koji su do tada bili pod četničkom komandom. Pojedini drugovi iz bataljona obilazili su sela i prikupljali ljudstvo za odred, u čemu su nailazili na mnogobrojne teškoće, jer je tek trebalo savladati jak politički uticaj četništva, nanovo stvarati politička uporišta na terenu i posepeno razvijati spremnost stanovništva za oružanu borbu.

Odred je definiivno formiran sredinom februara. Imao je tri bataljona i stavljen je pod komandu Kraljevačkog bataljona. Međutim tek je trebalo od dotle zavedene i dezorijentisane mase stvoriti vojsku, koja će biti vezana za nas, disciplinovana i sposobna za izvršenje borbenih zadataka.

Jedna od prvih mera bila je postavljanje političkih komesara četa iz sastava Kraljevačkog bataljona i čete 2. bataljona, što nije prošlo bez otpora bivših četničkih vođa. Preko ovih političkih komesara u početku su se sprovodili svi predviđeni zadaci. U isto vreme su iz svih dobrovoljačkih četa poslata po tri borca na obuku u Kraljevački bataljon.

Bio sam i sâm jedan od komesara četa i živo se sećam prvih dana u ovim meštanskim jedinicama. Primljen sam hladno, čak s podozrenjem. U četi se snažno osećao uticaj pojedinih neprijateljski raspoloženih četničkih elemenata (kao otvoreni neprijatelj kasnije se otkrio i komandir čete), a za većinu boraca je bila karakteristična apatija, besperspektivnost i, iznad svega, želja da se sačuva živa glava. Sećam se, na primer, da mnogi borci iz čete, inače krupni, razvijeni seoski momci, nisu smeli noću sami izići na stražu, pa smo bili pri-

morani da postavljamo udvojene stražare, a i ja sam satima provodio s njima na straži. Nikada jasnije kao na ovome primeru nisam shvatio našu partizansku istinu — da nema hrabrosti bez minimuma političke svesti i uverenosti u opravdanost borbi.

Politički rad u četi je tekao svakodnevno. Svaki drugi dan dobijali smo radio-vesti Kraljevačkog bataljona, a jedanput mesečno izveštaj o borbama na istočnom frontu. Predavanja su održavana o najvažnijim političkim pitanjima, koja su istaknuta u direktivi CK KPJ svim političkim komesarima od 29. januara 1942. godine, i to: o ciljevima narodnooslobodilačke borbe; o nacionalnom pitanju; o odnosu prema građanskim partijama; o ciljevima borbe partizana u Bosni i Hercegovini; o stvaranju bivše Jugoslavije; o drugom svetskom ratu i o SSSR. Osim toga, u svakodnevnim razgovorima, za koje se može reći da su bili najčešći i najpogodniji oblik delovanja, doticana su mnoga tada važna pitanja. S vremenom je interesovanje boraca bivalo sve veće, pa su i sami postavljali pitanja i tražili objašnjenja. Često su teme u ovim razgovorima bile međusobni odnosi, kolektivni duh, negativne pojave morala, disciplina, hrabrost, drugarstvo, vezanost za kuću itd. U četama su radili i analfabetski tečajevi za celokupno ljudstvo do četrdeset godina.

U isto vreme preduzimane su i mnogobrojne mere za učvršćenje vojne organizacije, koje su postepeno od ovih meštanskih jedinica sve više stvarale pravu vojsku, a imale su i krupan vaspitni značaj.

Svakoga dana se izvodila vojna obuka, a rezultati su odmah i proveravani na položaju, u patrolama, na dnevnim i noćnim obezbeđenjima. Uvedena je i tablica sledovanja i pravična deoba hrane, a pranje rublja pogorelaca uzeli su na sebe narodni odbori. Borci su povremeno puštani kućama, a odlazak iz čete odobravali su samo komandir i komesar. Kako je u tim krajevima Bosne pretela velika opasnost od tifusa, energično je sprovedena kampanja preventivnog karaktera.

Sve ove mere učvršćivale su disciplinu i organizovanost jedinica. One su za ovo ljudstvo, za razliku od stanja u ranijim četničkim jedinicama, predstavljale blagotvornu novinu, što je kod njih svakim danom sve više jačalo uverenje u snagu jedinice, a time i u našu vojsku kao celinu.

Provera rezultata našeg rada usledila je već polovinom aprila, kada je u toj treće neprijateljske ofanzive došlo do našeg povlačenja s terena istočne Bosne. Od ljudstva Jahorinskog odreda koje je pokazalo spremnost da se pokrene sa svog terena i uključi u Kraljevački bataljon formirana je čitava

jedna četa, tzv. Omladinska četa, a nešto boraca se uključilo u 2. crnogorski bataljon. Ovi mladi ljudi su se vrlo brzo navikli na novu sredinu i za kratko vreme izrasli u odlične borce i rukovodioce.

Osim uspešnog delovanja u Jahorinskom odredu, što je posredno imalo velikog uticaja i na političko raspoloženje stanovništva, trebalo je, zajedno s malobrojnim meštanskim rukovodiocima, pristupiti organizacionom i političkom učvršćivanju postignutih uspeha i u samim selima; pronaći ljude s terena i pomoći im da postanu središte oko kojeg će se okupljati masa, naročito omladina, koja nije bila toliko zatrovana četničkim uticajem. Zbog toga je Kraljevački bataljon puna tri meseca veliki deo svoje aktivnosti posvetio rešavanju ovih zadataka na terenu.

Politički razgovori, koji su nam zamenjivali tada i štampu i radio, bili su naše najkorisnije oružje. Na hiljade takvih razgovora vodili su tada borci bataljona, i to je doista bio pravi masovni politički rad. U to vreme stvorena je i skojevska organizacija u bataljonu i ona je uzela na sebe odgovornost za rad sa omladinom. Olga Jovičić Rita, komesar naše 1. čete, bila je sa ostalim drugaricama iz bataljona veoma aktivna u povezivanju sa ženama.

U februaru i martu 1942. godine drugovi iz bataljona su obišli opštine: Ilovaču, Kreću, Bogušiće, Vraniće, Jabuku, Ustikolinu i Jošanicu. Održane su političke konferencije u 24 sela ovih opština, i to: u Bogovićima, Podgrađu, Zebinoj Šumi, Ligatima, Bunčićima, Previli, Donjem Žešću, Borovnicima, Vranjevićima, Brajićima, Kruškama, Radojevićima, Kozjoj Luki, Ustikolini, Cvilinu, Bovčićima, Solcu, Zubovićima, Poćanima, Huseinovićima, Hadžićima, Vašadićima, Crnetićima i Jošanici. Stanovništvo ovih sela, naročito muslimani, masovno je posećivalo ove konferencije. Osim toga, gde su se nalazile jedinice Kraljevačkog bataljona i meštanske dobrovoljačke jedinice, kao i u svim susednim selima, politički rad je bio svakodnevan. Tu su formirani i narodnooslobodilački odbori. Preko njih su seljaci, pored ostalog, uspostavili organizovan odnos prema vojsci, naročito u pogledu snabdevanja, i tako su sve više sticali utisak reda i sigurnosti, čega pod četničkom »vlašću« nije bilo. Zanimljivo je da je odbor koji je u to vreme osnovan u Boškovićima dočekao konačno oslobođenje ovih krajeva u manje-više istom sastavu u kakvom je tada izabran.

Delatnost se izražavala i u svim drugim pravcima. Zahvaljujući kulturnom nivou bataljona (u kojem je bilo najviše rad-

Kraljevački bataljon u Ustikolini za vreme primanja zastave, aprila 1942. U prvom planu Rade Miličević, komesar Rudarske čete, Moma Petrović Trsa, zamenik komesara bataljona i Milan Simović Zeka, komandir Rudarske čete

nika i učenika) i raznovrsnom unutrašnjem kulturnom životu (tada je prvi put pokrenut i bataljonski list »Udarnik«), bilo je moguće širiti po selima raznovrstan kulturni uticaj. Odličan bataljonski hor davao je priredbe po selima. U to vreme je uvežban i oktet, koji je dugo vreme bio redovna tačka svih naših programa. U samom bataljonu su pisani skečevi, koje je prikazivala pozorišna sekcija bataljona. Sigurno je da se većina meštana na ovim priredbama prvi put susrela s vrednijim kulturnim programom.

Ova razgranata i živa delatnost bataljona dala je ploda. Ona je odlučujućim uticala na vojno-političku situaciju ovog kraja, a ostavila je i trajne posledice na njegovo političko stanje i njegov kasniji razvoj u narodnooslobodilačkoj borbi.

Dušan DOZET

U ODREDU DOBROVOLJAČKE VOJSKE

p

« oslije njemačko-ustaške ofanzive i izdaje četničkih jedinica u istočnoj Bosni, u januaru 1942. godine, po naređenju Vrhovnog štaba, izdvojena je i 3. četa 2. crnogorskog bataljona i određena da izvjesno vrijeme boravi i djeluje na teritoriji Jahorinskog odreda dobrovoljačke vojske. U prvi mah ona je dočekana s velikim nepovjerenjem. Kada smo predložili da neke drugove proletere sa borbenim i političkim iskustvom odredimo za komesare četa i bataljona, Jahorinskog odreda, u početku je to kategorički odbijeno. Naročito su se protivili oni komandiri koji su se bojali kontrole i ograničenja njihovog raspušničkog života. Oni su tada govorili svojim vojnicima da će politkomesari unijeti u njihove redove »politiku i nered«, da će svojim bezbožništvom zatrovati hrišćanski moral i oskrnaviti svetinje srpstva i pravoslavlja. Međutim prve akcije naše čete — izvedene zajedno sa mještanskim borcima — razbile su strah i lažnu propagandu četničkih elemenata. Oni su se na djelu uvjerali kolika je nesebična hrabrost proleterskih boraca, i to u odbrani njihovih domova i života njihovih porodica. Tako smo zadobili njihovo povjerenje, a samim tim i mogućnost za odlazak komesara u njihove jedinice. "U prvi mah je upućeno šest drugova za komesare četa i bataljona, a poslije mjesec dana još pet. Ja sam bio određen za komesara Jabučkog bataljona.

Prije odlaska na te dužnosti, na sastanku četne partijske ćelije potanko su pretresani naši zadaci. Donesena je odluka da povremeno dolazimo u četu i da partijskoj organizaciji podnosimo izvještaj o našem radu i problemima na koje budemo nailazili. U početku smo bili primljeni rezervisano, a od strane nekih starješina i otvoreno neprijateljski. Postojala je mogućnost da četnički elementi organizuju i fizičko uništenje »neželjenih došljaka-stranaca«. Pošteni ljudi, pretežno omladinci, često su nam predočavali takvu opasnost i predlagali da noću spavamo s njima zajedno, kako bi *mogli* da nas zaštite ako bude trebalo.

Priče o ratovima i nacionalnoj prošlosti, osobito o Kosovu i Obiliću, bile su im veoma drage, i to nam je mnogo pomoglo da se sa njima srodimo i da utičemo na njihovo držanje i političku orijentaciju. Ukazivanje na ustaška i četnička zlodjela i pokolje, stalno objašnjavanje ciljeva i karaktera narodnooslobodilačke borbe i, posebno, naše učešće u borbi sa njima u odbrani njihovih sela — do temelja su podrivali četnički duh i uticaj. Da bi zadobili njihovo potpuno povjerenje, komesari su često išli na čelu mještanskih jedinica u akciju. No najčešće su, već poslije prvih neprijateljevih pucnjeva ostajali sami sa malim brojem boraca na isturenim položajima, dok se većina u neredu i panici povlačila. Takvo naše držanje i izlaganje opasnosti unosili su sve potpunije saznanje ko smo i kakvi smo i to je ujedno učvršćivalo jedinice.

Podizanju rukovodećeg kadra iz redova mještanskih jedinica poklanjana je posebna pažnja. Poslije prvih uspjeha pristupili smo stvaranju tzv. radnih aktiva po četama s ciljem da prerastu u partijske ćelije. Iz redova aktivista izdvajali smo najpoštenije, najsvjesnije i najborbenije i posebno ih pripremali za komesare četa i bataljona u odredu da nas zamijene, razumije se, pošto je naš boravak u njihovom odredu bio privremen. Da bismo što prije izvršili taj zadatak, poslali smo iz svake čete po dvojicu aktivista u proletersku četvu, da tamo borave izvjesno vrijeme radi sticanja političke zrelosti i vojničkog iskustva. Prvi rezultati su se ubrzo pokazali i mi smo bili u mogućnosti da samo u Jabučkom bataljonu primimo trojicu aktivista u Partiju, od kojih su dvojica naimenovani za komesare četa, a jedan za komesara bataljona. Osim radnih aktiva, po četama su bili formirani omladinski aktivni za rad sa omladinom.

Veliki značaj za razvijanje svijesti i moralno-političkog jedinstva u jedinicama Jahorinskog odreda imala je kulturno-prosvetna ekipa naše čete. Ona je često, sa pripremljenim programom, odlazila iz čete u četvu i organizovala priredbe, koje su uvijek, u svakoj jedinici, nailazile na odličan prijem, iako su se održavale u neudobnim, tjeskobnim i zadimljenim seoskim kućama. Borci bi se peli i na grede i odatle, iznad samog ognjišta, posmatrali izvođenje programa — skečeve, recitacije, horske pjesme i si. (Skečeve s motivima iz života tamošnjih seljaka najčešće su pisali borci iz proleterske čete.) Takva jedna priredba održana je na Uskrs, 5. aprila, u Vrhprači: Prije početka, kao komesar bataljona, pozdravio sam postrojene jedinice najpre sa »Hristos voskrese!«, a zatim sa »Smrt fašizmu!« Bez sumnje ovi pozdravi pokazuju sa koliko se širine prilazilo političkom radu među stanovništvom ovoga kraja.

Aktivnost 3. čete time se nije iscrpljivala. Pored neposredne pomoći jedinicama Jahorinskog odreda, ona je u velikom broju sela pripremila i organizovala izbore narodnooslobodilačkih odbora. Pripadnici čete su često odlazili na teren i pomagali odborima da izvršavaju tekuće zadatke i obaveze prema jedinicama. Jedno vrijeme dva druga iz čete su radila u odboru kao instruktori. Naročito važan zadatak koji se tada postavljao bila je sjetva. Da bi se ona na vrijeme završila, da bi se posijale sve površine, borci su organizovali radne čete koje su s uspjehom izvršile taj posao. Pri tome se moralo uložiti dosta truda da se razbije propaganda sumnjivih i neprijateljskih elemenata, koji su govorili da ne treba orati i sijati.

Kulturno-prosvjetna ekipa izvodila je programe i po selima, a poslije toga organizovala veselja i kola. Nekoliko mladih drugova iz čete bili su zaduženi da organizuju omladinske saveze.

Sva ta raznolika aktivnost mogla se sprovoditi zahvaljujući, u prvom redu, dobroj organizaciji vojno-političkog i partijskog rada u samoj četi. Njenim borcima je teško padao duži boravak na jednom terenu, jer su se bili navikli na stalne pokrete i akcije. Sad, pri ovakvom sticaju okolnosti, bili su primorani, tako reći, da produbljuju svoja znanja iz teorije marksizma-lenjinizma i podižu vlastiti kulturni nivo. Tako, pored »Istorije SKP (b)«, koja se obavezno proučavala, čitala se i beletristika, na primjer, Čehov i Turgenjev. Za tri mjeseca boravka na tom terenu izašlo je i nekoliko brojeva četnog lista »Partizan«. U njemu su saradivali skoro svi borci. Povremeno su održavani posebni sastanci na kojima se raspravljalo o pojedinim člancima i njihovoj vrijednosti. Pojedinci su se interesovali za filozofska pitanja i probleme, kao i za probleme kulture. Radi ilustracije poslužiću se odlomkom iz dnevnika Lole Vujoševića, borca 3. čete. On u tom odlomku ovako slika našu zainteresovanost u oblasti nauke i atmosfere koja je vladala na našim sastancima:

»Na četnom sastanku se razvila živa diskusija o apsolutnoj i relativnoj istini:

— Napoleon je umro. Je li to istina? — pita Č.

— To je relativna istina — odgovorio je D. S. — zato što će se njegova materija izmijeniti i produžiti život. Iz njegovih posmrtnih ostataka nastaje biljka . . .

— Mi govorimo o čovjeku — kaže Đ. P. — kao socijalnom, a ne kao biološkom biću. Ona šolja, na primjer, mijenja se svakog trenutka. Materija je u stalnom kretanju. . .

— Napoleon je umro za nas, ali on i dalje živi.

[REDACTED]

— Kad govorimo o apsolutnoj istini, ja uvijek uzimam u obzir prostor, vrijeme i okolnosti. Pariz relativno postoji. Zato što se ta istina može sutra promjeniti. Pariza sutra možda neće biti.

— Ovako se stvar ne može postaviti, tako se ne formulišu prirodni zakoni — rekao je Đ. P«.

Na drugom mjestu Lola je zapisao:

»Napravili smo kratak odmor na Mramorju. Ovdje se nalazi bogumilsko groblje koje je rasprostrto po ovim brežuljcima. Svakog od nas živo su interesovali ovi grobovi pokriveni gustom mahovinom i lišajem, iznad kojih je već odavno uzrasla visoka šuma. Između nekoliko velikih grobnica diže se vertikalna ploča kao kakav spomenik ili je to bio, možda, pakao žrtvenik.

— Odakle im ove ogromne ploče? Ko ih je prenosio? — pitaju se zainteresovani drugovi.

— Kada bismo imali vremena, pa da raskopamo jednu od ovih grobnica, možda bismo našli zanimljivih dokumenata, natpisa ili predmeta koji bi bili vrijedni za proučavanje. Ako dopusti komanda i ako ne krenemo brzo iz Srednjeg, trebalo bi obrazovati jednu ekipu koja će sa ašovima žrtvovati jedno poslijepodne na raskopavanju. Bilo bi dobrovoljaca — rekao je Božović«.

Vlado KOVACEVIC

POZNANSTVO IZ DRENOVE

Posle odstupanja iz Užica i prelaska Uvea Vrhovni štab se smestio u selu Drenovi. Tu ga je obezbeđivala 3. užička četa koja je bila sastavljena od omladinaca.

Jednog jutra trebalo je da pođem na stražu u samu zoru. Noć je bila jedna od onih u kojima i zec majku traži, a jutro stakleno, kako kažu seljaci. Ispod kolibe pred kojom sam stražario virile su iz magle nad dolinom Uvea, šiljaste glave malih brda.

Neposredno pred moju smenu iz kolibe izađe jedan drug, malog rasta, u poodmaklim godinama, s naočarima na vrhu nosa. Na prvi pogled podseti me na jednog profesora iz Užica. Na sebi je imao dolamicu zelene boje, a na glavi srpsku šajkaču sa velikom, lepo izvezenom petokrakom zvezdom. Opasač mu je bio slabo pritegnut, tako da mu je drvena futrola od mauzera visila niz nogu i pri pokretu se klatila.

Do tada nisam imao prilike da vidim ni jednog od članova Vrhovnog štaba. Posle oslobođenja Užica pošao sam na položaje Bukovi, kod Valjeva. Iz razgovora sa drugovima koji su videli druga Tita doznao sam da je on srednjeg rasta, da ima plave oči kao čelik i da ga zovu Stari. Ali ja sam u svojoj dečačkoj mašti stvorio svoju sliku druga Tita. Izgledao mi je kao neki div, sa velikim brkovima. Zato, kad sam toga jutra ugledao pred kolibom omanjeg starijeg čoveka, bio sam siguran da to nije Tito. To mora biti neki novinar, pomislih u sebi, jer sam imao prilike da upoznam dvojicu novinara koji su takođe nosili naočare i bili malog rasta.

Pošto me je prethodno odmerio od glave do pete, zastade ispred mene. Primitivši da i ja njega zagledam, osmehnu se i reče:

— Odakle si ti, švrčo?

— Ja sam iz Užica — odgovorih kratko.

— Pa kako stiže dovde? Gde su ti mama i tata? — zapita me ponovo.

Mene to kao uvredi.

— Došao sam dovde lepo peške, sa svojom četom, a mama i tata su mi kod kuće, u Užicu — odgovorih mu malo povišenim glasom.

— Dobro, dobro, nemoj da budeš prgav, nego mi reci kako dogura dovde? Imaš li koga poznatog u četi da se brine o tebi? Mnogo si, brate, mali! — naglasi on nekako sažaljivo.

Iako sam u svemu tome osetio izvesnu dobronamernost, ipak su me vređala takva pitanja. Stoga mu rekoh, malo ljutito, da u četi imam stariju sestru i svoje drugove, ali da od njih ne zavisim, jer sam sposoban da se sâm o sebi brinem. . .

— Ajde, ajde, ne ljuti se, pitao sam te onako, reda radi — reče pomirljivo, a zatim postavi novo pitanje: — Reci ti meni, mali, blago čiči, koliko imaš godina?

To me tek preseče. Zapravo, tim pitanjem stade mi na žulj, što se ono kaže, jer bio sam mlad, nisam imao ni punih šesnaest godina. Sem toga, bio sam i malog rasta, pa su komandiri u dva maha hteli da me vrata kući: jedanput u Užicu, a drugi put na Zlatiboru. Odmah mi pade na pamet da su neke drugove mojih godina poslali kući, pa mi se učini da je ovom čoveku stalo da i mene isprati za njima. Zato mu odlučno odsekoh:

— Ja imam osamnaest godina! — slagah ne trepnuvši.

Stari drug odmahnu glavom u znak neverice, što povezah instinktivno s mojom puškom »partizankom«, čiji mi je kundak dosezao čak ispod kolena, iako sam remnik skratio što sam više mogao. »

— Slušaj ti, mali, nemoj da me farbaš. Reci mi pošteno koliko imaš godina, pa te nećemo vratiti kući, mami i tati. A ako pokušaš još jednom da me prefarbaš, odmah ćeš kući! — pripreti on.

— Ja sam, druže, četrdeset prve završio malu maturu i nisam nikakav farbar, već intelektualac. Nisam još napunio osamnaest godina, ali ću ih navršiti ovih dana.

— Opet me farbaš!

— Imam sedamnaest godina i, ako ne veruješ, mogu da ti pokažem svoju partizansku legitimaciju.

Govorio sam to molećivim glasom i preturao po džepovima misleći, u isto vreme, šta li će biti ako stvarno zatraži svoju legitimaciju. Ali on samo odmahnu rukom i okrenu se da pođe, na što se ja strašno uplaših.

— Šesnaest, šesnaest godina, časna skojevska reč — povikah tako glasno kao da ga zovem u pomoć.

On stade, polako se okrenu i, ne gledajući u mene, reče:
— Sada vidim da nisi ni moler ni farbar i da govoriš istinu.

Priđe mi, pomilova me po glavi pa nastavi:

— Reci mi zašto si pošao u partizane?

— Ja sam pošao u partizane da se pod vodstvom Komunističke partije borim protiv okupatora i drugih neprijatelja svih boja i vrsta — odgovorih kao iz puške. To sam čuo od starijih drugova i na skojevskim sastancima.

Starom drugu bi malo smešna moja napamet naučena lekcija.

— Oho, vidi ti njega!

Pošto malo začuta, pogleda me pravo u oči i upita:

— Sta ti, mali, hoću reći — druže, podrazumevaš pod tim bojama i vrstama neprijatelja?

Ne znajući ni sam šta se pod tim podrazumeva, slegoh ramenima, a on me upozori da mu moram odgovoriti i da pret hodno dobro razmislim šta ću reći.

— E, bogami, druže, ja ne znam šta su to boje i vrste neprijatelja. Ali mi se čini da to i nije tako važno. Glavno je da znam da su neprijatelji našeg naroda.

Računajući da ću ga se lakše otarasiti, ispričah mu, ipak, kako ja to shvatam:

— Pod bojama neprijatelja podrazumevam boju uniforme: zelena — Nemci, crna — ustaše, zatvorenozeleno — Talijani, siva — Bugari; a pod vrstama neprijatelja podrazumevam nacije: Nemci, Talijani, Bugari i naši izdajnici. . .

Još i ne završih, a on me prekide novim pitanjem:

— Reci ti meni šta znaš o Komunističkoj partiji?

E, tu me nećeš uhvatiti, rekoh u sebi, »prorađivao« sam ja teme o Partiji na skojevskim sastancima. I počeh kao navijen:

— Komunistička partija Jugoslavije je partija radnika i seljaka. . . Ona je avangarda radničke klase. Ona se bori za oslobođenje radnika ispod kapitalističkog jarma... da nema eksploatacije čoveka po čoveku. . . Posle pobeđe Komunističke partije nastaje diktatura proletarijata . . . Buržoazija će biti uništena, njena imovina oduzeta, jer je stečena od krvavog znoja proletarijata. . . Svak će morati da radi i dobivaće sve ono što mu je potrebno prema svom radu, sposobnostima, zaslugama i potrebama . . .

Završavajući svoje političko izlaganje isprsih se malo da bih starome drugu stavio do znanja da sam teorijski dobro

potkovan. On se grohotom nasmeja, pa pošto se stiša, upita me za ime, priđe mi i pruži ruku govoreći:

— Dajem ti reč, družo Božidare, bićeš odličan komesar.

Zatim pođe ka kolibi, a ja ostadoh sasvim zbunjen, gledajući za njim.

Istog dana sam čuo od mojih drugova i sestre da je stari drug »novinar« bio Moša Pijade, koga smo u ratu znali kao Čiča Janka.

Kad smo stigli u Foču, prateći Vrhovni štab, moja desetina — sad već desetina 5. bataljona 1. proleterske — dodeljena je komandi mesta za obezbeđenje. Jednog jutra, dok sam bio na straži, naiđe Čiča Janko.

— Zdravo, skojevac! — reče on kad ga pozdravih.

Prepoznao me je i setio se kako me je preslišavao u Drenovi.

— Bi li mogao ponoviti ono o bojama i vrstama neprijatelja i o dolasku Partije na vlast? — upita me on.

Ja sam smatrao da sam se već »učvrstio« u vojsci i da sam naučio i nešto novije, pa sam jedva dočekao da pokažem šta znam. Kad počeh pričati, on me brzo prekinu:

— Neću to! Ispričaj, molim te, isto onako kako si pričao u Drenovi.

Lišavajući se svih dodataka kojima sam hteo začiniti svoje kazivanje, ponovih sve kao pesmicu, onako kako sam upamtio na sastancima.

Od susreta u Foči pa do kraja rata video sam se još nekoliko puta s Čiča-Jankom. Ali nakratko, u prolazu.

Posle oslobođenja, jednom prilikom, kad sam se našao na dužnosti u Domu garde, u Topčideru, ugledao sam ga na jednoj stazi sa jednom devojkom i jednim vučjakom. Kad je naišao pored mene, pošto ga pozdravih, on me letimično pogleda, pa zastade, kao — ne može da se seti otkud me poznaje. Mada sam znao da pamti fizonomije, učini mi se, ipak, da me neće prepoznati.

— Družo poručniče, poznajemo li se mi i odakle? — upita me Čiča Janko.

— Ja vas poznajem, svakako, ali ne verujem da se i vi mene sećate ...

•— Siguran sam da si na kraju postao komesar — reče on smešeći se.

Bilo mi je jasno da me je prepoznao.

— Nisam postao komesar, družo Mošo, iako sam to želeo.

— Čudim se — reče on, a zatim, kao za utehu, dodade: — Uostalom, ne možemo svi biti komesari kad ima toliko mnogo drugih dužnosti. Nego, reci ti meni, kad već nisi postao komesar, jesi li zaboravio da klasifikuješ neprijatelja po bojama i vrstama i ono kako treba ekspropirisati buržoaziju?

Kao zapeta puška ja počeh odmah, ne ustručavajući se što je tu neka nepoznata devojka.

Čiča Janko me udari po leđima malo jače i nasmeja se, čini mi se, isto onako slatko kao u Drenovi. Devojka je začuđeno gledala čas njega čas mene.

Na rastanku mi reče: »Zdravo, skojevac!« i pozdravi me vojnički. Dok je odmicao stazom, devojka se osvrkala prema meni. Sigurno joj je pričao o našem prvom susretu i poznanstvu u Drenovi.

Božidar KOJADINOVIČ

OMLADINCI IZ FOČE

ednoga dana, u prvoj polovini februara 1942. godine, pozvan * sam predveče u Komandu mesta u Foči. U kancelariji komandanta Mitra Bakica zatekao sam drugove Aleksandra Rankovića Marka, Ivu Lolu Ribara i druge rukovodioce. Posle kratkog objašnjenja shvatio sam šta mi je zadatak. Kratko rečeno, da sa dva druga otpratim Lolu Ribara do Crne Rijeke i da pri tome moramo biti veoma oprezni.

Sutradan ujutro ponovo su upozorili mene i drugove iz patrole da na putu do Mrežice budemo krajnje oprezni, jer četničke bande presreću i mučki napadaju manje partizanske grupe i kurire. »Lola zna ostalo i slušajte njega«, završio je upozorenje komandant Bakić.

Iz Foče smo krenuli oko 8 časova. Lola je dobio konja, ali kad je saznao da je sneg veliki, a prtina preko brda do Crne Rijeke nepodesna za konja, odustao je. Krenuli smo peške.

Do Miljevine smo stigli brzo. Ručali smo u selu i malo se odmorili. Lola je razgovarao s komandrom partizanske čete u Miljevini i s nekolicinom seljaka.

Predveče smo stigli u Crnu Rijeku, gde smo zatekli jahotinske partizane. Lola je do kasno u noć ostao sa njima. Nama je stalno bio na umu naš zadatak da čuvamo Lolu, pa smo redovno straže pojačavali sa drugovima iz naše patrole. Smenjivali smo se svako pola sata, jer noć je vedra pa mraz steže do kosti.

Stari domaćin Ranko Divljan, oštromni seljak, dugo je razgovarao s Lolom. Mnogo je bilo pitanja na koja mu je Lola opširno i strpljivo odgovarao. Sudeći po izgledu, zaključili smo da je bio zadovoljan odgovorima.

Tek oko ponoći Lola je legao da se odmori.

Sutradan, prerušen u odelo kakvo nose muslimani oko Trnova i Sarajeva, Lola se, sa jednom ženom i jednim seljakom, uputio ka Sarajevu. Srdačno smo mu poželeti srećan put. Nasmejan i veseo on nam je odgovorio:

— Videćemo se uskoro na oslobođenoj teritoriji!

Trebalo je da sačekamo povratak seljaka i seljanke iz Sarajeva da bi nam rekli kako je Lola stigao u grad.

Drugog dana predveče, stigli su iz Sarajeva Lolini saputnici. Doneli su pismo bez adrese, ali smo znali kome ga treba uručiti.

— Onaj vas je čovjek — reče seljak — pozdravio. A što se puta tiče, dobro smo putovali i unišli u Sarajevo.

Dok smo se vraćali u Foču, često smo mislili na Lolu. Ali najčistije je ostao u sećanju njegov pozdrav i samouverene reči, praćene osmehom koji smo često viđali u Foči.

Kragujevački bataljon je dobio zadatak da zajedničkom akcijom sa romanijskim partizanima oslobodi Rogaticu. Tada je uspostavljena veza i s nekim Jovom Planićem, koji je imao svoju četvu. Ali kada smo napali na Lunj, brdo iznad Rogatice, »planićevci« nisu učestvovali u napadu. Zbog njihove izdaje, naša četa, koja je bila dospela do crkve u Rogatici, morala se u toku noći povući.

Oslobodili smo Vlasenicu, Milice, Srebrnicu i Bratunac. U Bratuncu smo dobili prvo sledovanje kafe, duvana i pšeničnog hleba.

U jednom selu više Bratunca, iz koga se dobro vidi most na Drini koji vezuje Bosnu sa Srbijom, držali smo zasedu. Smetili smo se u dve-tri siromašne seljačke kućice. Seljaci su nas primili kao svoju decu. Jedan starac je za nas zaklao prase. Dok se ono peklo, naišao je Nemanja Marković, koji nam je preneo najnovije vesti i predstavio novog politkomesara Cicija.

»To je dobar drug. Omladinac kao i vi. On će vas najbolje razumeti. . .«, govorio nam je Nemanja. A mi smo ispitivački posmatrali Cicija, ne verujući da je baš tako mlad. Na njemu je zeleni nemački šinjel, postavljen jagnječim krznom, crna titovka s petokrakom, veliki crni brkovi i žive crne oči koje se blago osmehuju.

Uskoro posle toga, aprila 1942. dolazi Marija Jagodić Maca za zamenika politkomesara. Ona je odabirala najbolje drugove i od njih formirala prve ćelije Partije i Skoja i prvu pionirsku organizaciju u Omladinskoj četi. One su stvorene zajedničkim zalaganjem Mace, Keze i Cicija. Bilo je teško stvoriti prvu ćeliju, ali kada je bila formirana, brzo je rasla i sticala nove članove.

Brojno stanje skojevaca i partijaca stalno je raslo. Oni koji to još nisu postali, pitaju Macu zašto njih zapostavljaju i šta treba da urade da bi bili primljeni u Partiju ili Skoj. Maca im strpljivo objašnjava. A često nam je pričala o borbama u Srbiji, o povlačenju iz njenog rodnog kraja. Pokazuje nam

sestru Milenu i brata Batu. Milena je devojka, živahna i vesela, gata staložen i miran momak. Ponosi se što nosi šarca, koji je još u Srbiji zaplenio od Nemaca i preneo preko Igmana.

Vratili smo se uskoro na Podromaniju. U Vlasenicu su ponovo prodrle ustaše, popalile sela Džimrije i Kusače i poubijale decu i žene. Sada po šumi lutaju volovi opaljene kože i svrnutih rogova. Na svakoj stazici — prtini leže leševi ljudi, žena i dece. Prizor je jeziv.

Susrećemo se i s romanijskim partizanima. Oni su krupni, kršni momci, pravi gorštaci. Kolone prolaze jedna pored druge. Jedan Romanijac bi mogao dvojicu nas da ponese.

— Koja ste vi jedinica? — pitaju nas u prolazu ^{panc} ;

— Omladinska fočanska četa. ^{e ne} & Vrhfo[^]

— Vidi se, sitni drinjaci, ja kò bi drugi moga^{'^}.[^] 5—
dovikuju nam u prolazu. — Aferim, momci, samo r_{ar}][^], fed!
Dobro gazite ovaj snijeg!

Čuli su već za borbe koje smo imali oko Rogatice, na Pločama više Vlasenice, u Milićima, oko Srebrnice i Bratunca. Hvaleći nas, poželeše nam srećan put.

Evo nas u Ustipraču. Odavde saobraća partizanski voz za Foču. Pošto već svi znamo da idemo u Foču, to bi svaki od nas želeo da što pre stignemo.

Na pomolu je mesec maj. Dolina Drine je okopnila, a po brdima je još sneg. Pored vode cveta voće i miriše ljubičica. Sareni se tepih procvetalih voćaka u baštama pored Drine. Miriše na sve strane. Udišemo vazduh punim grudima. Radujemo se što smo opet u Foči. Svaki bi hteo da prvi poiseti svoje, da priča o borbama, o utiscima, ali vremena nema za odsustva i odlazak kućama. Oni čije su porodice u gradu još i trknu nekako do kuće, ali se ni njima ne dopušta da prespavaju van kasarne, jer nas Talijani svaki čas mogu iznenaditi iz Čajniča i Pljevalja, a ustaše od Sarajeva.

Pripremamo se da izvedemo program za Prvi maj. U Foči je pravo prazničko raspoloženje. Na sve strane plakati. Tu je i slika druga Tita.

Spremali smo nekoliko recitacija Šantićeve pesme »O klasje moje«. Dok sam na priredbi izgovarao prve reči, nisam mogao da odvojim pogled od druga Tita, koji je u prvom redu sedeo sa drugom Markom i ostalima. To je za mene bilo prvo istupanje na javnom mestu, u prisustvu velikog broja ljudi, i to još pred najvišim partijskim i vojnim rukovodiocima. U prvi mah sam se zbunio, iako sam pesmu znao napamet. Tek kad sam završio, usudio sam se da pogledam po čitavoj dvorani. Publika me je nagradila aplauzom.

Za vreme boravka u Foči, krajem aprila i početkom maja 1942. godine, omladinci aktivno učestvuju u pridobijanju novih drugova za svoju četu. Priključuje nam se jedna grupa omladinaca iz doma za siročad. To su dečaci od četrnaest do sedamnaest godina. Najmlađi među njima je bio četrnaestogodišnji Miša Antunović.

U četetu dolaze i omladinke Nada Sokolović, Lela Vargović, Fatima Tafro, Mileva Sarić, Bojana Niković i Ranka Komandanović.

Sada je četa brojčano veća. Ima nas sedamdeset i pet mladića i devojaka, radnika, seljaka i učenika iz Foče i okoline.

bm s.m gu prvomajski praznici. Foču treba da napustimo. Znai?osta se povlačimo. Kuda? To niko u četeti nije znao. Znalo se sa\fa^u; a je Tito sa nama i da se iz Foče ne sme odstupiti sve dok sl^c2 evakuise Vrhovni štab. A drug Tito će narediti kada se multi poći i kuda treba ići.

Kragujevački bataljon noću 9. maja 1942. poslednji napušta Foču. Zapaljen je i porušen most na Drini, spaljene su kasarne i druge zgrade kojima bi se neprijatelj mogao koristiti. I danas mi je u sećanju slika kako je Foču obavio najpre gust dim, a onda veliko plameno crvenilo. Rastajemo se s Fočom. Napuštamo voljeni grad. Teško je svima, a nama, Fočanima, čini mi se, najteže. Ostavljamo grad u kome smo proveli najlepše dečje i dačke dane.

U Foči su ostajali naši roditelji, s kojima smo se, možda, rastajali zauvek. Bilo je i suza, ali su se one krile. Junački smo podnosili bol rastanka.

Naš Kragujevački bataljon odstupa preko Zubovića, Bara, Ravnih Njiva i Bunova. Iz Bunova nam beže tri omladinca. Svi osuđuju njihov postupak. Prolazeći kroz sela, opažamo kako narod sa žaljenjem posmatra naše povlačenje. Povukli smo se u selo Mazoče. Tu je naša 2. četa sa drugom Momom. Omladinci su na brdu Pliježu. Oni dobivaju zadatak da sačekaju Talijane, koji nas tuku bacačima i brdskim topovima. Na tragu su nam i gone naš u stopu. Pred nama je Tara, a s desne strane Drina. Tu je Šćepan-polje i jedini most preko koga se može preći u Crnu Goru. Po tome zaključujemo da je pravac kretanja Crna Gora.

Na brdu Pliježu sačekujemo Talijane. Kišica rominja, trgaju se pramenovi magle. Vidimo neprijateljeve vojnike na susednom brdu, pa ne slutimo da se prebacuju kroz gustu bukovu šumu i da se ispod nas penju uz Plijež. Dok smo tako ispod drveta sedeli ili stajali, zaklonjeni od pljuska kiše, osmatrač i zaseda su stajali na ivici kose, nedaleko od čete.

Odjednom naš stražar viknu:

— Ko je tamo?

Umesto odgovora, odjeknuo je kratak mitraljeski rafal, zatim drugi, duži.

— Bombe, drugovi! — komandovao je odmah Keza.

Posle prve bombe, čuo se rafal iz naše lake brede, kojom je rukovao Sveta Čubrić. Prvi nalet neprijatelja je odbijen. Do nas je dopirao jask Talijana: »Mama mia!« U ovoj akciji nismo imali ni mrtvih ni ranjenih.

Uveče smo se spustili niz brdo prema Šćepan-polju i preko mosta prešli Taru. Dolazimo do zidina Šćepanovog grada. Razgledamo ih, ali nam talijanski avioni savoje ne daju mira. Tuku nas i mitraljezima i topovima. Tu su, gore, Vrhovni štab i drug Tito, Osećamo se sigurnijim kada je Tito kraj nas. Ubrzo se pronosi glas da su četnici ubili Momu Markovića Singera i Momu Kočovića, komandanta i komesara Fočanskog odreda.

Voja Radić, zamenik komandanta našeg bataljona, dobiva zadatak da s grupom dobrovoljaca likvidira četnički štab koji je formirao Vasilije Bodiroma i ponovo počeo da ubija nevine ljude. Grupa od dvadeset pet boraca krenula je s Vojom na specijalni zadatak. Preko planine, iznad Kmura, grupa je stigla u selo Trbušće, napala i razjurila Bodivogine četnike, tako da su u neredu pobjegli Talijanima u Foču.

Pri povratku smo svratili u selo Zakmur da nešto pojedemo. Mitraljezac Bata Jagodić je sa dvojicom drugova ostao na brdu Kmurici. Četnici su se privukli i bacili na njih bombu. Tom prilikom poginuo je Jovan Šarić, prva žrtva u Omladinskoj četi. Njegova smrt je bila velik udarac za četu. Sarićev brat i sestra, Stjepan i Mileva, takođe borci Omladinske čete, uskoro su saznali i za smrt sestre Slavojke, koju su na Miljevini ubili četnici.

Ošvanuo je 5. jun 1942; lep i sunčan dan. Razmislili smo se po Čurevskoj dolini i beremo jagode, ali se i pripremamo užurbano za pokret.

Predveče mi je prišla drugarica Maca i pozvala me da pođem sa njom. Kad smo se udaljili iza nekog brežuljka, ugledah politkomesara čete Cicija. »Danas si primljen u Partiju«, govori mi Maca približavajući se komesaru. »Od danas si njen elan«. Bio sam suviše uzbuđen da bih mogao naći reči kojima bih izrazio radost zbog poverenja koje mi je ukazano.

Sećam se da sam rekao nešto o tome da ću opravdati poverenje koje mi se ukazuje, a oni su mi dugo govorili o

ulozi i zadacima Partije i dužnosti njenih članova. To su bili trenuci koje sam dugo očekivao i zbog toga ih ne mogu zaboraviti.

U samo praskozorje 6. juna 1942. krenuli smo iz Čureva ; prema Gacku, oko koga se vode žestoke borbe sa Talijanima. Prošli smo kanjonom Sutjeske i izbili na Čemerno. ;

Na položajima koji su istureni prema Avtovcu, Čemernu, Izgorima stupili smo 7. juna u borbu sa Talijanima.

Tek noću 12. juna napustili smo položaj, jer nas je smenio jedan bataljon 3. sandžačke brigade. Ponovo krećemo prema Suhi. U ranu zoru 13. juna peli smo se uz brdo s leve strane Sutjeske kroz šumu i izbili na Vrbničke kolibe. Nigde žive duše. Glavna hrana nam je bukovo lišće i stari bukovi žir. Kopriva bi dobrodošla, ali ni nje nema. Sve to podnosimo u nadi da ćemo svakog časa krenuti.

Ipak smo na Vrbničkim kolibama ostali nekoliko dana.

Nedeljko M. MILI

Pero Četković, komandant 1. bataljona, predaje raport vrhovnom komandantu prilikom prijema zastave u Foči, aprila 1942.

DOGAĐAJ KOJI SE PAMTI

Na železničkoj stanici u Foči, u martu 1942. godine, postrojio se kragujevački bataljon za jedinstvenu svečanost — da primi ratnu zastavu od svog vrhovnog komandanta. Čete su postrojene na prostoru ispred stanice. Po nekoliko puta se poravnavamo, u želji da što lepše dočekamo druga Tita. Uskoro je došao i taj trenutak. Čim je drug Tito naišao od stanice, komandant bataljona Raja Nedeljković je komandovao »mirno«, a zatim mu predao raport.

Pošto je obišao čete u pratnji našeg komandanta drug Tito nas je pozdravio: »Smrt fašizmu, drugovi!«

Bataljon je gromko odgovorio: »Sloboda narodu«.

Drug Tito je zatim kratko govorio o bataljonu, o značaju ovoga svečanog čina i o našim budućim zadacima.

Zastavu bataljona iz ruku druga Tita primio je komandant Raja Nedeljković i predao je zastavniku.

Sutradan smo, sa ostalim bataljonima brigade, krenuli u ofanzivu po istočnoj Bosni, ovoga puta sa svojom ratnom zastavom, koja nas je nadahnjivala u svim ratnim okršajima.

Vasilije ZIŽIČ

ZAO MU BILO »BILEČANKE«

U tek oslobođenoj Foči, januara 1942, jedna četa Beogradskog bataljona odmah poče pripremati program za priredbu. Odabrani za hor izdvojile se zajedno sa horovodom u neku betoniranu prostoriju da isprobaju pesme. A u toj prostoriji, ranijem četničkom magacinu, našla se velika gomila orahe. Pevači su, uz blagonaklonost horovođe, za vreme probe uzimali orahe, krčkali, jeli i mljackali do mile volje. U svakom slučaju, mnogo više i mnogo bolje nego što su vežbali.

Za vreme jedne probe u magazuu upade omanji, stariji čovek, ne baš naročito odeven. Protrlja ruke — napolju je bilo hladno, — pogleda iznenađeno borce i orahe, pa sede na jednu klupu blizu vrata, pored Milorada Drenjanina, koji nije mogao stajati s horom zbog nekakvih čireva.

— Šta radite ovde? — upita čiča Drenjanina.

— Što pitaš kad vidiš! — odgovori mu ovaj osorno. — Vežbamo hor, spremamo se za priredbu.

— A iz kojega ste bataljona?

— Iz Beogradskog — reče Drenjanin krcajući orahe i pevušeci sa horom, koji nije ni obraćao pažnju na čiču i njegov dolazak.

— Znam, nije trebalo ni da pitam — primeti čiča. — Ta ko bi drugi sem beogradskih mangupa pronašao magacin sa orasima da u njemu vežba hor!

Uto hor poče »Bilečanku«. Sasvim loše, da gore ne može biti. Oteglo se ono »Sred pušaka, bajoneta« kao da se nikad između njih neće i ne može izaći. Zapanji se čiča i uhvati Milorada za ruku govoreći:

— Bre, bre, ajd' što potamaniste orahe, nije mi žao, ali što nagr-diste »Bilečanku«! Zar se ona tako peva. Hajde ovamo da čuješ kako se ona peva.

— Zaboga, drugovi, zar je to »Bilečanka«? — upita čiča pevače, na što oni umukoše. — Pa to je revolucionarna pesma! Možete li vi zamisliti drugove, okovane po zatvorima, kako čežnjivo očekuju borbu i slobodu? To treba da grmi. Čekajte, da pokušamo zajedno.

Čiča dade intonaciju i iznenadi hor lepim i gromkim glasom Hor prihvati, i magazom zabruja prava »Bilečanka« kao retko kad. Zadovoljan uspehom, čiča nastavi svoju lekciju:

— Tako, tako, drugovi proleter! Kad je pesma, nek je pesma! Neka osete *njenu* revolucionarnu snagu oni koji vas slušaju. A sad: završite probu, uzmite poneki orah i, dok se vratim, da vas ovde ne zateknem!

Čiča izađe, a hor poče da nagađa ko je. I tek što su hteli izaći, u magazuu uđe jedan drug i upita da li je čiča Janko navraćao.

— Bio je, bio je jedan čiča. Sigurno je on, samo ko li je taj? — upita neko od pevača.

— Drug se napravi malo važan i konspirativan, ali kad mu pevači rekoše da su proleter i da je čiča pevao sa njima »Bilečanku«, on se odobrovolji i reče:

— Pa to je Moša Pijade. Za njega ste, sigurno, čuli.

MLADEN BARJAKTAR

Danas, šestog marta četrdeset druge, stojimo postrojeni ispred železničke stanice u Foči. Beogradski bataljon sa omladinskom četom — sto dvadeset boraca. Očekujemo da primimo zastavu od Tita. Pripremili smo se za ovu svečanost. Očistili oružje, odeću, obuću, ručali kruškovog hleba, čorbe i ovčjeg mesa. Obilazi nas komandant Miladin Ivanović. Izgleda da je sve u redu. Pojedince ističe za urednost, druge poravnava. Ponekoga i prekori:

— Zategni kaiš, Leksendriću! Zakopčaj se, Miko! Ispravi se, Buljo!

Sunce je rasteralo oblake. Na brdima ima još pomalo snega, a planine su gotovo sasvim pokrивene belim zastorom. Ovde, oko nas, čisto je i suvo. Golo, nabubrelo drveće se neprijetno njiše. Dolazi proleće. Drina je nabujala. Čujemo njeno prisustvo, njeno proticanje. Vrapci su se uskomešali. Nekoliko devojaka zastade. Meštarike. Smeju se, gledaju nas. Najlepša je u šalvarama, bez zara.

Dok čekamo u stroju, čujem poneki šapat. Posmatram ozarena lica drugova. Preplanula su od sunca. Za koji trenutak neko će biti pozvan da primi zastavu. Zića, Mladen, Raja, Milutin, Sovilj? U stroju sve mladići i devojke, mladi ljudi. Samo po neki brkajlija: Milovan, Dobrivoje, čika Sava. Beograđani, Posavci.

Dolazak štaba brigade umiri stroj. Poznajem Fiću. Letos smo pred njim položili zakletvu. Ranu je zalećio. Ugledasmo razvijenu crvenu zastavu kako se leprša.

— Mirno! — začu se redom u stroju.

Moj komandir zakasni, zbuni se.

Kroz bataljon prođe misao da Tito nije došao, da je možda bolestan. Šapat se širi brzinom munje. Pa zar sada bez njega? Videli smo ga pre nekoliko nedelja. Obišao je prepolovljenu četu Posavaca pri njenom dolasku sa Igmana. Svakoga je ponešto pitao; obično, neposredno, roditeljski. Videli su Tita

i ostali borci iz ovog stroja na nedavnoj priredbi, kada su Milanče i Umčanin pevali pesmu »Čaj, Goro, čarna . . .«, a violina ih čas pratila, čas vodila.

Čuje se glas komesara Fiće:

— Vašem, Šestom beogradskom bataljonu, vama, borcima Posavine i Beograda, predajem u ime vrhovnog komandanta druga Tita ovu crvenu zastavu. Nosite je iz borbe u borbu. U fabrikama, radionicama, zatvorima, na robijama, sanjali smo kada će doći dan da se s puškom u ruci borimo pod crvenom zastavom slobode. I došao je taj dan. . .

Svi smo zaustavili dah. Uzbudeni smo, gledamo netremice, u Fiću i zastavu.

— Dosadašnjom hrabrošću i požrtvovanjem vi ste se pokazali dostojni imena proletera. Secate se prvih dana našeg ratovanja — još vatrenijim glasom nastavi Fića. — Okupator je osetio vaše udarce na domaku Beograda, Obrenovca. Kalili ste se u borbama na Rudniku, Kadinjači, Sjenici, Pjenovcu, a iskustvo ćete sticati i u novim jurišima naše brigade. Neka vam je srećan i radostan ovaj dan, dan primanja zastave! Od sveg srca vam čestitam na ovom značajnom događaju, sa uverenjem da ćete časno i smelo nositi ovu zastavu i da ćete je jednoga dana razviti u oslobođenom Beogradu. . .

Zastavu je od Fiće primio komandant Miladin. On se rukuje sa prisutnima. Govori i daje zavet. Zatim poljubi zastavu i staloženo nastavi:

— Omladinac Mladen Mitrić, metalski radnik iz Beograda, borac Druge čete i sekretar aktiva Skoja, zaslužio je, svojom hrabrošću, disciplinovanošću, druželjubljem i svim drugim osobinama koje ga krasi, da nosi ovaj barjak. Mislim da izražavam želju svih nas kada to kažem.

Naše ruke se pokrenuše i zapljeskaše. Došlo je to samo po sebi. Pogledi su uprti u Mladena. On se uspravi još jače. Čujemo njegove korake i ništa više. Mladen je zaista dobar, iskren, prijatan. Rođen je u selu Čukliću, kod Jajca. Od 1937. godine je bio u Beogradu, kao radnik brodogradilišta. Član Skoja od 1939. godine. Pred ustanak je primljen u Partiju. Bez pogovora izvršava sve zadatke. Sve hoće i može. U Brusni smo pre nekoliko dana napadali četnike. Trebalo je nepoznatim putem, po dubokom snegu, otići noću do štaba bataljona. Svima se spavalo. Mladen se javio dobrovoljno da ide. Cele noći nije oka sklopio.

Sada ga posmatramo kako je uzbuđen. Stoji mirno, desna pesnica mu je kod slepoočnice. Komandant reče:

— Druže Mladene, predajem ti ovaj barjak da ga uvek nosiš i da se trudiš da opravdaš poverenje bataljona, da časno

i pošteno izvršimo sve zadatke s barjakom Partije i naroda, sa ovim barjakom crvenim kao krv.

Komandant mu pruži zastavu i oni se poljubiše. Mladen se najednom uozbilji. Dotle veseo i nasmejan, postade zabrinut. Dohvati koplje i podiže desnom rukom zastavu. Kao da joj meri težinu. Uzbuden je. Osećamo da želi da nešto kaže.

— Srećan sam i radostan što mi je poverena dužnost da nosim ovu našu svetinju — poče Mladen nesigurno. Obavezujem se u ime svih vas da ćemo ovo časno znamenje nositi i da ga nećemo okaljati. . .

Tu malo zastade, ali ubrzo produži:

— Poput naših predaka, poput revolucionara, krećemo dalje ka pobedi. Ziveli!

Zaori se »Internacionala«. Iz svih grla.

Dugo su Čeda, Miloje i Vanjka grlili Mladena. I Fića mu je stegao ruku.

— Voljno! •→ odjeknu komanda.

Pojurili smo radosni Mladenu. Stiskali smo mu ruke. Lepa je počela da miluje zastavu, da posmatra vez. Slova su izvezena žutim svilenim koncem. Korčagin opipava zastavu. Uzima je u ruke i ljubi. Mladen ih ponosno i umiljato gleda. Deca! Imaju po petnaest godina, a eto, već znaju za ovu neizmernu vojničku radost. Svi su se skupili oko Mladena.

Izenenada, u svom krugu ugledasmo Tita. Na glavi je imao šubaru. Na licu osmeh. Potrčasmo mu u susret. Pruža nam ruku i čestita.

— A mi smo čuli da nećeš doći, družo Tito, da si bolestan — odvaži se da kaže Korčagin.

— Ipak sam posmatrao današnju vašu svečanost. Kao što vidite, i došao sam — reče Tito osmehujući se.

Čujemo da je Tito celo vreme naše svečanosti bio kod prozora stanične zgrade. Fotografisao je bataljon sa zastavom. Učestvovao je zajedno s nama u tom uzbudljivom trenutku.

Sada prilazi Mladenu i kaže:

— Drago mi je što si metalac, radnik iz Beograda, jer i ja sam metalac. Imaćete duge pokrete. Biće teško nositi zastavu sa kopljem.

— Nikada se neću od nje rastati. Laka je. Divna.

— Pomagaćemo mu — ozbiljno dodade Korčagin.

— I ti ćeš nekome da pomogneš? Kad porasteš, onda.

Mladen je predložio da se zaigra kolo, vranjansko.

Igram i pevam: »Sano, dušo, Sano, mori, otvori mi vrata . . .« Care i Milanče sviraju. I Tito je s nama. Igraju i devojke, meštanke. Do Mladena je ona sa šalvarama. On lepo peva, ona se stidno osvrće.

Potrajalo bi to duže da nije došao partizanski voz. Lokomotiva dugo svira, hukće.

Pokret.

Ulazimo u vagone. Okupljamo se oko Mladena. Tito se pozdravlja s nama. Mladen je opet u središtu pažnje. Oči nam se susretoše. On obori glavu i prošaputa:

— Zašto ja da je nosim? Mogao je i neko drugi. Neću da kažem, milo mi je na • duši. Ja, običan radnik, doživio sam slavlje. ..

— Prestani da govoriš. Pevajmo ! . .

*Tamo daleko, daleko od mora,
Tamo je selo moje, tamo je Srbija...*

Ori se i bruji. Lokomotiva klopara. Sećanja mi se vraćaju na poznanstvo s Mladenom.

Pričao mi je o radu Skoja u Beogradu, o štrajkovima, sastancima, izletima. Zatim smo se sreli u odredu. Počelo je rušenje pruga, sečenje telegrafskih žica. Povlačimo se u Sandžak, prelazimo preko Lima ...

U vozu vesela graja. U naš vagon je uskočila devojka sa šalvarama. Umčanin je vraća:

— Ovo je samo za vojsku. Ne mogu civili, drugarice!

— Pusti je — reče Dragan Marković. — Ide majci u Gorazde. Kako će peške? Daleko je.

Naša poznanica traži podršku. Mladen joj napravi mesto. Opet odjekuje pesma . . .

Tri meseca kasnije, jedanaestog juna četrdeset druge, i naš bataljon je napadao utvrđeni Gat u Hercegovini. Išli smo po noći, staza je bila neprohodna, kamenita i strma. Jedva smo pronašli pravi put, izlaz iz šume. Napad je već trebalo početi. Malo smo zakašnili. Druga proleterska se već bori. Nastupaju Kraljevcani i Šumadinci. Štab bataljona žuri da što pre uđemo u borbu. Podilazimo Gatu. Primetili su nas i zastajemo.

— Kako ćemo bez municije? — pita Mika Mladena.

— Koliko imaš?

— Deset.

— Evo ti još pet.

Podilazimo ubrzano. Zasipaju nas kuršumima, bombama. Pred nama su četnici, koji podvriskuju i viču:

— Crveni banditi, što ginete? Trometkovići!

Štedimo municiju, ćutimo i trčimo.

— Uraaa !.. — odjeknu na sve strane.

Četnici su nam brzo okrenuli leđa. Uzimamo im brdo za brdom. Mladen ide napred s razvijenom zastavom. Okolo pršte

meci. Barjaktar se ne povija. Uz njega su Zića, Zivković, Miloje. Stigli su na padinu Gata. Zića je šćepao četničku zastavu i na istom mestu zalepršala se naša, crvena.

Svanulo je. Biju nas sa svih strana. Ne možemo ni koraka napred. Neprijatelj se pregrupisava i dobiva pojačanje. Stižu Talijani iz Gacka. Moramo natrag, jer nam spremaju obruč.

Četa za četom nalazi prolaz. Jedva uspevamo da se prebacimo. Mestimično i bauljamo, ali vršimo protivnapade.

U zaštitnici je 2. vod. Tu su još Miloje i Sijan. Obreo se među njima i Mladen. Zastava se sklanja u futrolu. Barjaktar sada nišani puškom. Zaboravio je na povlačenje. Borba se stišava. Svi su se povukli, još samo ovaj vod daje otpor. Uskoro i on dobiva naređenje da se povlači. Teško je, ali borci vešto manevrišu, pretrčavaju. Mladen ih štiti, iako je naređeno da se povuče među prvima.

— Mladen sa zastavom hitro natrag! Izvlači se! — čuje se naređenje.

— Odmah, još samo ovaj metak.

— Čuješ li ti? ..

Skočio je i potrčao. Ostali su ga štitili. Više im je stalo do zastave nego do života.

Sve protiče kao u magnovenju. Zići je naređeno da sledi Mladena. Ali mu ta uloga ni najmanje ne odgovara. Ipak je ubrzo pošao za Mladenom. No nije ga više video. Pucnjava je odjekivala sa svih strana. Zića se vratio u vod, koji je nekako izbegao opkoljavanje.

Oko podne se gotovo ceo vod okupio oko Sijana, Vanjke i Miloja. Mladen još nije stigao. Borci to komentarišu.

— Možda je poginuo?

— Taj se neće živ vratiti bez zastave — kaže Zića.

— Da li će doći?

Svi su snuždeni zbog Mladena i zastave. Svaki oseća grižu savesti. Treba javiti komandantu i komesaru. Iznenada ugledasmo našeg barjaktara s razvijenom zastavom. Trči sav obliiven znojem. Bluza mu je raskopčana. Posrće i gleda nas netremice.

— Pa šta je s tobom? —> upita Sijan.

— Jedva sam uspeo da se izvučem... Naidem na grupu četnika i pomislim da su naši. Zbunili su se i oni. Potrčim dalje kroz neki šumarak i prilegnem u žbun. Opet iskočim i pojurim. Zastava se razvila sama. Pucali su svuda oko mene i vikali: »Držite ga živog, zbog zastave, treba nam živ!« A ja trčim, pa padnem i pucam... Mogli su me uhvatiti samo mrtvog.

— Sa zastavom se nikada ne ostaje poslednji, Mladene.

— Hteo sam da budem sa ostalima.

— O tome ćemo razgovarati.

Mladen je pognuo glavu i pokazao probijenu ramenicu na bluzi.

Oslobađamo Jajce, udruženi sa ostalim bataljonima i brigadama. Novembar 1942. godine. Zadržavamo se tu samo na kratkom odmoru.

U sobu u kojoj smo smešteni ulazi Mladen. Nakrivio ti-tovku, ispod koje izviruje smeđa kosa. Odelo ima od talijanske pelerine; šinjel sive boje, oficirski opasač sa uprtačem preko ramena, revolver o pasu, bomba, kožna torbica s brošurama i beleškama. Nešto je uzbuđen i tužan. Očekujemo da nešto kaže.

— Našao sam se sa ocem i braćom. I Radomir i Svetko nose petokrake. Čoveku to godi. Tu nam je mesto.

Zatim učuta. *Posle* kraće stanke tužnim glasom *nam reče* da su mu poginule dve sestre: Milka i Milena. Ubile su ih ustaše. Kuća im je spaljena. Desetoro iz porodice više nema.

Oči se kupaju u suzama, a on nadjačava osećanje. Uzdiše duboko.

— Bilo bi mi lakše da je majka živa. Umrla je pre tri godine. Koga da krivim? Sta da činim?

Zanemeli smo, iako svakodnevno slušamo slične vesti. Zao nam je porodice koju smo upoznali preko Mladena. Neki teret je pritisnuo sva naša osećanja. Znamo da je želeo susret s braćom, sa selom.

Tuga se postepeno povlači i ustupa mesto spokojstvu. Očekivao je da nešto kažemo, da ga otrgnemo.

— Reci mi, Mladene, ako doživimo završetak rata, hoćeš li živeti ovde, u Bosni, u rodnom kraju ili u Beogradu? — zapita ga Derviša.

Zgledasmo se. Pitanje nije umesno.

— Ko zna da li će ostati živ? Pa još i gde će biti?

— Pa, onako, mislim, u Beogradu je najlepše.

— Ja uvek kažem da sam Beograđanin.

Pošli smo na ručak. Mladen je samo ćutao, tih trenutaka pripadao je samo sebi.

Na Suhu, kraj Sutjeske, trećeg juna četrdeset i treće, Mladen i Steva su se javili dobrovoljno da izvide teren prema drumu Kalinovik — Foča. Tamo su Nemci.

Komandant je odredio Iliju Sovilja da čuva zastavu dok se Mladen ne vrati.

Vratili su se tek posle pet dana. Bili smo na Vrbničkim kolibama. Pričaju nam o svome putu i obavljenom zadatku. Mladen je bled, jedva govori. Ali nije klonuo. Slušamo ga:

»Kada smo pošli, ovde nikoga nije bilo. Pronašli smo jednog starijeg čoveka iz sela Vrbniče. Zove se *Neđo*. Dugo se dvoumio, pa je na kraju pristao da nas vodi. Išli smo bez pušaka, u seoskom odelu. Imali smo samo skrivene pištolje. Niko ne bi poverovao da smo vojnici. ‚Muadžeri‘ — govorili bismo mi.

... Išli smo ka Jeleču. Uz put smo naišli na logor nemačkih vojnika. »Halt!« — čuli smo i pobegli. Pucali su. Culi smo i njihove pesme. Zadihani i umorni, legli smo na lišće. Neopaženo nam se približavao otresit seljak koji se krio od Nemaca. Ima ih veoma mnogo u Jeleču, Miljevini, u šumi ka selu Vrbnici. Stalno im stižu nova pojačanja. Vode sa sobom dresirane pse.

— Ne verujem da ćete moći da se vratite vašima — reče nam pridošlica.

Obuzeo me strah, neko čudno osećanje. Nalazimo se za leđima neprijateljevih položaja! Steva dobro čita sekciju. Imamo i busolu. Nabavili smo hleba i mesa. Kada smo se odmorili, krenusmo natrag.

... Prikradamo se, bauljamo. Neđo je s nama. Ne idemo stazama. Blizu jednog izvora čujemo zviždanje. Sklanjamo se. Dva Nemca uzimaju vodu, a mi njih na nišan pištolja. Neđo rukom zaklanja oči. Odjeknu zajednički pucanj. Kazani s vodom ostadoše kraj izvora. Poče uzbuna, poterà i — ništa.

... Iz jednog žbuna smo posmatrali Nemce u koloni. Mladi su, poskakuju. Puške, mašinke, puni telećaci. Najradije bismo pucali na njih, ali morali smo doći, doneti podatke...«

Mladen je prestao da priča, malo se zamislio. Steva dalje obrazlaže. A mi razmišljamo o Mladenu, četi, Beogradu. Prekaljeni metalac, odličan partizan, svi su takvi, svaki na svoj način je velik, potreban, neophodan.

U noći između prvog i drugog septembra četrdeset treće napadamo Turbe kod Travnika. Zadatak je da se po svaku cenu probijemo između bunkera i u centru varošice zauzmemo šumsku upravu. Veza s Travnikom je presečena.

Mladen je nešto ranije postao zamenik komesara 3. čete. Uoči polaska u ovu borbu govorio je borcima; zastajkivao je da pogleda u pribeleške, produžavao tečno, pa opet drhtavim glasom nastavljao.

— Kao što vam je poznato, drugovi, oslobođeni su Bugojno, Jajce, Gornji i Donji Vakuf, Glamoč, Duvno, Prozor, Mrkonjić-Grad i još neki gradovi. Mi treba da oslobodimo Turbe, pa Travnik. Na istočnom frontu su nove pobjede. Crvena armija je u ofanzivi, ona nezadrživo tera Nemce iz svoje zemlje. Mi smo njihovi pravi saveznici u ratu...

Pri kraju mu glas postao nešto čvršći, energičniji:

•— Eto, dogovaramo se da bismo znali cilj svakog poduhvata, svakog koraka. Mi dobro znamo šta hoćemo da postignemo u ovom ratu. Doći će dan kada će Evropa i ceo svet oceniti pravi značaj našeg velikog dela . . .

Izgledao je pun sreće, zadovoljstva. Kada je završio govor, priđe Iliji Sovilju, koji je nosio zastavu.

— Donećemo je u Beograd, Sovilju, to je naš zajednički zavet!

— Po cenu naše krvi, Mladene!

— Najviše bih voleo nositi kroz Beograd crveni barjak.

Koračamo oprezno. Po treći put naš bataljon nastoji da osvoji utvrđena uporišta. Nemci i domobrani se tvrdo brane. Jak su protivnik. Naoružani, odmorni, siti.

Oko ponoći je zaklokotalo sa svih strana. Opresno se prebacujemo. Upadamo u varošicu i započinjemo ulične borbe. S nama je i komandant Milan Antončić Velebit. Iz jedne kuće štekće mitraljez. Mladen, Ljuba i Meho idu u susi-et tom krkljancu. Sada je lakše ići dalje. Za dva sata osvojeno je nekoliko neprijateljevih utvrđenja. Bije se cela 1. proleterska — moramo uspeti!

Isprečio nam se, pored ostalog, i oklopni voz. Otavramo vatru iz protivtenkovskih pušaka, ali je slab efekat. Iz voza i dalje suklja paljba.

— Uraaa ! ..

Trčimo napred. Otpor je sve žešći, sve organizovaniji. Uskoro će zora. Mladen je s desetinom pošao prema šumskoj upravi. Sa uspehom su se prebacili i zauzeli nove zaklone. Odjeknule su bombe, mašinke, mitraljezi. Nemci viču, izgleda da beže.

Uz Mladena je ceo vod. Dva Nemca iskaču kroz prozor, ali padaju pogodeni. Osećamo samo komešanje, zbrku. Koristimo se zaklonom susedne kuće, koja je sva izrešetana. Još jedan napor i juriš.

Mladen je odvrnuo bombu. Ali još nije ni uspeo da je upali, prostrelili su ga.

— Drugovi, napred, napred! — rekao je.

Uspeli su da ga izvuku. Pregrupisali smo se da bismo odstupili. Primetih ranjenika na nosilima.

Trčim da vidim ko je. Mladen! Gleda me otvorenim, užagrenim očima. Grudi mu se nadimaju, krv se izliva.

Dolaze bolničarke da ga previju. Rana je velika. Stavljena mu tri zavoja. Malo mu je, izgleda, lakše. Borci prolaze, po neko zastane.

Nosimo ga dalje. Derviša ga drži za ruku, puls sve slabije bije. Probija ga znoj, hoće da se okrene. Jedan trzaj, snažan, i oteše mu se čujne reči:

— Umirem li komunistički, recite, drugovi?

Sklopio je oči. Stajemo. Stiskamo zube.

Pozajmili smo lampu od fratra Dragutina Alaupovića iz sela Potkrajja. Našli smo mesto Jozakov do, kraj puta. Voćnjak. Zveket ašova i lopata. Neobeleženi grob. Da ga niko ne uznemirava. Odajemo mu poslednju počast, skinutih kapa, bez plotuna. Derviša zasuzi. Ilija Sovilj zabode zastavu. Pogledasmo se. On je podiže i požuri da stigne kolonu.

Milosav BOJIC

PRVE ŽRTVE NAŠE ČETE

P* očetkom 1942. godine 4. bataljon je obezbeđivao slobodnu teritoriju od pravca Sarajeva. U ljutoj zimi s dubokim snegom teško je bilo držati se na sektoru Pale — Renovica. Na tom zadatku nalazili su se 3. četa 2. crnogorskog bataljona i Jahorinski odred dobrovoljačke vojske. U takvim uslovima na ispresecanom planinskom zemljištu gotovo svaka četa je imala »samostalan« deo fronta.

Tako se naša 2. četa našla u martu na položajima kod Renovice, da bi osujetila eventualni prodor neprijatelja preko Gornjih Bara prema Goraždu i Mesićima. Na tom položaju dobila je kasnije zadatak da krene u Renovicu i zatim posedne položaje prema Prači.

Kao i ostale čete u bataljonu, i naša je bila još malobrojna i nedovoljno naoružana (imala je, uglavnom, puške i jedan jedini puškomitraljez s vrlo ograničenom količinom municije). No svi smo odstupili iz Srbije, a to će reći — svi smo već bili prekaljeni borci. Sem toga, bili smo mladi, poletni. Bilo nas je ukupno četrdeset pet-drugova i drugarica. Najmlađi je imao 18 godina, a svi ostali mahom od 18 do 25. Oko dvadeset nas bili smo radnici i seljaci, a ostali učenici srednjih škola i studenti.

Slobodno se može reći da je naša četa bila u to vreme još nerazvijena i siromašna u svakom pogledu. Samo je u jednoj stvari bila bogata: u veselju i dobrom raspoloženju. Većina se odlikovala urođenim šeretlukom, dobar deo je naučio bezbroj smicalica i »štosoava« s kojima su u odgovarajućim prilikama začinjavali raspoloženje. Otuda u četi, u duhu doskočica i svojevrskih »karakteristika«, različiti nadimci — Mačak, Silja, Deva, Cura, *Balo itd.*

Otvoreno govoreći, podvala i šala u našoj četi nije falilo čak i kad hleba nije bilo. Sećam se, zbog velikog snega i hladnoće, jednom nismo dobili sledovanje hrane, pa smo malo gladovali. No, bez obzira na to, u patrolu se moralo ići. I —

pošli su Mačak, Šilja i Deva. Kad su se vratili, hvalili su se kako su se najeli pite kod neke babe. Pričali su tako sočno da nam je udarila voda na usta. Gledali smo ih razrogačenih očiju i s čuđenjem upitali što i za nas nisu nešto doneli.

— A, sad vam je krivo što vi niste bili u patroli? — izazivali su oni.

— Eh, i vi ste mi neki drugovi! — reče Ijutito neko od nas.

Međutim, kad su osetili da je naša zavist otišla daleko, pogledali su se i na kraju nam priznali da nisu nigde ni zaloga-
gaja okusili.

Razume se, iako su uslovi za borbu bili nepovoljni i za nas i za neprijatelja, često je bilo čarki i prepucavanja, pa i ozbiljnijih pokušaja neprijatelja da nas odbaci s položaja koji su bili pogodni za odbranu naše oslobođene teritorije. Jedan takav pokušaj izvršili su 5. marta domobranci i ustaše. Znatno brojniji od nas i s mnogo boljim naoružanjem brzo su nas potisnuli s položaja. U višerasovnoj borbi mi smo uspeli, ipak, da povratimo položaj, ali smo izgubili jednog od najmilijih drugova u četi. Poginuo nam je Milivoje Vujović Cura. Tog hrabrog omladinca svi su voleli zbog toga što je bio veoma duhovit. Tamo gde je on bio — tu tuge nije moglo biti. Utoliko je ona bila veća, čini mi se, toga dana kada je poginuo i kada smo ga sahranili u Goraždu.

Četa je neko vreme obezbeđivala varošicu od četničkih ispada. Tada smo organizovali priredbe na kojima je sudelovala i omladina. U neposrednom dodiru meštanima smo objašnjavali ciljeve naše borbe, a samim svojim prisustvom i držanjem uverili smo ih da smo se latili oružja radi slobode naroda i svoje. Zato su se svi iskupili i zajednički s nama ožalili i sahranili poginulog druga.

U sličnom pokušaju, 18. marta, koji je neprijatelj još bolje organizovao, za vreme artiljerijske pripreme poginuo nam je od minobacačke ili topovske granate puškomitraljezac i vodnik 2. voda Rudi Mostovac.

Tog rudara, koji je bio i najstariji među nama, osobito smo poštovali zbog toga što je svojom ozbiljnošću i iskustvom borca radničke klase vaspitno delovao na mlade koji su katkad olako gledali na stvari.

Gubitak ove dvojice drugova utoliko teže nam je pao, jer su to bile prve žrtve iz naše čete od formiranja brigade i bataljona. Zato je razumljivo što su ih preživeli borci čuvali i sačuvali u najlepšoj uspomeni.

Petar MILEUSNIC

U OMLADINSKOJ ČETI

P
» očetkom marta 1942. pozvan sam u štab Šumadijskog bataljona. Rečeno mi je da odem u Foču i javim se u Vrhovni štab. Nalazili smo se negde na položajima oko Čelebića. Sećam se da je bio visok sneg, do iznad pojasa. U Foči sam se našao s Milanom Batarom i zajedno smo se uputili ka Vrhovnom štabu. Bili smo radoznali ko će nas primiti i zašto nas zovu. Primio nas je načelnik Vrhovnog štaba. U nekoliko reči nam je saopštio da smo mi komanda nove omladinske čete koju treba organizovati i za što kraće vreme osposobiti za borbu. Zatim je prešao na prikazivanje situacije, na zidnoj karti. Posle nekoliko minuta razgovor je bio završen.

Trebalo je formirati četvu od omladinaca iz Foče i iz drugih krajeva Bosne. Tada su Centralni komitet Skoja i omladinska organizacija Bosne pokrenuli širu akciju za uključivanje omladinaca u partizane. U Foči je već bilo formirano nekoliko omladinskih četa. Jedna se već bila uključila u Kragujevački bataljon. Osim omladinaca iz Foče i okolnih sela, među kojima je bilo i takvih koji su se prvi put sreli s partizanima, došlo ih je prilično iz Sarajeva i Mostara. To su većinom bili đaci i radnici. Mnogi od njih su bili članovi Skoja. Prikupilo se i nekoliko omladinaca iz Srbije, boraca iz raznih partizanskih jedinica, koji do tada nisu bili uključeni u proleTERSKE brigade. Tako se, posle kraćeg vremena, okupilo nešto preko pedeset boraca.

Bili smo smešteni u školi u Foči, koja je pretvorena u meku vrstu vojne kasarne. U Foči se tada, pored Vrhovnog štaba, nalazio i štab brigade, a duže vreme, sa manjim prekidima, tu su boravile i jedinice našeg Šumadijskog bataljona. Već od prvih dana počeo je organizovan rad. Svakako je najvažniji bio politički rad: objašnjavanje ciljeva i karaktera narodnooslobodilačke borbe, o partizanskom ratovanju, životu i borbi partizana, njihovim zadacima i slično.

¹⁸ Prva proleTERSka 260

Znam da smo tada čitali članak druga Tita iz »Proletera« »Zašto se narodni partizani bore«. Bio je razrađen gotovo čitav sistem rada, sa planom predavanja, temama, časovima učenja i čitanja. Tome je, svakako doprinelo uputstvo Centralnog komiteta Partije o političko-partijskom radu u vojnim jedinicama. O intenzivnosti toga rada svedoči činjenica da smo od sredine marta pa do polaska iz Foče, na dan 16. aprila 1942. godine, održali u četi 13 predavanja. Iz jednog sačuvanog izveštaja vidi se da su u tih tridesetak dana održana ova predavanja: o partizanskom načinu ratovanja, o postanku Jugoslavije, o SSSR uopšte, Bosna i Hercegovina u narodnooslobodilačkoj borbi; tri predavanja o uzrocima ratova i ekonomskom razvitku društva; o državi i raznim oblicima vladavine; o postanku čoveka; o kolhozima; iskustva iz borbe; o Crvenoj armiji; o postanku života i sveta... »Po ovim predavanjima«, kako je zabeležno u istom izveštaju, »omladinci su davali referate i vršen je ispit«.

Dolazili su i odabrani predavači-, među kojima: Mitar Bakić, Svetislav Stefanović Ceća, Mihajlo Svabić i još neki drugovi.

Ali deo programa iz ovog rada sprovodio se i van čete, u sklopu bataljona. Tako, na primer, pored navedenih predavanja u četi, za ovo isto vreme u čitavom bataljonu održana su još četiri predavanja, i to: o fašizmu, o životu i radu Georgija Dimitrova, o postanku čoveka i o polnim bolestima.

Svaki dan u 10 časova okupili bi se svi borci u jednoj od učionica i slušali bi predavanja, postavljali pitanja, a zatim bi prešli na učenje i čitanje raznih članaka. Radili smo u kružnicama. U njima su bili uključeni svi borci, a jezgro su im sačinjavali članovi Skoja raspoređeni po desetinama. Težili smo da primenimo najpogodnije metode rada, kako bismo osigurali što veći uspeh i učešće svih drugova u diskusiji i učenju. Jedan od tih oblika bio je zaduživanje pojedinih drugova da za kružok pripreme svoje izlaganje o temi koja je predavana, neku vrstu malog referata. Bili smo uveli i pitanja na ceduljama, koje bi borci izvlačili i po njima odgovarali. Bilo je, razume se, i preznajavanja i mucanja — ali i uspeha.

Isto je tako bio organizovan i sistematičan rad na praktičnoj vojnoj obuci. Uveli smo praksu da se u određeno vreme, posle doručka, a ponekad i pre doručka, izvede četa na teren za praktičnu obuku u egzerciru, u rukovanju oružjem, kao i za neke taktičke radnje (prebacivanje i si.). Komandir Milan

Batar bio je u tome uporan, a naročito se zapazilo da je svakom borcu pokazivao kako treba da se prebacuje i kako da maršira, o čemu su se pojavile i karikature u našim zidnim novinama.

Kasnije su uvedeni posebni teorijski časovi, kao i specijalna obuka za komandni kadar — desetare i vodnike.

Zanimljivo je pomenuti i nekoliko momenata o radu na zidnim novinama. Postojao je uređivački odbor. Među omladinama je bilo grafičara koji su imali smisla za crtanje karikatura i za lepo pisanje — kaligrafsko, a neki prilozima su kucani i na mašini, tako da su novine mogle tehnički dobro da se uredi. Imale su mnoštvo saradnika. U njima se ogledao život čete, razne zgode sa nastave, s političkih časova, teškoće oko učenja, a bilo je i humora. I danas mi je pred očima slika — karikatura komesara i komandira čete sa prigodnim stihovima. Kada je Ivo Lola Ribar, zajedno sa još nekim rukovodiocima, posetio našu četvu, zatekao je tri broja takvih zidnih novina. Imale su veliki format pak-papira. Bio je vrlo zadovoljan i pohvalio ih je.

Imali smo i analfabetski tečaj. U četvi je bilo svega pet nepismenih i oni su za manje od mesec i po dana naučili da čitaju i pišu. Među ovim nepismenima bio je i sedamnaestogodišnji Stevan iz Presjenice, sin imućnog seljaka, koji je pošao u partizane posle dolaska Šumadinaca u njegovo selo. Nije poahađao školu, verovatno je bila daleko. Kolika je bila njegova radost kada je pronikao u tajni svet slova. . .

Zanimljive su bile i četne konferencije, na kojima bi se pretresali pojedini problemi iz života i rada čete posle akcija ili nekih zadataka. Samo u tom periodu, do polaska iz Foče, bilo je sedam takvih četnih sastanaka. Na njima je često bio na dnevnom redu čas kritike i samokritike. Takve konferencije su imale veliko vaspitno dejstvo. Na jednoj konferenciji se govorilo o štetnosti duvana. Tada se šesnaest omladinaca odreklo pušenja i većina je održala reč.

Često su praktikovani zajednički časovi čitanja — u širim kružnicama, pa i pred celom četom. Naročito se mnogo čitala knjiga Nikolaja Ostrovskeg »Kako se kalio čelik«. To je bila dragocena lektira, neobično bliska nama. Životni put Pavia Korčagina, tog omladinca crvenoarmejca, služio je kao uzor. Mnogi omladinci su želeli da postanu Korčagini, da budu hrabri, odvažni, snalažljivi, samopregorni i u svakom pogledu uzorni drugovi.

Održavani su teorijski sastanci čete na kojima je proučavana obavezna literatura, na primer: »Narodni borac«, »Bilten Vrhovnog štaba«, radio-vesti.

Za to vreme radio je i hor, koji je uvežbavao bosanske narodne pesme i razne horske recitacije, i pri tom sudelovao u raznim priredbama u nekim selima u okolini Foče i drugim mestima gde smo se kretali.

Tokom marta i aprila četa je već postala homogena celina. povećao se broj članova Partije i Skoja. Od tri člana KPJ, koliko ih je imala u početku (komandir, komesar, a treći je bio, koliko se sećam, Jovo Njego, srednjoškolac iz Tuzle), krajem aprila četa je brojala sedam članova partije. Skoj je porastao od sedamnaest na trideset pet članova. Da bi se omladinci pripremili za Partiju i Skoj, od velikog značaja bio je tzv. individualni rad i pojedinačni razgovori s borcima. Mnoge večeri, do dugo u noć, često sam provodio u takvim razgovorima s pojedinim omladincima, i tako bih se, u šetnji, upoznavao s njihovim ranijim životom i radom, školovanjem, njihovim problemima i težnjama.

Pošto je bilo malo članova Partije u četi, tada sam vršio dužnost i komesara čete i sekretara partijske organizacije, pa su mi takvi razgovori i pripremanje ljudi za Partiju ostali u najživljem sećanju. Upoznao sam tada malo bolje mnoge mostarske đake i sarajevske radnike.

Takvim radom lakše su se prebrodile teškoće, a naročito teškoće u pogledu ishrane. Tada se oskudevalo u mnogo čemu i prolazilo se s malim porcijama neslanog hleba, uglavnom od mlevenih suvih krušaka. Intenzivan politički i kulturno-prosvetni život, vedrina u četi, shvatanje veličine borbe i volja za savlađivanje teškoća činili su svoje.

Četa je vrlo brzo dobivala i druge zadatke za politički rad na terenu. Upućivali smo patrole na politički rad u pojedina muslimanska sela, u kojima je narod bio zaplašen ranijom četničkom propagandom, tako da su se muškarci koji su se nalazili u selu krili ispred nas. Takav obilazak, prisno ophođenje partizana s narodom, postupci prema ženama i deci, postepeno su poboljšavali atmosferu, što je dovelo do toga da su se posle dve tri posete već pojavljivali i muškarci. A zatim je dolazilo i do njihovog prijavljivanja u partizanske jedinice.

Tako se četa pripremala za prve borbene zadatke.

Posle polaska u Crnu Goru, krajem aprila, četa je imala jedan od svojih najradosnijih trenutaka — susret s vrhovnim komandantom. Nešto pre sredine maja ceo 5. bataljon se našao u dolini Pive, u pratnji Vrhovnog štaba. Jednog dana, u Pluzinama, u blizini sela Miloševića, rečeno nam je da će nas posetiti drugovi iz Vrhovnog štaba.

Osvanuo je lep majski dan. Već je trava ozelenela oko Pive, mada se na obroncima okolnih brda još beleo sneg. Raz-

mešteni na nekoj uzvišici iznad Pive reke, borci su uređivali odela i čistili oružje. Tada je naišao drug Tito s nekoliko drugova iz Vrhovnog štaba. Obišao je svaku četvu. Bile su mu predstavljene komande četa. Sa svakim od nas se rukovao. Kada je obišao bataljon, na čijem su čelu bili komandant Nikola Ljubičić i komesar Mihajlo Švabić, i pošto mu je predstavljena i naša, Omladinska četa — drug Tito je primetio da je čitav bataljon omladinski. Pored ostalih reči koje nam je tom prilikom uputio, svima je ostala u sećanju poruka: »Prekaljujte se, drugovi. Prekaljujte se i pripremajte za buduće borbe!«

Zajedno smo se i slikali, a i sam drug Tito je učinio nekoliko snimaka.

Pero DAMJANOVIC

ZASTAVA JE RAZVIJENA

T ek što je bila završena naša akcija protiv četnika na prostoru Čajniče, Vikoč, Čelebić, Drugi bataljon je bio smješten u kasarnu rezervnih oficira u Goraždu. Bio je to zaslužen odmor, dobra prilika da se oporavimo poslije napornih marševa i akcija protiv neprijatelja. Tih dana, krajem februara 1942. godine dio 1. proleTERSke brigade nalazio se na položajima oko Kalinovika (u selima Vlaholje, Jelašca i Borija). Jedan bataljon brigade je bio u Foči radi obezbjeđenja Vrhovnog štaba, a 3. četa našeg, 2. bataljona još se nalazila na specijalnom zadatku — na političkom radu u jedinicama Jahorinskog dobrovoljačkog odreda.

U to vrijeme vršene su u Čajniču posljednje pripreme za formiranje 2. proleTERSke brigade. Svečanost formiranja obavljena je 1. marta. Mi iz 1. brigade smo s velikim oduševljenjem pozdravili taj događaj u razvoju oružanih snaga naše revolucije. Stanovništvo tih krajeva takođe je sa živim simpatijama pratilo pojavu nove proleTERSke jedinice.

Međutim četnicima — koje smo prije nekoliko mjeseci bili rastjerali iz ovih krajeva — smetalo je prisustvo dvije proleTERSke brigade u dolini Drine. Očevidno, time su njihovi planovi bili ugroženi, ali oni za neku ozbiljniju protivakciju nijesu bili spremni bez okupatorove pomoći. Ipak, nijesu se mirili s takvim stanjem stvari. Zato su se na području između Prače i Drinjače već uveliko prikupljali i organizovali. Sa Talijanima su preduzeli napad od Višegrada i Međeđe ka Goraždu. Potisnuli su dijelove Durmitorskog partizanskog odreda i izbili kod Ustiprača. Posjeli su most na Prači i željezničku stanicu Ustiprača. Njihova pojava na tom mjestu ukazivala je na opasnost koju nijesmo potejenjivali.

ČETNICI SU RASPRŠENI KOD MEĐEĐE

Zbog takve situacije sačinjen je, u duhu direktiva Vrhovnog štaba, plan o ofanzivnim dejstvima naše i 2. proleterske brigade protiv četnika Draže Mihailovića. U vezi s tim, 2. bataljon je pokrenut iz Goražda, koje je s pravca Ustiprača bilo neposredno ugroženo, sa zadatkom da razbije četnike i Talijane, čije su snage otuda nadirale, a zatim da — u sastavu ostalih jedinica — produži dejstvo na sjever.

Goraždani su nas otpratili s uvjerenjem da neprijatelj neće prodrijeti »kada proleteru posjednu položaje«. Za kratko vrijeme prevalili smo tih desetak kilometara, koliko je Ustiprača udaljena od Goražda, i stupili u dejstvo. Ne očekujući noćni napad, neprijateljevi vojnici su se bili potpuno raskomotali, zbog čega je iznenađenje imalo još veći moralni efekat.

Odmah po prispjeću u blizini neprijateljevih položaja, naš bataljon je 1. marta jurišao na posadu mosta, a onda upao u Ustipraču. Talijani su odstupili ka Međedi, a četnici na sjever, prema selu Dubu. U jednoj sobi, blizu željezničke stanice, bio se zabarikadirao četnički kolovođa Spasoje Pljević. Videći da ga njegovi četnici nijesu uspjeli izvijestiti o našem napadu, on se zatvorio i uporno odbijao pozive da se preda. S pripremljenom bombom u rukama stajao je iza zaključanih vrata i uzalud čekao da se dogodi kakvo čudo. Kada je uvideo da je sve propalo i da niotkuda ne pristiže pomoć, zatražio je komandanta bataljona, da bi se njemu lično predao.

Pa i kada sam ja došao i zahtijevao da se preda, opet se sustezao neko vrijeme i nije htio da otvori vrata. Najzad, poslije dužeg natezanja i uvjeravanja da mu se neće ništa dogoditi, otvorio je vrata, na što su priskočili već pripremljeni borci, oduzeli mu pušku, ređenik sa mecima, pištolj i ručnu bombu. Spasoje se opirao razoružavanju. Morao sam da ga upozorim da je to propis koji se mora poštovati. Stavljen je pod stražu grupe boraca iz 2. čete.

Izvijestio sam Komandu mjesta u Goraždu o zarobljenom četniku, očekujući da ćemo o njemu dobiti bliže podatke. Nije smo slutili da smo uhvatili pravog bandita, koji je u tome kraju počinio mnoga nedjela. Stoga nam je odgovoreno da ga odmah sprovedemo sudu u Goraždu.

Naredio sam komandiru voda Voju Grujiću da odredi patrolu koja će sprovesti četnika u Goražde. Kada je čuo da je naređeno da ga sprovedemo u Goražde, usprotivio se tome i ponovo zatražio da razgovara s komandantom.

Patrola ga je ubrzo privela u štab bataljona.

— Morate u Goražde, takav je postupak. Mi, kao operativna jedinica, ne možemo vršiti saslušavanja i istragu, za to su zaduženi organi u Goraždu!

On se jednako opirao, molio, protestovao.

Naredio sam da ga svežu i odmah sprovedu tamo gdje je naređeno. Na to je on potegao sakrivenu ručnu bombu i zamahnuo s namjerom da je aktivira i baci na nas. Hrabri i snažni Vojo Grujić ga je hitrim zamahom onemogućio u tome. Uskoro je svezan dospio tamo gdje su ga, kao dobro poznatog zlikovca, saslušali i osudili. Dobio je ono što je i zaslužio. A Vojo Grujić je opravdano saslušao one koji su ga površno pretresli prilikom razoružavanja.

S 2. PROLETERSKOM U BORBI PROTIV NEPRIJATELJA

Poslije uspješno izvedene akcije kod Međeđe, produžili smo pokret na sjever, prema selu Dubu. S nama se tada nalazio i bataljon dobrovoljačke vojske pod komandom Gojka Krezovića. Za akciju na Dubu taj bataljon je stavljen pod moju komandu. Obaviješteni smo, takođe, da će na ovom pravcu biti angažovana i 2. proleTERSka brigada, koja se već nalazila u pokretu. Naš zadatak je bio da dejstvom sjeverno od Prače stvorimo mostobran na kome će se prikupiti sve snage predviđene za ofanzivna dejstva.

Podišli smo Dubu. Četnici su nas brzo otkrili i otvorili žestoku vatru. Da bismo sa što manje gubitaka izvršili zadatak, odlučili smo da napad izvedemo noću. Angažovali smo i čete dobrovoljačke vojske, mada smo u nekoliko slučajeva primijetili da su slabog borbenog morala. I ovog puta se pokazalo da neko između njih čak održava veze s četnicima: jedni su prešli na stranu četnika, a drugi (ili i jedni i drugi!) izvestili su četnike o našem predstojećem napadu, pa su se četnici prije nego što smo stupili u akciju povukli.

Većina stanovnika sela Duba sačekala je naše jedinice. Čak i četnički komandir Nešković.

— Nijesmo pucali na vas i mi ne želimo borbu s vama! — reče on.

Oni zavedeni su pobjegli.

Pošto smo se tu odmorili, krenuli smo ka Pešurićima i Se-meću, gdje su četnici držali položaje. Prije polaska na zadatak sastali smo se sa štabom 2. proleTERSke brigade, čije su jedinice bile prispjele na prostoriju južno i jugozapadno od Duba. Stameni smo privremeno pod njihovu komandu.

Doznasmo da je 2. brigadi povjeren zadatak da oslobodi Stari Brod na Drini, kao i Borike, gdje se nalazila četnička posada i štab sa većom grupom oficira. U štabu brigade dodijeliše konkretne zadatke svim bataljonima. O vojno-političkom značaju te akcije, naročito za tek formiranu 2. proletersku brigadu, govorili su komandant Ratko Sofijanić i politički komesar Milinko Kušić.

Trebalo je da i naš bataljon učestvuje u napadu na Stari Brod i onemogući bježanje četnika preko skele na desnu obalu Drine. Pošli smo preko Hadrovića i Semeća prema neprijatelju. Ali četnici su se povukli sa semičkih položaja. Kretanje je bilo otežano zbog toga što je planina bila pod snijegom. Kada smo se spustili na cestu Rogatica — Višegrad, dat je zastanak da bismo se koliko-toliko odmorili i da bi se prikupile jedinice.

Pošto je za napad na Stari Brod određena druga jedinica, naš bataljon je upućen prema Pešurićima sa zadatkom da likvidira tamošnju neprijateljevu posadu i da sa toga pravca obezbijedi akciju naših snaga na Borike. Mi smo još u toku noći skrenuli cestom za Rogaticu. Otvorena je na nas vatra, ali smo, ipak, bez zadržavanja produžili pokret i protjerali četničke posade u naseljima koja smo sretali na putu do Pešurića. Zarobili smo i nekoliko nedićevaca, koji su se prebacili u Bosnu da bi pomogli četnicima u borbi protiv naših snaga. A ujutru smo na juriš upali u Pešuriće, gdje se nalazila manja posada tzv. rogatičkog fronta, zajedno sa komandom mjesta i bolnicom. Telefonska veza s četničkim komandirima kod Rogatice (Kosorićem i Neškovićem) nije bila prekinuta, pa sam uzeo telefon i povezo se s četničkim »štabom sektora«, čije su jedinice držale položaje kod Rogatice, u kojoj se nalazio ustaško-domobranski garnizon.

— Vi se tamo izležavate i umjesto borbe protiv ustaša vršite zločine nad nedužnim muslimanskim življem! — rekao sam četničkom komandiru Kosoriću.

— Mi se spremamo za napad na Rogaticu! — odgovorio je on.

— A zar se ne bi mogla izvršiti kakva akcija protiv okupatora i ustaša i bez toga? Što ne štitite sela od njihovih upada? Što ne rušite ceste i željezničke pruge?

— Ipak treba najprije likvidirati neprijatelja u Rogatici, pa ćemo lako za ostalo! — ponovo će četnički komandant.

— Ako udarite na Rogaticu, mi ćemo vam pomoći!

Međutim bili smo uvjereni da njima nije do borbe, da oni sve češće vrše mučke napade na naše jedinice, na kurire i odbornike, na bolesnike.

S PRIMLJENOM ZASTAVOM U BORBU

U selu Pešurićima, gdje je stigao i štab naše brigade, doživjeli smo veliki događaj: predata nam je bataljonska zastava — »crvena kao krv proletera«, na kojoj je zlatnim vezom bilo ispisano: »Drugi bataljon Prve proleTERSKE narodnooslobodilačke udarne brigade«. To znamenje naše borbe, ponos svakog borca, primili smo s velikim oduševljenjem. Vijest da je zastava našeg bataljona stigla pronijela se najvećom brzinom. Nije bilo mogućnosti da tim povodom organizujemo neku bataljonsku svečanost. Zastava je predata u ruke provjerenog borca, jednog od najstarijih u našem bataljonu, koji je još u prvom svjetskom ratu kao vojnik prolazio ovim putevima. Bio je to Bajo Ivanović, prvi barjaktar našeg bataljona. Zastava je razvijena na čelu bataljona, koji je bio u pokretu prema neprijatelju. Bio je to trenutak koji se ne zaboravlja. Svi pogledi su bili uprti u zastavu. Teško bi se moglo reći ko je bio više uzbuđen, drugovi iz štaba bataljona, komandiri i politički komesari četa, partijci ili skojevci. Izgleda, ponajviše naš prvi barjaktar.

Pošto je sada brigada bila na okupu, to je sa 2. proleterskom obrazovala operativnu grupu pod komandom druga Koče Popovića. Zadatak grupe je bio da vrši ofanzivne akcije protiv četnika kojima je iz Srbije pristizala sve obimnija pomoć. Još iste noći 2. proleterska brigada je likvidirala četnike u Borikama — opkolila ih, a onda naterala na kapitulaciju. Nije dan četnik nije uspio da se izvuče iz vješto postavljene zamke. Oni zavedeni i nedužni odmah su oslobođeni, a drugi su kažnjeni prema počinjenim zločinima.

Odatle smo se prebacili na širu prostoriju sela Sokolovića. Prije nego što smo se razmjestili, začula se u našoj blizini pucnjava. To se neka ustaška formacija probijala od Sokolca ka Han-Pijesku. Pošto Kopitska partizanska četa nije uspjela da onemogući taj prodor, zatražila je našu pomoć. S marša smo uputili čitavu kolonu prema Kopitu i, negdje u visini sela Zljebovo, izvršili napad na tu neprijateljevu formaciju. Borba je trajala čitav dan. Tek pred noć smo razbili ustaše i primorali ih da se vrate u Sokolac. Na tim položajima je ostala mještanska četa, a mi smo se vratili u Sokoloviće. Tako, od odmora ne bi ništa, iako nam je bio prijeko potreban, s obzirom na predstojeće planove.

Krećemo naprijed, na sjever — prema Vlasenici i Srebrenici. Planine Devetak i Javor. Dolina Jadra. Penjanje i -spuštanje. Dok je 2. proleterska krenula prema Vlasenici, dotle je naša brigada orijentisana prema prostoriji Vlasenica — Milici — Srebrenica — Bratunac, gdje su se nalazile četničke

formacije Dangića i Račića. Iznenadnom pojavom naših snaga preko Javora na Miliće trebalo je stvoriti povoljne uslove za razbijanje četnika. Međutim plan je poremećen time što na tom pravcu nijesmo uspjeli da provedemo našu komoru na konjima, prvenstveno onu sa naoružanjem — s teškim bacačima i mitraljezima. Konji su propadali u duboki snijeg. Zadržavali smo se duže vrijeme nastojeći da utabamo prtinu i tako omogućimo prolaz. Uzalud. Zora nas je zatekla u planini. Preostalo je ono poslednje: uzeli smo teška oruđa na ruke, a konje uputili natrag u selo. Išlo je mnogo sporije nego što se očekivalo. Zbog toga je plan poremećen na oba pravca.

Ovoga puta marš preko planine pokazao se nepodesnim. Pretežak čak i za pješake, koji su inače bili kadri da savladaju nemoguće. Da to kretanje bude još složenije i teže, snijeg je preko dana toliko omekšao da su ljudi propadali do pojasa u sniježni pokrivač. Vrijeme je tako brzo promicalo da je ponekad izgledalo kao da gamižemo u mjestu. Do prvih zaselaka dospjeli smo tek za punih šest časova probijanja kroz debele naslage snijega. I tek tada smo ugledali dolinu bez snijega.

Poslije kraćeg odmora krenuli smo bataljonskim kolumnama u napad na neprijateljeve posade u selu Milićima. Rekoše nam da se tamo nalazio četnički štab. U napadu su uzeli učesća naš i Beogradski bataljon. Iznenadenja nije bilo. Čim su nas osjetili, četnici su se dali u bjekstvo, jedni ka Vlasenici, a drugi ka Srebrenici. Jedino su nas sačekali mještanski četnici. Oni neće da napuštaju svoje kuće i ne žele da se bore protiv partizana. U četničkim magacinima smo zaplijenili jedan top i manje količine drugog oružja i opreme.

Tako je okončana jedna akcija u kojoj smo postigli izvjestan rezultat, ali ne onakav kakav smo očekivali — izmakli su nam četnički oficiri — organizatori.

GONJENJE ČETNIKA: VLASENICA, SREBRENICA, BRATUNAC

Čim smo dobili obavještenje da se u Vlasenici nalazi tzv. Cerska četnička brigada s kapetanom Račićem na čelu, u Bratuncu neka četnička grupa s majorem Dangićem, koja održava veze s nedićevcima preko Drine, odlučeno je da se još iste noći izvrši pokret prema Vlasenici. Prema planu, trebalo je u zoru opkoliti tamošnju neprijateljevu posadu i sa svih strana izvršiti napad. Tako je i bilo. Pa ipak, kapetan Račić, s grupom četničkih oficira, uspio je da umakne prema Drini. U Vlasenicu smo ušli 17. marta i zatekli samo tridesetak četnika

mještana. Razoružali smo ih i odmah pustili kućama. Neki su kasnije stupili u dobrovoljačke oružane formacije.

U Vlasenici nas je sačekao i kapetan prve klase Predrag Marković s grupom svojih ljudi iz Srbije. Imali su smion plan i, evo, uspjeli su da ga ostvare. Istina, trebalo je izvjesno vrijeme nositi četničku kokardu da bi se dospjelo do partizana. To je bio, izgleda, najsigurniji kanal. S kapetanom Markovićem nalazio se i Mišo Tripković, iz Beograda, koga sam poznao kao komunistu. Zahvaljujući upravo Tripkoviću, kapetan Marković se opredijelio za narodnooslobodilački pokret. Tako je on odbijao naređenja kapetana Račića da stupi u otvorene borbe protiv partizanskih jedinica. Povjerovali smo im i kasnije se potvrdilo da se u tome nijesmo prevarili.

Gonjenje razbijenih četnika nastavljeno je prema Srebrenici i Bratuncu. A na tom pravcu je već djelovao i Kragujevački bataljon. Mi smo išli cestom preko Milića za Novu Kasabu, gdje smo primili naređenje za dalji pokret prema Drini. U Kasabi smo zatekli ispravnu telefonsku liniju — četnici su u žurbi zaboravili da je onesposobe. Pokušali smo da iskoristimo to sredstvo da bismo dobili izvjesne podatke. Predstavili smo se četnicima, ali su oni nepovjerljivo vodili razgovor. Bilo je jasno da su četnici bjegunci bili doprli već do Drine i da se za naš dolazak neočekivano brzo doznalo.

Izvršili smo noćni pokret prema Bratuncu. Ali i ovoga puta iznenađenje nije postignuto. Bilo je predviđeno da Bratunac napadnemo u samu zoru. Međutim, zbog kiše i blatnjavog terena — mjestimično smo do koljena gazili blato — bili smo primorani da se zadržimo u selu Kravici. Tek ujutru smo nastavili pokret za Bratunac zajedno sa Beogradskim bataljonom. S pravca Srebrenice učestvovao je u ovoj akciji i Kragujevački bataljon.

Kada smo izbili na kose iznad Bratunca, pred nama se ukazala široka dolina kroz koju je vijugala nabujala Drina. Na drugoj strani vidjela se Ljubovija i dio Srbije. Preko mosta na Drini, ispod Ljubovije, posmatrali smo kako se prebacuju četničke grupe. Uputili smo jednu četu na položaj iznad mosta sa zadatkom da prelaz preko njega stavi pod vatrenu kontrolu. Čim je tamo četa pristigla, nastalo je prepucavanje sa posljednjim dijelovima Dangićevih četnika. Glavnina bataljona se spustila u nebranjeni Bratunac, odakle je Dangić toga jutra pobjegao.

Borci iz ostalih naših bataljona posmatrali su poznata i draga mjesta, zavičajni kraj i — sa čežnjom očekivali naređenje da krenu tamo. Međutim interesi borbe su bili jači od naših želja da već sada, odmah, pređemo na onu stranu Drine,

mada bi to oduševljeno prihvatili naročito borci proleter koji su otuda došli prije četiri mjeseca, a i samo stanovništvo, koje bi našom pojavom moglo da se uvjeri koliko su lažne propagandne priče okupatora, kvislinga i četnika da nas nigdje nema. Baš tada je došlo naređenje Vrhovnog štaba da se 1. i 2. brigada orijentišu prema Rogatici i Foči.

Na pomolu je bila nova okupatorsko-kvislinška ofanziva.

Morali smo žuriti. Izvršili smo evakuaciju zaplijenjenog materijala iz Bratunca za Vlasenicu. Pored ostalog, bilo je tu podosta duvana, čemu su se obradovali ne samo pušači već i drugi, jer smo razmjenom dobili izvjesne količine prehrambenih artikala.

Tako se završio naš pohod na četnike u ovom dijelu istočne Bosne, u širokom pojasu na lijevoj obali Drine, gdje su oni držali pod kontrolom veliki broj manjih i većih naselja. Grupa bataljona 1. i 2. brigade, pod komandom Koče Popovića, izvršila je svoj zadatak sa potpunim uspjehom: četnička gnijezda i štabovi su razbijeni, zarobljen je veći broj četnika, od kojih je nekoliko zloglasnih komandanata bilo osuđeno prema krivici; došli smo do znatnih količina hrane i ratne opreme; našom pojavom oživjele su mještanske partizanske čete, a počele su se formirati i dobrovoljačke jedinice.

DRUG ROCKO U NAŠOJ KOLONI

Na poslu oko uspostavljanja narodnooslobodilačkih odbora, oko održavanja političkih mitinga, konferencija i predavanja, pored mnogih naših političkih aktivista, značajnu pomoć u tome pružio nam je drug Ročko, koji se nalazio pri štabu naše operativne grupe kao delegat Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ.

S drugom Čolakovićem smo se dosad nekoliko puta srećali: u vrijeme okupatorsko-kvislinške ofanzive na području Romanije, u dolini Drine i sada.

Borci 2. bataljona imali su prilike da čuju nekoliko aktuelnih predavanja u Foči i Goraždu. Predavač, drug Ročko, ostavio je na sve nas najbolji utisak. Lakoćom i logikom prilikom izlaganja i najsloženijih pitanja, ubjedljivim objašnjavanjem i povezivanjem činjenica, neposrednošću i toplinom osvajaio je prisutne, plijenio njihovu pažnju.

Ročko je išao s nama od sela do sela, od grada do grada, organizovao je narodnooslobodilačke odbore i razne ustanove narodnooslobodilačkog pokreta. Neumorno je govorio o ciljevima oružane borbe naših naroda, o tome ko su ustaše i ko su čet-

„ici, a S posebnom pažnjom je ukazivao na potrebu bratstva i jedinstva. Poslije njegovih izlaganja bila je svima jasnija uloga g p j u narodnooslobodilačkoj borbi, zatim značaj antihitlerovske koalicije i udio Crvene armije. Stoga smo voljeli da ga češće sretamo, da čujemo njegova tumačenja svih pitanja koja nas interesuju iz problematike svakodnevnog rada u četama i među stanovništvom.

Jednom prilikom, kada su borci bataljona doznali da se drug Ročko razbolio, da ima temperaturu, mnogo njih me je molilo da im dopustim da obiđu svog omiljenog predavača i zažele mu što skorije ozdravljenje. Gotovo čitav bataljon je htio k njemu. Borci su osjećah da im drug Čolaković nedostaje — bilo to u koloni, bilo dok negdje u predahu raspravljaju kakvu aktuelnu temu, neko teorijsko pitanje i dr.

Otišao sam da obiđem druga Ročka i da mu u ime bataljona isporučim tople pozdrave i najbolje želje. On je ležao u kući odbjeglog majora Dangića. Trenutno se osjećao bolje. Bila je u pitanju prehlada koju je, izgleda, navukao one noći kada nas je blatnjavim putem od Nove Kasabe do Kravice šibala hladna kiša, pa je svaki bio mokar do kože.

— Svi su htjeli da te vide i pozdrave, svi želimo da si opet s nama. Morao sam ih odbiti — da te ne uznemiravaju, a i radi tekućih dužnosti i kontrole ove teritorije. Svi bi željeli da ti na neki način olakšaju bolest...

— Hvala vam! Ništa mi ne treba, nije mi ništa ... Brzo ću ja ustati i opet ću k vama. Pozdravi borce u bataljonu !..

Očevidno, bio je dirnut pažnjom naših boraca.

Dugogodišnji robijaš, koji je osuđivan od strane vlastodržaca buržoaske Jugoslavije, saradnik Moše Pijade na prevođenju Marksovog »Kapitala«, autor uzbudljivog svjedočanstva o tamnovanju jugoslovenskih komunista »Kuća oplakana«, uživao je svuda veliki ugled i poštovanje, kako među mještanskim partizanima i u narodu, tako i među proleterima.

Sreli smo ga prvi put na Romaniji, sredinom januara 1942. i otada smo željeli da se s njim što češće sretamo. Postao nam je blizak drug i prijatelj, čovjek čiji se sud i savjet rado čuju i slijede.

POKRET PREMA HAN-PIJESKU I ROGATICI

Po naređenju štaba brigade morali smo se što prije uputiti prema Vlasenici, pravcem Bratunac — Srebrenica — Milići. Prolazeći kroz Srebrenicu zapazili smo ostatke logorskih baraka^u kojima su držani komunisti pod jakom stražom žandara. Bio

¹⁸ Prva proleterska

je to još jedan povod da se podsjetimo propale Jugoslavije, u kojoj je carevalo bespravlje, i socijalno i nacionalno.

U Vlasenici smo se zadržali kraće vrijeme.

Naš bataljon je bio isturen prema ustaškom uporištu Kladnju. A na oslobođenim područjima, neposredno sa učvršćivanjem postojećih jedinica, nastavljao se proces stvaranja novih — partizanskih i dobrovoljačkih. Uloga naše brigade u tome bila je prilično značajna i zapažena. Uspjesi u borbi protiv četnika i živa političko-propagandna aktivnost naših četa i bataljona imali su vidnog efekta. To se moglo gotovo svuda konstatovati.

U Vlasenici smo saznali od druga Marka da" je pred 1. i 2. brigadu postavljen zadatak da udari po ustaškim garnizonima: Han-Pijesku, Sokolcu, Rogatici.

Štab naše brigade izdao je naređenje za pokret prema Han-Pijesku i Rogatici. Pošli smo i mi u tom pravcu. Pri prolasku kroz Vlasenicu susrio sam druga Rankovića.

— Pa vi umalo pođoste za Srbiju, a nas ostaviste same u Foči! — našalio se Marko. — Ti znaš kakav je zadatak brigade. Koča je već krenuo prema Rogatici. Poručio ti je da požurite! Još nešto: stiglo je Ivanovo pismo iz Crne Gore. Četnici tamo uzimaju maha. Vjerovatno ćemo poći tamo. Ivan je uvjeren da će uspjeti da ih razbiju s onim snagama kojima raspolazu. Ipak bi im neka proleterska jedinica bila dragocjena, bilo bi to za njih od značaja u moralno-političkom smislu. O tome će drug Tito odlučiti, i to onda kada se sve snage prikupe i kada se likvidira Rogatica, gdje ima izgleda da bi se došlo do većih količina oružja i municije.

Naš bataljon je krenuo prema Kusačama. Koča mi je ostavio naređenje da se privremeno s bataljonom zadržim u okolini Han-Pijeska i smijenim s položaja 2. bataljon 2. proleterske brigade, koji je određen da uzme učešća u napadu na Rogaticu.

Radovan VUKANOVIC

NOĆ I DAN U POKRETU

— Odlomak iz dnevnika —

^c
četvrtak, 19. mart 1942. ... Zuća i ja morali smo Neška da vratimo na konju.

Kragujevački bataljon je izvršio pokret tačno u 12 časova. U Milićima kratak predah. Idemo drumom i ne susrećemo nigde nikoga. Nema naselja, sem jedne kuće na nekakvoj raskrsnici, koja je takođe pusta. To je gotovo redovna pojava po selima kroz koja prolazimo otkako smo došli u ove krajeve.

U Novu Kasabu stigli smo oko 15 časova. Selo treba da predstavlja nekakvu varošicu, iako se ne razlikuje od ostalih naselja. Zbijeno, sa puno basta pored reke i džamijom u sredini. Za nekoliko trenutaka bilo nam je jasno da ni ovde nema žive duše. U ovom ratnom metežu svi su nekuda morali pobeći.

Kolona je zastala. Tražimo gde ćemo se skloniti od kiše koja nas prati poslednja dva-tri dana. Stojimo pod strehama kuća, dok drugovi iz prateće čete traže sena da nahrane konje.

Čeka se naredba za pokret. Neki su iskoristili zastanak da pojedju sledovanje — parče kivanog i neslanog ovčjeg mesa. Drugi su ga ranije pojeli, pa sada vade iz ranca ostatke ovse-nog hleba, što smo dobili juče za ručak. Ipak, najveći se deo dosađuje, jer ova prokleta kiša uporno sipi, tako da nas je probila vlaga do same kože. Vadim iz džepa trunje od duvana i uvijam ga u tvrdu, teško savitljivu hartiju, za koju mi Mile Stević kaže da je ostatak delovodnog protokola iz Vlasenice.

Još ne znamo kada će se krenuti iz ove pustinje. Prilazim grupi koja sedi na nekakvim rasušenim saonicama pod strehom zgrade koja je ranije bila »trgovina mješovitom robom«. Posmatram bašte i šljivare koji se nalaze pred nama i kažem drugovima da je vreme da se okopaju. Odjedanput, naš razgovor i razmišljanje prekide nekakav nerazumljiv i neuobičajen glas, sličan zapomaganju. Dopirao je odnekud sa visine. Svi smo ustali, zbunjeni.

Prvi se snađe Voja Radić:

— Mangupska posla! Sigurno su se popeli ovi naši gore na minaret, pa izigravaju hodžu!

Pre nekoliko minuta je Raja, naš komandant bataljona, vodio odavde telefonski razgovor s četničkim kapetanom Račićem, i zapretio mu da će ga stići kazna kao i svakog izdajnika.

Već se smrklo. Bilo je 18 časova kada smo izvršili pokret za selo Kravicu. Idemo u koloni po jedan, a ne vidimo jedan drugoga. Kiša stalno pada. Klizamo se po mokroj zemlji i gazimo po blatu, često do kolena. Penjemo se, pa spuštamo, pa onda prolazimo nekakvim sokacima pored kuća. Nigde žive duše. Čak ni pas da zalaje.

Zastajkujemo često, pa stoga odmičemo vrlo sporo. Umoran sam, spava mi se. Hteo bih da sednem na zastanku, ali oko nas su svuda blato i voda. Neki se pored mene drže za trbuh, povraćaju još od Zaklopače. Povremeno čujem psovku; mora da je neko pao i opružio se koliko je dug po ovoj kaljuzi. Rekoše da je Vlada »Drndalo« pao, zajedno s konjem, pored puta u neku rupu, i propisno se ugruvao.

Stigli smo oko pola noći izmrcvareni, prokisli, gladni i prozebli. Verovali smo da će nas razmestiti po kućama. Međutim ostali smo da stojimo napolju, na kiši, uz nekakvu ogradu, sve do 6 časova ujutro, kada smo iznenada dobili naređenje za pokret.

Petak, 20 mart. Imali smo zadatak da zajedno s Beogradanima uhvatimo žive Dangića i Račića, ozloglašene četnike i izdajnike. Iz tih razloga prosto smo trčali prema Drini. Pobegli su nam ispred nosa, preko Drine u Srbiju.

Smestili smo se u duvanskoj stanici, u Bratuncu, koji se nalazi gotovo na samoj Drini. Preko je Srbija, odlično se vidi, a svega pet kilometara odavde nalazi se Ljubovija. Kraj je divan, ravan, ali šta nam vredi kada ova kiša nikako ne prestaje. Pokušavamo da se zgrejemo oko naloženih kazana, tražeći jedan od drugog duvan. Kažu da se ovde gaji vrsta duvana najboljeg kvaliteta. Odnekud je donet cigaret-papir na kome su slika bradatog starca i natpis »Nezavisna Država Hrvatska«.

Razgovaramo o svemu, ponajviše o Srbiji.

Negde oko 15 časova, u iščekivanju ručka, dobili smo naredbu za pokret. Ponovo krećemo po blatu i kiši, još umorniji nego što smo bili. Padaju samari s konja, pa se psuje na sve strane. Među nama ima bolesnih koje treba voditi. Govorim Raji da bi, možda, trebalo bolesnike ostaviti ili uputiti u brigadnu bolnicu. On mi osorno odgovara da je ova akcija veoma važna, i ko zna gde ćemo se posle nje zaustaviti-

Zanoćili smo u selu Voljavici. Uz put nas je stigao kurir iz štaba brigade; nameravana akcija je, izgleda, odložena.

Ušli smo u kuće, odnosno staje, na počinak. Ja se nalazim sa štabom bataljona. Skidamo obuću, prvi put posle nekoliko dana, i to nam zaista prija. Umesto svetiljke s gasom., žena iznosi žižak s lojem.

Razgovaramo s domaćinom. Gladni smo, a suviše je dockan da se nešto skuva. Objašnjavamo mu ko smo. Najistrajniji od svih nas je Raja, ali seljak nas sluša s očiglednom nevericom. Kada smo pomislili da smo mu se približili, on rezignirano zaključuje:

— Šta će biti, gospođine komandante, sa nama seljacima, kada vaša vojska ode odavde?

Subota, 21. mart. Spavali smo kao zaklani. Ništa nam nije smetalo: ni teskoba, ni stenice koje su u toku noći padale sa drvene tavanice. Iz sna nas je trgao kurir Beogradskog bataljona, koji je javio da su oni u Bjelovcu i da tamo nema naročitih novosti.

Danas smo imali i jedan neuobičajen susret. Patrola 2. čete je otišla još jutros u Bjelovac sa zadatkom da pregleda tamošnje magacine s hranom. Tom prilikom »zarobili« su jednog četrnaestogodišnjeg dečaka i sproveli ga u štab.

Mališan je slabije razvijen, odeven poluvojnički. Cim je ušao u našu sobu, zauzeo je stav »mirno«. Svoje zarobljeništvo shvatio je bukvalno, pa je pri svakoj reči nekog od članova štaba, osobito Raje i Voje, zauzima stav »mirno« i odgovarao sa »razumem«. Cesto je hteo nešto da objasni, ali je uvek zamuckivao, i na tome su se završila sva njegova objašnjenja.

Naravno, ovaj susret sve nas je odobrovoljio, tim pre što je dečak ipak ispričao puno koječega zanimljivog. Zove se Miloš i rodom je iz Vrnjačke Banje.

— Najpre sam — veli — bio u partizanima, a onda su me Nedićevci uhvatili i ovako uniformisanog sproveli u svoj garnizon u Bajinoj Bašti.

Iznosi koga sve tamo ima. Kaže da su »mnogi probisveti postali oficiri«, i da većinu garnizona čine Kragujevčani. Navodi čak i njihova imena!

Inače, plaše se partizana, i čim se nešto čuje o nama, šalju se patrole na sve strane. Mobilišu seljake i slično. Mali priča¹ svi ga rado slušamo. Iznosi kako su njega i ostale mlatili, udarili im po 25 batina, i to ga je nagnalo da pre dvadesetak dana pobegne ovamo, preko Drine, u Bratunac. Po dolasku u Bosnu radio je za sve vreme u Dangićevoj kancelariji, »brišući

prašinu sa stolova«. Međutim pri našem naletu četnici su se razbežali, a njega nisu hteli da povedu sa sobom. On je, dođuše krenuo za oficirima i stigao u Fakoviće. Kako je bio umoran nije mogao dalje da hoda i — »rešio sam da se predam partizanima, pa šta bude«.

Na račun Mišinog pričanja (odmah smo ga tako prekrstili) bilo je mnogo šale. Sava mu kaže da će morati najpre da ide pod vojni sud, jer je dopustio da ga kao partizana zarobe Nedićevci. »Popče« ga plaši partizanskim paragrafom, koji »kači« sve one koji su bili aktivni četnici, osobito kod Dangića. On se brani, zamuckuje, stalno zauzima stav »mirno«, svima nama se obraća sa »gospodine«, a Raji i sa »gospodine majore«.

Naposletku, čika Voja Radić ga je uzeo k sebi i pomilovao:

— Ne boj se, Mišo, mi se samo s tobom šalimo. Ti ćeš biti s nama i postaćeš dobar omladinac.

Mali se odmah oslobodi, navali da jede kačamak, što smo ga imali za sledovanje. Raja, videći to, kaže:

¹— Sveca mu njegovog, odmah sam video da je on štap-ski čovek!

Nedelja, 22. mart. Izvršili smo pokret natrag za Bratunac. Išli smo ovoga puta, drugim pravcem, neposredno uz Drinu, možda na dvesta metara daleko od reke. Ljubovija se lepo vidi.

U Bratuncu smo smenili 2. bataljon. Štab se nalazi u Dangićevoj kući, pa nas služavka poslužuje jelom iz tanjira. Sa nama je drug Plavi. Bataljon ima zadatak da organizuje narodnooslobodilačke odbore i evakuiše hranu, duvan i so iz Bratunca. Postavili smo komesara, organizovali pekaru, izdajemo namirnice i duvan, pomažemo sirotinju i izbeglice.

Bora »Pikar« je s brigadnim sanitetom. Otišao je sa 2. bataljonom. Zao mi je što se nismo videli, jer sam hteo da razgovaram s njim o mnogim stvarima.

Posle višednevnih kiša danas je granulo sunce. Odmah smo se dali na pranje rublja. Pojavili su se ustaški avioni, ali nisu bacali bombe.

Plavi ima vesti iz »prve ruke«. Čitao je »Novo vreme« i neke ustaške novine. Izdajnici priznaju da postoje partizani i da su imali gubitke u borbama protiv nas.

Sava me je zadužio da ponovo pročitam četvrtu glavu i da mu sutra ujutro kratko referišem. Ovo mi je ko zna koji put kako proučavam ovu glavu Istorije SKP(b). Prvi put, pre skoro tri godine u podrumu Pravnog fakulteta.

Ponedeljak, 23. mart. Saznali smo da su četnici prilikom bekstva odneli znatne količine duvana i hrane, i odvezli tri

automobila. Najpre su pobjegli u Fakoviće, a odatle čamcima preko Drine u Srbiju.

Vratila nam se naša 1. četa, koja je bila nekoliko dana dodeljena jednom bosanskom odreda radi izvršenja nekakvih akcija. Prolazeći pored Drine videli su desetak nedićevaca. Dovičivali su se preko reke i, naravno, uzajamno psovali.

Pokret je trebalo izvršiti sutra, ali je odložen, jer svi poslovi nisu završeni. Osim toga, danima smo bili izloženi kiši i hladnom vremenu, pa je dosta boraca, osobito drugarica, obolelo od nazeba. Gotovo sve lekove koje sam poneo, kao i one što sam od Dulića nasledio, morao sam razdeliti.

Dr Dušan S. ĐIČIĆ

OD GORAŽDA DO BRATUNCA

— *Po ratnom dnevniku* —

P
» isak lokomotive je znak da se ukrcavamo. Naš partizanski »ćira« kreće: Foča — Ustikolina — Goražde.

Pozdravi sa svih strana. I dok »ćira« brekće kraj Drine, razleže se pesma za pesmom.

Bataljon ide na daleki put, na put koji smo davno očekivali — prema Srbiji.

Ovih dana smo samo o tome pričali. O predstojećim borbama, koje će biti teške, o danonoćnim marševima, srbijanskoj harni i izobilju. U Foči smo se nekako učitali, naodmarali se i omlitavili. Dosta nam je odmora, priredaba i hodžinih večernjih pesama s minareta džamije, koja se nalazila kraj zgrade gde smo bili smešteni. Treba se boriti, dobivati novo oružje i municiju, spremiti se za Srbiju.

Ovaj kraj je bio siromašan, opljačkan od četnika, te zato i nismo imali mogućnosti da se ishranimo, kao nekada u Posavini. Mesa i krompira je bilo. Ali hleba malo, mešen je od kukuruznog brašna i mlevenih suvih krušaka. Sve je bilo bez soli, koju nismo okusili već dva meseca. Zubi nas bole, klate nam se.

Na putu, u vozu, sreo sam komandanta naše brigade, druga Koču Popovića. Oslovio sam ga sa »druže Pero«. On se nasmeši i reče:

— Više se tako ne zovem. To ime sam nosio kao partizan u Posavini. Pravo ime mi je Koča.

— Da — rekoh — znam, ali milo mi je da te tako zovem, jer me to podseća na prve dane naše borbe: na Kosmaj, ^{na} Posavinu, na dane kada sam te kao kurir pratio po Srbiji.

Pitao me za moje roditelje, kod kojih je, kaže, proveo divnu noć kad smo bili u Posavini. Raspitivao se i za ostale Bačevčane. Ispričah mu da nas sada u bataljonu ima osam, ^{da}

su trojica poginuli na Zlatiboru i Sjenici, dvojica ostali u Novoj Varoši, a jedan u fočanskoj bolnici.

Neobično sam bio radostan što sam sreo svog komandanta i druga, čoveka kome sam ponekad znao biti dosadan, kada sam ga pratio kao kurir u Srbiji.

Bataljon se iskrcao iz voza. Ostali smo u Goraždu da prenoćimo. Od stanice smo čvrstim, vojničkim korakom prošli kroz grad. Meštani su nas srdačno dočekali, naročito omladina. Mahali su nam i pljeskali. Pozdravljali su nas stisnutim pesnicama.

U Goraždu smo našli Ljubivoja Mihailovića, koji je sa Lima bio vraćen u Novu Varoš, jer su mu noge bile promrzle. Došao je u Goražde sa 2. proleterskom brigadom, koja je nedelju dana ranije formirana u Čajničju. Bio je sa starijim i iznemoglim drugovima, okupljenim u četi »Maksim Gorki«. Sa njim je došao i čiča Janko Petrović, iz Draževca, star 63 godine, borac sa solunskog fronta, nosilac Karađorđeve zvezde s mačevima. Prišao je ustanicima odmah u prvim danima borbe; bio je i vodnik u akcijama oko Beograda. Sa njim je i Srećko Petrović. On je stari komunist. Prilikom formiranja Kosmajsko-posavskog partizanskog odreda određen je za komandira 2. posavske čete, a kasnije je bio komesar za ishranu u Beogradskom bataljonu. I on je prešao 55 godina života, pa zbog iznemoglosti nije bio kadar da se kreće s nama. Sada su svi pri komandi mesta, gde obavljaju razne dužnosti.

Dok završavam ove redove mislim na današnji dan — 6. mart, koji će nam uvek ostati u sećanju kao dan kada smo primili našu proletersku zastavu.

Bogatići', 7. marta. Ovo selo bi po svom nazivu trebalo da je bogato, ali od toga ni traga. Ima nekoliko kuća koje neprijatelj nije spalio. Nigde žive duše. Sve živo je pobeglo u nepoznatom pravcu, plašeći se četnika. U kući, kraj džamije, u koju smo se smestili, našli smo jednu staru »hanumu«. Skupila se kraj ognjišta i ćuti. Ne zna koja smo vojska. Tek posle dužeg razgovora i naše pesme primetih na njenom licu osmeh. Uvidela je da smo joj prijatelji i tada progovori:

— E, vala, šućur alahu, naša vojska, naša sloboda. Da ste nam prije došli, ne bismo ovako stradali. Dodoše neki čupavi¹ sve zajmiše: mal, žito, voće, ljude, ždiju naše kuće i čine svaki zulum. Jadan iksan. Bolan iksan. Neka vam je alah na pomoći, samo kad ste došli... Čudan vakat nastade. Mnogo sam u životu zapamtila, ali ovo čudo — da se braća, komšije među sobom biju, nisam nikada videla. Udario brat na brata, sinovac na amidžu. Ušao šejtan u iksana. Došao je vakat ćafira, vakat zora. Samo se gleda ko će koga dohakati. . .

Slušam je, a ne razumem sve što priča. Sirota stara žena. Tumara po kući, pretura, traži nešto, hoće da nas ugosti, a nema čime.

Jutros rano naš bataljon se iz Goražda kamionima prebacio do Ustiprače. U jedan kamion se ukrcao ceo naš vod. Dok smo jurili drumom, pored mutne i nabujale Drine, orila se pesma. Pevali smo svi, predvođeni Čaretom i Milančetom. Care nas je pratio sa gitarom, a Milanče s violinom.

Stižemo u pustu i spaljenu Ustipraču, mestašce na ušću reke Prače u Drinu. Kuća nema. Nigde krova nad glavom. Sve je pusto. Zgarišta pilane »Varda« još se puše, gori piljevina. Mesecima već gori i goreće još dugo.

Krećemo dalje, put Međeđe. Obavešteni smo da su neke kolone Talijana pošle k nama. Žurimo da pre njih izađemo na položaje koji dominiraju prema Drini i Međeđi. Penjemo se s brda na brdo. Gazimo potociće koji su nabujali, jer kiša od noćas stalno pada. Natapa nam odela. Noge su nam mokre, jer nam je obuća slaba. Često padamo. Najviše pada Care. On ima opanke od presne goveđe kože i vrlo teško hoda. Kad god padne, odjekne zvuk gitare koju nosi preko leđa. Ovo njegovo padanje, lupa i melodični zvuči gitare nerviraju Milana Čubrila. Ljuti se na Čareta i kaže da će mu gitaru razbiti o glavu. A Čaretu odista, nije lako. Ali se na Čubrilove reči smeje. Prihvatamo svi taj smeh.

Brda, muslimansko selo — Radić, srpsko selo — Vitožić. Naša 2. četa je u pobočnici bataljona. Poseli smo položaje na ovom brdu, koje dominira prema Drini i Međeđi. Na brdu je postavljen trigonometar. Zagledam kameni stub na kome je utisnut broj 977. Komandir nam objašnjava da to znači kolika je visina ovog brda nad morem.

Talijana nigde ni od korova. Primiče se kraj dana. Kiša i dalje sipi. U daljini, negde kod Rogatice, čuju se usamljeni pucnji. Napuštamo položaje na brdu Vitožiću. Dobro smo ozebli. Silazimo u selo Bogatiće. Eh, da je to naš mačvanski, srpski Bogatić!

Jasenice, 10. marta. Prolaze dani, kišni, sumorni. Ponekad kiša prestane i sunce nas s vremena na vreme obasja. Idemo kroz pusta i popaljena sela istočne Bosne: Dub, Hadrovići, Pešurići, Branković, Gornje Osovo, Setići, Čukojevići, Jasenice. Nigde žive duše, svuda pustoš.

Juče smo se »sukobili« s jednim bataljonom 2. proleter-ske brigade, na položajima prema Borikama. Naš bataljon je bio u prethodnici brigade. Spustila se gusta magla. Odjednom, desno od pravca kretanja naše kolone ču se prodoran i jak glas: »Stoj! Ko ide?« Pucanj. Naša 2. četa, koja je bila u pret-

hodnici, poče se razvijati u streljački stroj, spremna za borbu. Učestaše pucnji. U koloni sa nama je i štab brigade: komandant i politkomesar — Koča i Fića, i drug Gojko,¹ koji već tri dana, od Ustiprače, ide sa nama.

Naš streljački stroj kreće prema pucnjevima. Penjemo se uz brdo. Kada smo izašli na padine brda Mednika, preko kojih prolazi tvrd put koji se odvaja od glavnog puta Višegrad — Rogatica za ergelu Borike, magla se razišla i tada smo primetili streljački stroj koji je nastupao prema nama. Komandant bataljona i komandant brigade projuriše pored nas. Otvorismo vatru iz pušaka. S druge strane odgovoriše, takođe puškama. Vodnik 2. voda naše čete Vikalo dade komandu: »Juriš! Napred, proleter!«. Tek tada i s druge strane čusmo glasove: »Stoj! Ne pucajte. Ovde Druga proleterska«. Brzo smo se sporazumeli. Bili su to borci Sumadinci iz 2. proleterske. Lakše smo im ranili jednog druga. Moglo je da bude i gore.

Druga proleterska je izvršila iznenadni napad na ergelu Borike, gde se bio smestio četnički štab. Uspela je da ih razbije. Zarobljen je ceo štab — osam oficira, koji su nedavno došli iz Srbije.

Prekjuče, dok smo prolazili u blizini Rogatice, oko nje se vodila žestoka borba. Četnici su pripucali na naše kolone i naši su prihvatili borbu. Četnici meštani nisu voljni da se bore protiv nas. Oni drže položaje oko Rogatice, u kojoj se sada nalaze ustaše, koje su, posle druge ofanzive, ušle u nju. Plaše se ustaša, boje se za svoje živote, za svoje porodice, za sela. Očekuju njihovu odmazdu za paljenje muslimanskih sela. Sve su ovo zakuvali pavelićevci i dražinovci. Biće dosta muke sa ovim ljudima dok ih ubedimo ko su glavni krivci.

Danas se odmaramo. Van kuća, na polju, ložimo velike vatre na koje navaljujemo smrekove balvane. Dan je sumoran, maglovit. Pesma se razleže na sve strane, iako smo malo neraspoloženi. Verovali smo da ćemo preko Borika za Stari Brod na Drini, za Srbiju. A krećemo na sever, za neprijateljem.

Milici, 15. marta. Već pet dana naša kolona ide na sever. Put je težak, naporan. Umorni smo, gladni i prozebli. Prešli smo planine Devetak i Javor. Na Devetaku, u neprohodnim četinarskim šumama, sreli smo se s drugovima iz Srbije, sa borcima Valjevskog i Rađevskog odreda. Sa njima su pop Vlada Zečević i poručnik Martinović. Kolona im je mala. I na njihovim licima se vidi umor, iscrpenost i glad, ali su ipak raspoloženi. Grle se i ljube s nama. Ljube našu zastavu. Prilazi mi Jedan omladinac, stasit, širokih pleća, preko čijih grudi visi /aki nemački mitraljez šarac. Zagrlili smo se i poljubili. Oči su

¹ Rodoljub Čolaković.

mu pune suza. Reče mi da se zove Dragoljub — Dragan Mitrović, da je rodom iz sela Majinovića, opštine Pričević, srez Valjevo. Ukratko mi ispriča o sudbini partizana koji su po odluci Vrhovnog štaba, posle povlačenja glavnih partizanskih snaga u Sandžak i Bosni, ostali u zapadnoj Srbiji da se bore i šire ustanak. Govorio mi je o teškim borbama oko Ljubovije, Kamenice, u Ogladenovcu, o zajedničkim borbama's Posavcima i Tamnavcima protiv Nemaca i četnika. Potresno je opisao pogibiju Zikice Spanca, komandanta njihovog odreda, i čiče Dudića, prvog komesara Rađevske čete. Na kraju dodade:

' — Eto; mnogo naših najboljih drugova osta nam u voljenoj Srbiji...

Nekoliko suza mu kanu niz obraze. Slušajući ove njegove reči srce mi se stezalo. Rastasmo se ćuteći, tužno.

Naša kolona ide dalje na sever, a ovi naši drugovi na jug — za Borike, u Foču.

Prolazimo u blizini Han-Pijeska. Gruvaju topovi. To ustaške »bitnice« tuku položaje koje drže meštani oko grada. Plaše se, rasteruju strah.

U selu Plane ostajemo da prenoćimo. Iznad nas je planina Javor, koju sutra moramo preći. Umorni, prozeblji i gladni brzo smo pospali u toplim seoskim brvnarama. Udobno je, posle napornog marša, spavati na slami, kraj zidanih peći, u sobama koje se zagrevaju preko ognjišta iz drugog odeljenja. Još je udobnije leći na slamu kraj samog ognjišta. Hladno je, neki drugovi traže da se na vatru stavi što više drva. Muja se žali da ga trese groznica. Kaže:

— Kostu su mi promrzle.

U zoru smo krenuli uz Javor. Naš bataljon je u sredini kolone. Sneg je velik, ojužilo je, pa se teško ide po njemu. Konji s teškim oruđima propadaju u sneg do grudi. Ne može se dalje. Konji su posustali. Umorni smo i mi. Stiže naređenje sa čela kolone:

— Beogradski bataljon, napred!

Sta ćemo s teškim oruđima? Zar da ostavimo naš mitraljez bredu? To ne možemo. Pala je komanda:

— Teška oruđa u ruke, na leđa, konje za ulare, i što brže napred!

Izbili smo na čelo kolone. Probijamo se kroz sneg i stvaramo prtinu za ostale jedinice. Levo od nas je Han-Pijesak. Desno, u daljini, vijuga »kriva Drina«, a preko nje se, sa ovog prevoja, u magli, naziru srpske planine. Preko Drine je nase Podrinje. Jugoistočno od nas se pruža Tara, čiji se vrhovi bele pod snegom, a dalje na severu ističe se Gučevo. To su mesta,

planine i reke gde još stoje rovovi iz prvog svetskog rata, gde se malobrojna srpska vojska tukla i pobedila istog neprijatelja s kojim se i mi danas borimo.

Eto, tako se, izlazeći na »krov« ove planine, otvoriše pred nama i vrata uspomena iz naše istorije, i rasplete se put pred njom, s mislima na budućnost, na našu pobedu, u koju smo Svi uvereni.

Sad nam je neposredni cilj Vlasenica. Moramo osloboditi ovaj kraj i narod od more i patnji pod četničkim vojvodom Dangićem, koji se tu ugnezdio. Put nam je zaobilazan, idemo na Miliće, da bismo sa istoka napali Vlasenicu, i tako sprečili neprijatelja da pobjegne u Srbiju.

Iznenada smo se pojavili pred M'ilićima. Grupice četnika otvoriše vatru iz pušaka, ali smo ih brzo rasterali. Zaplenili smo i jedan poljski top 75 mm, bez nišanskih sprava i municije. Nema ni zaprege, jer su četnici u brzini pojahali konje i pobjegli. Dobrivoje Mihajlović nam priča da je taj top pripadao njegovoj jedinici, koja je u aprilskom slomu 1941. kapitulirala na putu od Vlasenice do Sarajeva, i da ćemo, verovatno, na Pločama naći i velike topove »merzere«, koje su tamo ostavili. Zaplenili smo i nekoliko magacina s hranom.

Ostali smo u selu Milićima da se posle napornog puta nahranimo i odmorimo. Naš i 2. bataljon razmešteni su u nekoliko kuća oko crkve i reke Jadra, a ostali bataljoni po okolnim zaseocima.

Ujutru krećemo dalje. Pred nama je Vlasenica.

Položaj kod Han-Pijeska, 19. marta. Maršruta: Milići — Zaklopača — Vlasenica — G. Zalukovik — Ploča — Kraljevo polje.

Šesnaestog marta krenuli smo u zoru, preko Gornjeg Birača. Dolina Jadra nema snega, ali je zato put raskvašen, blatnjav, penje se ka Vlasenici, i teško ga savladujemo. Naš bataljon nalazi se u prethodnici, moja četa je isturila vod, a vod desetinu. Od sela Zaklopače skrećemo s glavnog puta. Penjemo se lagano uz brdo ka Vlasenici. Izbacio sam patrolu od tri druga ispred desetine, koja se kreće na pedesetak metara ispred nas. Najednom čuh:

— Stoj! Ko ide?

Nekoliko pucnjeva nas natera da se brzo razvijemo u strelce. Tada odjeknu prodoran glas:

— Drugovi, ne pucajte! Ja sam vaš, partizan.

Požurih napred i stigoh patrolu. Naši su već razgovarali s jednim čovekom koji nam se predao. Zapitkivali su ga ko je, odakle je, kako se obreo u četnicima. A on im je tihim glasom

objašnjavao da je bio partizan — borac Kosmajskog odreda. Patrola produži dalje, a ja ostadoh s njim da sačekam komandira voda. Dok smo stajali, »Sule« mi je pričao:

— U vreme kad se naš odred vraćao iz Sandžaka u Srbiju, bio sam jednoga dana određen u patrolu. Iznenada smo upali u četničku zasedu. Pripucali su na nas, opkolili nas i zarobili. Sta sam mogao drugo nego da pođem s njima i sačekam pogodnu priliku za bežanje. Računao sam na to, i eto, taj očekivani dan je došao.

Razdanilo se, ali se magla još nije digla. Penjemo se uz brdo i prilazimo Vlasenici. Teren je jako raskvašen. Po vrletima Gornjeg Birča bataljon nastupa u streljačkom stroju, korak po korak. Nailazimo na prve kuće u voćnjacima; to je periferija Vlasenice. Zapuca nekoliko pušaka. Levo i desno od nas čuju se, takođe, pojedinačni pucnjevi.

Počeo je obuhvatni napad na Vlasenicu. Prelazimo u juriš. Četnici se razbežase. Bez mnogo muke i gotovo bez borbe uđosmo u grad. Ova mala bosanska varošica gotovo je pusta. Razbežala se i »čaršija«. Ostali su četnici meštani, seliaci koji dalje nisu hteli sa raznoraznim vojvodama, jer su ih siti. Čute, potišteni su, izražavaju želju da se bore protiv ustaša. Hoće da brane svoje kuće.

Pred nama su krupni zadaci. Krećemo dalje, put Han-Pijeska. Prenočili smo u selu Gornjem Zalukoviku, udaljenom dva do tri kilometra od Vlasenice, u podnožju Javor-planine. Posle odmora zauzeli smo položaje u naselju Kraljevom Polju. Vodimo razgovore s meštanima. Održavamo zborove s prikupljenim seljacima i objašnjavamo im našu borbu, izdaju četnika Draže Mihailovića, njihove zablude što su se posle pogibije legendarnog »Čiče« — komandanta Romanijskog odreda, povezali s četnicima i stavili se pod komandu Dangića i Račića. Uviđaju svoje greške, ali čute. Nailazimo na pojedince koji govore da su morali otići u četnike, jer bi im inače ustaše popalile kuće i poubijale porodice; ovako su se, ipak, održali i odolili ustaškim zulumima.

Vidi se da su dobro naseli četničkoj propagandi. Govore tako kao da u ovom kraju nisu ostali partizanski odredi, naročito Birčanski, koji se uspešno bori protiv neprijatelja. Moglo bi se, ipak, reći da su ovi zaostali ljudi bili ne samo zavedeni nego da su pomalo vodili i svoju, »seljačku politiku« — čuvanje sopstvene kože.

Posle mnogih ubeđivanja meštanske čete su reorganizovane i položaji uspostavljeni. Njihove jedinice nisu nazvane partizanskim, već »dobrovoljačkim«, kao i reorganizovane četničke jedinice oko Foče i Goražda. Postigli smo veliki uspeh

onemogućili smo neprijatelja da uguši ustanak u istočnoj Bosni i ponovo smo okupili oko nas ljude, seljake — mestane, koji su se pre druge neprijateljske ofanzive borili zajedno s nama.

Krajčinovići, 23. marta. Posle uspostavljanja položaja oko Han-Pijeska krenuli smo istim putem za Vlasenicu. Prešli smo ploču. Vlasenica se vidi kao na dlanu. Išli smo tako oko jedan kilometar do varoši, a zatim smo ušli u Vlasenicu čvrstim korakom. Meštani, naročito deca, pljeskaju nam.

Pošto smo se odmorili i ručali, produžili smo dalje: Donji Zalukovik — Nova Kasaba — Kravica. Kiša nas prati gotovo ceo dan. Bataljon se smestio u kravičkoj školi i u dve seoske kuće kraj reke. Popadali smo od umora i zaspali... U svanuće su nas probudili i pozvali na doručak. Bio sam izlomljen i mrzovoljan, a tako su izgledali i ostali. Izvlačili smo se iz zagušljive sobe u kojoj smo noćili. Jutarnji vazduh nas osveži.

Već se razdanilo, pala je komanda:

— Zbor! Sprema za pokret.

Bataljon je postrojen. Od desetara traže brojno stanje boraca. Prebrojao sam desetinu. Jedanput, dvaput, i utvrdio da mi u stroju nema Mike Pantića. Raportirao sam to vodniku, a on komandiru. Naide komandant bataljona. Komandir mu raportira o stanju čete i da nedostaje jedan borac. Zauzeh stav mirno i rekoh, da u stroju nema puškomitraljesca Mike Pantića. Komandant Miladin naš oštro pogleda i poče meriti sve redom od glave do pete. Dok nas je tako posmatrao neko dobaci:

— Evo, ide Mika!

Pogledasmo — Mika se leno približavao s prebačenim puškomitraljezom preko ramena. Bio je podaduo u licu i sav zamazan od brašna, kao da se valjao u njemu. Više je ličio na mlinara nego na borca. Miladin ga pogleda i upita:

— Gde si bio kad si takav?

Mika, onako kakav je bio: srednjeg rasta, punačak, s retkim, podužim brkovima »kineskog tipa« koje je gladio, šeretski se nasmeja i iz basa odgovori:

— Spavao sam u mlinu. Šta sam mogao kad nije bilo mesta u kući? Nego, ima li šta da se pojede? Gladan sam kao ris.

Svi se na ove njegove reči nasrnejasmo. Miladin nas ponovo sve redom pogleda, nasmeja se i reče:

— E, vala ste sila, kakva desetina takav i desetar! Pljucnem ti na desetinu.

Miladin se okrete i naredi pokret.

Pravac našeg budućeg pokreta Kravica — Magešići — Biječeva — Zagoni — Bratunac — Drina. A dalje preko Drine je Srbija. Hoćemo li i tamo? Idemo na Bratunac, da sprečimo Jezdimiru Dangiću da pobegne i da se i dalje bratimi s Nemcima.

Kiša opet pada. Putevi su se do te mere raskaljali da je prosto nemoguće kretati se. Kolona sporo odmiče. Kod Magašića smo skrenuli sa seoskog puta na konjsku stazu da bismo s juga napali Bratunac i tako sprečili »bradonje« da pobegnu putem uz Drinu.

Za nama pristiže i štab brigade. Drug Koča naredi da se ubrza pokret, jer je posmatrajući dvogledom Bratunac i okolinu primetio četničke kolone koje se kreću. Produžili smo gotovo trčećim korakom, iako je teren bio strm i klizav. Posle nepunog sata hoda, oznojeni i umorni, izbismo pred Bratunac. Vidimo kako su se grupe četnika uzmuvala. Izgleda da ih nema mnogo. Verovatno su sinoć i rano jutros prebegli u Srbiju. U napadu učestvuju tri bataljona: Crnogorski, Kragujevački i naš, Beogradski. Crnogorci su otišli sa jednom četom prema porušenom mostu na Drini, a sa ostalim delom bataljona su napali Drinjaču. Ostala dva bataljona napadaju varošicu.

Četnici su brzo otvorili vatru na naš streljački stroj, koji im se primicao i hvatao ih u klešta. Prethodnica, sa Milojem Milojevićem i Dobrivojem Mihailovićem, na čelu, zaplenila je top sa zapregom i 51 granatom. Bez mnogo muke smo oslobodili Bratunac i zarobili oko stotinu četnika meštana, koji nisu hteli da idu preko Drine. Jezdimir Dangić je izjutra rano pobegao u Srbiju. U varošici je vladao opšti haos. Radnje, kafane, magacini — sve je napušteno ili na brzinu opljačkano.

Uveče je naš bataljon produžio prema rudniku Sase, gde smo prenoćili. Sutradan smo preko Bratunca otišli za Srebrenicu i Miliće.

Tako su samo u toku jednog dana 1. i 2. proleterska oslobodile Bratunac, Drinjaču i Srebrenicu. Ovaj deo istočne Bosne bio je sada čist. Nema više četnika, nasilja, pljačke i muka. Zadatak koji su pred naše dve brigade postavili Vrhovni štab i drug Tito izvršen je, ali ne u potpunosti, jer su pred nama nove borbe za Han-Pijesak, Sokolac, Podromaniju i Rogaticu, koje treba osloboditi od ustaša.

Milivoje KATIC

PRVOMAJSKA AKCIJA

Krajem aprila 1942. godine nalazili smo se oko Čajniča. Znamo da Talijani nastupaju s jakim snagama od Pljevalja, krčeći sebi put artiljerijom, bacačima i automatskim oružjem. Znamo da su već stigli u Boljanić. Međutim iznenada smo dobili izveštaj da su ušli i u Čajniče. Stoga smo sa štabom 2. proleterske brigade pošli odmah kroz gustu četinarsku šumu Orufice da bismo ih izbliza osmatrali.

Čajniče je tu, ispod nas, u dolini potoka Janjine. Zato ga i ne vidimo. Ali smo ugledali Talijane na suprotnoj strani. Verovatno se ne osećaju sigurnim u samom mestu, jer tamo nešto kopaju, poredani kao mravi, vuku materijal, utvrđuju jedno uzvišenje s one strane grada.

Pala je odluka da se te noći izvrši napad, i to baš na položaje koje su utvrđivali, da bismo zaustavili njihovo dalje nastupanje i da bismo došli do municije.

U sumrak, 30. aprila, poduža kolona partizana se spustila prema potoku Janjini, a zatim se popela na Potkoren i dalje prema koti 1040. Jedino je odatle bilo moguće napadati.

Na čelu je 1. bataljon 2. proleterske. Iza njega je naš 5. bataljon, a onda Užički.

Noć je mračna, te se kolona sporo spušta kaljavim seoskim putem.

Pomalo i razgovaramo. Komesar 1. čete Ćira Dimitrijevićski jedan je iz grupe onih koji su kašikama prokopali tunel ispod zida u mitrovačkoj kaznionici i pobjegli u partizane, kaže:

— Idemo da im čestitamo Prvi maj. Ovo mi je najlepša proslava do sada. I štrajkovi, pa i izleti, bili su lepi. Tu je borba sa policijom, ili očekuješ kada će se žandari pojaviti, pomalo i strepiš. A sada — strepe oni tamo, čekaju nas.

— Najlepše je poginuti Prvog maja! — nastavlja Ćira. Proliti svoju krv, dati svoj život na dan praznika radničke klase celog sveta.

— Rano je govoriti o smrti, treba misliti o životu, a još ima puno fašista, najpre treba njih pobiti — odgovorih mu na to.

Nikada nismo govorili o smrti, pa ni u situacijama kada smo znali da se svi nećemo vratiti. Zato sam ovaj razgovor prekinuo. I jedno vreme smo išli ćutke.

Ponoć je prošla, a mi smo tek ušli u selo Potkamen. To nas pomalo zabrinjava i svi se pitamo hoćemo li na vreme stići. Prilično nam je hladno.

•— U ovim bosanskim šumama i proleće zakašnj_v;va — gundao je neko u koloni.

Zora se nazirala kad smo izbili iz šume i počeli da se spuštamo prema neprijateljevim položajima.

Na čelu kolone neočekivano odjeknu pucanj. A zatim čusmo topot cokula. Talijani su isturili svoje obezbeđenje na nekoliko stotina metara, što obično ne rade.

Razvijamo se za borbu, ali iz razvučene, pospane kolone to ide prilično sporo, a u ovakvim trenucima treba brzo dejstvovati. Levo napada 1. bataljon, mi se s 1. četom oslanjamo na njega, a dalje napada 3. četa. Omladinci još nisu prekaljeni za ovakve okršaje, te ih, zajedno s 4. bataljonom, ostavljamo u rezervi.

Prošlo je pet, a možda i deset minuta od prvih pucnjeva. Dok smo se u streljačkom stroju spuštali niz neki kamenjar, iznenada nas dočeka jaka vatra iz prvih talijanskih rovova. Tada 3. četa izbi na čistinu i u trku se sjuri u prvi talijanski rov.

Pucnjava postaje sve žešća. Talijani pucaju ne samo s položaja na koje napadamo već i u gradu, i svuda gde se nalaze. Pucaju iz svih oružja. Pucaju tako da se više ne može razabrati ko puca i kojim oružjem, već se sve to slilo u jednu zvučnu grmljavinu, tako da vri kao u kotlu. Ipak se najviše čuju ručne bombe.

Streljački stroj levo zaostaje. Prebaciti se do 1. čete nije lako •— treba izaći iz zaklona i preći čitavu stotinu metara brisanog prostora, koji je neprestano zasut čelikom. Zato mi izgleda mnogo duži.

Prvu čet_u zatekoh na jednom pošumljenom uzvišenju, nekih tridesetak metara ispred talijanskog rova. Na ovom ćuviku neprijateljeva vatra je još jača.

Naidoh na Ciru.

— Napred! — vičem, ali nisam siguran da li me čuje u ovoj grmljavini.

On se diže i krenu. Diže se i grupa boraca oko njega.

Neko mi reče:

— Pogibe Cira.

Nisam imao vremena da to proverim, jer i mene u istom trenutku nešto lupi po ruci i zabaci mi je na leđa, a kurir Gudurić, radnik iz Užica, koji je bio pored mene, pogibe.

Drugove Čiru i Gudurića su uneli u rov.

»Eto, Ciro, ispuni ti se želja, prolio si svoju krv i poginuo na dan Prvog maja«, pomislih u sebi, osećajući u isto vreme da me nešto teško steglo u grlu.

U ovom kratkom i žestokom okršaju ubili smo oko četrdeset Talijana, zaplenili 5.905 metaka, 52 bombe, 8 pušaka i jedan puškomitraljez.

Dalji napad ne obećava naročiti uspeh, pa zato kupimo plen i žurimo da iskoristimo jutarnji sumrak, da bismo se kroz šumu povukli prema selu Ponikvama.

Talijani pucaju i dalje nasumice po šumi, iako nas tamo više nema.

Nekoliko dana posle toga uporno su se utvrđivali. A kad su im stigle sveže snage iz Pljevalja, krenuli su prema Goraždu.

Iznad sela Miljena, na putu, u gustoj borovoj šumi, čekali tu ih u zasedi 1. i 4. bataljon.

Nikola LJUBICIC

KOMESAR KIRO DIMITRIJEVSKI

Kiro Dimitrijevi, ili Ćira Dimitrijević, kako smo ga češće zvali, grafički radnik iz Bitolja, došao je na Romaniju, posle neprijateljske ofanzive u Srbiji, sa grupom boraca i rukovodilaca, među kojima su bili Radenko Dovijanić, Marko Mojević i Boško Karapandža, — ukupno oko dvadesetak drugova. Oni su bili raspoređeni u dve čete, i to u Vitešku i 1. četu Pračanskog bataljona Romanijskog odreda.

Ćim je Ćira došao, počeo se raspitivati o partijskom radu. Pošto je video da je partijska organizacija neiskusna i malobrojna, da čak i komesar čete i ostali u ćeliji nisu članovi Partije nego kandidati i omladinci, koje, tako reći, nema ko da prihvati, on se svom snagom dao na posao. Organizovao je nekoliko sastanaka na kojima su kandidati i pridošli članovi Partije dobili zadatke i počeli teorijski rad. Tada je primio u Partiju komesara čete i mene (bio sam komandir voda), a jednog omladinca u Skoj.

U to vreme po Romaniji su se razmyleli četnici. Oni su obilazili naše čete i vršili agitaciju za svoj pokret. Tako je, jednom prilikom, i u našu četvu došla jedna grupa s nekim »Munjom«, žandarmerijskim narednikom. Naišla je, naravno, na otpor naše mlade ćelije sa drugom Ćirom, koji je vrlo uspešno, na primerima četnika iz Srbije, razgolitio četničku izdaju.

Za mesec dana, pored Ćire, mi smo se osećali kao na političkom tećaju. Nema sumnje, on je svojim zalaganjem, doprineo našem političkom uzdizanju. Na četvu je ostavio jak utisak naroćito kad je isprićao kako je sa trideset drugova pobećao iz Mitrovaćke kaznionice. Taj događaj je kod mnogih boraca pobudio posebne simpatije prema komunistima. Postavljala su se pitanja jedno za drugim o zlostavljanju i zatvaranju komunista, o ćemu većina pojma nije imala. Ta pitanja, odnosno takvo interesovanje sastava čete prućilo je Ćiri široke mogućnosti za rad. Prekaljen u dugotrajnim predratnim borbama u radnič-

kom pokretu, imao je veliko iskustvo i umeo je da oseti kad kako treba da odgovori na svako pitanje. A uvek je znao potkrepiti svoja izlaganja primerima iz života jugoslovenskih komunista. I ne samo njihovim. Oktobarska revolucija i Pariška komuna bile su neiscrpnri rezervoari iz kojih je umeo vesto da crpe odgovore na postavljena pitanja. Zanimljivo je napomenuti da se nikada nije upuštao u nepotrebna razmatranja o religiji, koja su često nametali neki borci.

Ćira je ostavljao utisak kao da nije umeo da kritikuje. A ipak je to Ćinio. On nikada nije »skresao« nekome u lice ako mu što nije valjalo, nije nikada odsekao kao na panju. Njegovi nastupi i postupci su bili odmereni i puni takta, a kad je trebalo nekog kritikovati, to je znao izvesti vrlo vesto, tako reći, spontano u sklopu tekućih problema i zadataka, tako da drug koji bi pretrpeo takvu kritiku nije ni pokušao da se brani jer bi to znaĉilo, u stvari, protiviti se rešenju problema ili zadatka o kome se govori.

Ćira je zaista bio rukovodilac kakvog je Partija samo mogla poželeti u svakoj partizanskoj Ćeti, a osobito u takvoj kakva je bila naša.

Sredinom januara poĉela je ofanziva koja je zahvatila 1 Romaniju. Poĉetak ofanzive i Ćetniĉko rovarenje, a naroĉito pogibija Ćiĉe Romanijskog, izazvali su osipanje tadašnjih Ćeta na Romaniji. Zato se desilo da su obe grupe boraca iz Srbije, koje su tada bile rasporeĉene u dve Ćete, svrstane u jedan vod, nazvan »Viteški«, po brdu na kome je drŹan poloŹaj. U to vreme se u okolini Praĉe zatekao 6. bataljon 1. proleterske brigade, koji je i ovaj naš vod primio u kolonu. Tako smo za jednu desetinu dana bili samostalna borbena jedinica, koja je krajem januara stigla u Foĉu. Zatim smo ukljuĉeni u 5. Źumadijski bataljon, koji je pretrpeo velike gubitke u borbama na Pjenovcu.

U Foĉi smo Źa neko vreme imali, tako reći, »mirnodopske« uslove. Źivot bataljona i celog mesta proticao je po nekom posebnom i nepisanom zakonu, svojstvenom za sva naša osloboĉena naselja. Aktivnost je zahvatila svaku kuću, pa i svakog Ćlana porodice, bio on star ili mlad. Svako je Źeleo da neŹto pita, ili da objaŹnjava Źta je to novo Źto partizani donose.

U takvoj sredini Ćira prosto nije imao mira. U to vreme s njim se nije moglo Ćestito poduŹe razgovarati. Sticao se utisak da nikad nema vremena; neprekidno je neŹto stvarao, bio u nekom poslu, neŹto organizovao. Sa priredaba našeg bataljona nije nijedanput izostao. PoŹto je znao priliĉan broj revolucionarnih pesama, posebno makedonskih, sam ih je spremao i Pevao sa grupom.

Na časovima političke nastave redovno je učestvovao. Ali uvek kao nenametljivi diskutant. U iznošenju i objašnjenjima pojedinih stvari, bio je jednostavan. I uporan do krajnjih granica.

Jedna grupa boraca s njim i Radenkom. Dovijanićem imala je zadatak da u okolini Foče i Čelebića obiđe teren radi uspostavljanja narodne vlasti i političkog rada s narodom, koji je od ustaško-četničke strahovlade prilično stradao. Zakazivani su sastanci s meštanima i vršeni izbori predstavnika narodno-oslobodilačkih odbora. Cira se i na ovom polju pokazao kao sjajan organizator.

Posle primanja zastave, 15. aprila 1942. godine, pred polazak na zadatak u Crnu Goru, naš je bataljon, noću uoči 1. maja, zajedno sa Užičkim i 1. bataljonom 2. proleterske brigade, napao talijanski garnizon u Čajniču. Naše su jedinice u toj borbi postigle izvestan uspeh. Ali on je bio pomućen pogibijom Čire Dimitrijevske, tadašnjeg komesara 1. šumadijske čete.

U sačuvanom izveštaju štaba 5. bataljona štabu brigade o toj borbi i o Ciri zabeleženo je, između ostalog i ovo:

»Drug Cira Dimitrijević* politkom 1. čete, rođen je u Bitolju 1915. godine, grafički radnik, član Partije. U radnički pokret stupio je vrlo mlad. Osuđen na 4 godine robije zbog ilegalnog rada. Pobegao sa 30 drugova iz zatvora i otada se nalazi u raznim odredima kao borac i kao politički komesar. Bio je vrlo hrabar i odan, tako da je služio za primer ostalima. Poginuo je u jurišu na neprijateljeva utvrđenja 1. maja 1942. godine.

Milan BATAR

* Njegovo pravo ime: Kira Dimitrijević.

„ĐURĐEVSKI URANAK“

^1a Kozari, nedaleko od Čajniča, nalaze se formacije talijanske divizije »Pusterija«. Treba ih napasti u noći između 5. i 6. maja. Cilj napada: uništavanje žive sile neprijatelja i prikupljanje što više municije i lakog oružja. Operaciju treba izvoditi pažljivo kako bi se izbegle žrtve na našoj strani«. Tako je glasila direktiva Vrhovnog štaba.

Krenuli smo kad se noć već bila spustila. Uz put se u koloni pričalo o svemu, a najviše o »žabarima« i đurđevskim urancima. Pre rata smo mi, Užičani, 6. maja odlazili u Adu, izletišta nedaleko od Užica, a Šumadinci, Kragujevčani i drugi na razna izletišta u okolini svojih mesta.

Majska noć bila je vlažna, s ponešto magle koja je otežavala put kolone. No ona je i pomagala kao zaštita od neprijatelja.

Očekivali smo svaki čas susret s neprijateljem- Ukoliko se više približavala ponoć, u nama je rasla nervoza. Bilo je važno da pukne prva puška i da saznamo gde je ko — nervoza se onda brzo gubi, a nastaje vojničko snalaženje.

Naš bataljon je napadao sa severozapadne strane.

Nešto posle ponoći pukla je prva puška. Talijane smo iznenadili i oni su se, uz otpor i znatne žrtve, osuli ka Čajniču, ostavljajući nama sve ono radi čega smo najviše i došli na ovaj »đurđevski uranak«. U tom jurišu svako je uzimao ono na što je naišao, a ako sam nije mogao poneti, dozivao je drugove oko sebe, ili ih je zaustavljao da ne idu dalje dok ne uzmu što više plena, naročito municije. Tako smo se, neko više neko manje, natovarili i krenuli natrag na dogovoreno zborna mesto, nedaleko od poprišta borbe.

Skupljali smo se po četama i prebrojavali. U našoj, 3. užičkoj četi nedostajali su Nikola Marčetić i »Čečara«. I, dok smo razmišljali o njima gde su i kud su mogli da nestanu, oni su se pojavili s malim bacačem i sanducima granata.

U svitanje smo stigli na mesto na kom nam je bila pročitana zapovest za akciju. Tamo nas je čekao doručak — malo supe, mesa i hleba od zobi, ječma i mlevenih suvih krušaka, ffleb je bio sladak i podsećao nas je na kolače. Tu nas je čekalo i najnovije izdanje vesti »Slobodne Jugoslavije«, u kojima se toga jutra posebno pominjala 3. užička četa i njeni uspesi^{1z} prethodnih akcija. Zbog toga je u našoj četi toga jutra veselje bilo dvostruko.

Ljubo MIJATOVIĆ

FUDBALSKA UTAKMICA

(2 : 0 ZA NAŠE*)

Posle pobedonosne mitraljeske utakmice nad nedićevcima i četnicima na Dubu, naši drugovi odigrali su u Goraždu jednu mnogo težu — fudbalsku utakmicu. Umesto raskošnih tribina, prosula se sveža prolećna trava, na kojoj su sedeli, burno navijajući, drugovi Crnogorci.

Sudija je bio naoružan bombama i pištoljem, dok su aut-sudije bili dva kurira. Žičanu mrežu — da lopta ne ode u Drinu — zamenili su drugovi razvijeni u strelce. Prethodnica im je bila trojka Kušić — Fića — Plavi. Tamo, u levom uglu, gde su nekad stajale limuzine, klimatao je leno dugačkim ušima konj intendanta Ljube. Grubosti nije bilo, a i da je bilo, ne bi se mogle osetiti, jer su igrači bili obučeni u Robinzonove dlakave opanke. Ipak, za svaki slučaj stajao je na gotovs doktor Božović sa celim sanitetskim osobljem, ubacujući često »zdravstvene« parole:

— Napred, Crnogorci! Dole Miladin, petokolonaš!

Iza crnogorskog gola šetao se nervozno drug Radovan i hrabrio svog zamenika Zeku.

Od ugledne beogradske publike zapažena su dva druga iz čelebićke čete, zatim kurir Penčić i drugi. Njih je, po vojnoj liniji, predvodio vodnik Umčanin, tačno kako kaže »Pešadijsko egzercirno pravilo«.

Utakmica je završena s pozdravom »Triput zdravo za proletere!« — uz burne uzvike dece: »Napred, ura, dva nula za bolje!«

* Iz lista Beogradskog bataljona »Srp i čekić«, maj 1942.

IZJAVE POSLE UTAKMICE

Naš sportski dopisnik Zića je neposredno posle ove značajne utakmice intervjuisao nekoliko istaknutih sportskih stručnjaka, kako bi javnost bila upoznata s njihovim mišljenjem. Ti slavni sportski stručnjaci dali su za »Srp i čekić« ove izjave:

Vođa puta — Ljuba intendant:

- Jeste li zadovoljni rezultatom?
- Jasno!
- Jesu li Crnogorci bili bolji?
- Jasno!
- Jesu li Beograđani zaslužili pobjedu?
- Pa jasno!

Drug Čeda:

— Iako nisam prisustvovao utakmici, uveren sam da je pobjeda mogla biti veća, ali smo iz poštovanja prema drugu Miladinu, koji je Crnogorac, dali svega dva gola.

Doktor Božović:

— Da nije radila peta kolona, pobjeda bi bila crnogorska.

Jedan stari Crnogorac:

— Zašto vas je pred svršetak utakmice igralo četrnaest?
— Bogu mi, nijesmo mogli gledat' kako se drugovi svijetlo bore, a mi da ne pritekemo u pomoć!

Zića TRNINIC

MIODRAG BARJAKTAREVIĆ DRAGI

IZ

ao knjigovezac radio je kod raznih poslodavaca u Kragujevcu, Smederevu i Beogradu. Njegovo je interesovanje za napredni radnički pokret počelo još 1932. godine pod uticajem ujaka Radomira Bugarskog Bate, koji je bio osuđivan zbog komunističke propagande. Miodrag je aktivno učestvovao u radu sindikata. Zbog toga je uhapšen u Beogradu 1934. godine. U Kragujevcu je bio aktivan i u sportskom klubu »Radnički«, oko koga su se okupljali napredni radnici i inteligencija. Neko vreme je bio i sekretar kluba.

Inače, isticao se u antirežimskim i antifašističkim demonstracijama i manifestacijama. Umeo je da nađe pogodnu borbenu parolu, a bio je neustrašiv u sukobu s policijom.

U Kragujevcu je 1939. godine obrazovan inicijativni odbor za stvaranje Stranke radnog naroda. Trebalo je umnožiti Platformu stranke. Stampar Nikola Nikolić, koji nam je ranije u sličnim slučajevima pomagao, odbio je saradnju. Znajući za Miodragove veze sa štamparijama u gradu, obratio sam mu se za pomoć. Uspeli smo da ubedimo vlasnike štamparija, uz određenu cenu, da odštampaju Platformu. Na isti način smo kasnije organizovali štampanje ilegalne brošure »Rat ili mir«. Štampana je noću, u zamračenoj prostoriji, po narudžbini i tekstu koji je doneo Mirko Tomić. Nekoliko hiljada štampanih tabaka iste je noći preneto u Beloševac. Tamo ih je grupa drugova, među njima i Dragi, povezivala i pakovala.

Zbog takve aktivnosti Dragi je 1940. godine bio primljen u Partiju. U to vreme tehnika Okružnog komiteta KPJ, sa sedištem u Grošnici, u kući Raje Nedeljkovića, razvila je živu delatnost. Stampali su se leci, mnoge poluilegalne i ilegalne brošure, i to u desetinama hiljada primeraka. Većina toga išla je preko Dragog Barjaktarevića. On je tada vodio privatnu knjigovežnicu, koja je služila i za održavanje pojedinih ilegalnih sastanaka. Obavljao je čisto kurirsku dužnost. Te svoje partijske zadatke izvršavao je krajnje savesno i s oduševljenjem. Njemu nije bilo teško da čitavu noć provede s grupom drugova na presavijanju tabaka i povezivanju brošura.

Početkom 1941. godine štampana je u štampariji Vukašina Jakovljevića ilegalna brošura »U borbi protiv belog terora i reakcije«, povodom krvavih demonstracija od 14. decembra 1940. u Beogradu. Dragi je primio džakove sa štampanim tabacima i predao ih Vladi Nedeljkoviću, koji je, sa špediterom, nabavljenim za potrebe partijske tehnike, krenuo prema bazi u Grošniri. Na nesreću, baš te noći policija je bila alarmirana zbog krađe nekoliko džakova brašna iz jedne pekare. Zaustavili su špediter i, umesto brašna, otkrili brošure. Primitivši da se špediter u pratnji policajaca kreće prema zgradi policije, Dragi je požurio za Grošnicu da alarmira drugove. Odmah su ga uputili na ilegalni stan u Beogradu. Tek kada su Vlada i Vukašin Jakovljević, posle završene policijske istrage, bili predati Sudu za zaštitu države, Dragi se, po direktivi Partije, sam prijavio Sudu. Bio je osuđen na osam meseci zatvora. Kaznu je izdržao u Kaznenom zavodu u Nišu.

Jednom je i pre toga bio uhapšen zbog govora koji je u ime radničke klase Kragujevca održao na grobu poznatog radničkog tribuna doktora Mišovića u Čačku.

Napad na Jugoslaviju i okupacija zatekli su ga u Kaznenom zavodu u Nišu. Posle izdržane kazne, na koju je bio osuđen od Suda za zaštitu države, uputili su ga u tamošnji logor u koji su internirali komuniste i ostale patriote. Dragi je uspeo da umakne žandaru koji ga je »provodio. Sklonio se iza nekog sena u jednom dvorištu. Na njegovu sreću, žandari ga nisu pronašli. Zatim se prebacio u okolinu Kragujevca i stupio u Kragujevački partizanski odred.

Odmah je postao puškomitraljezac. Kao odličan borac isticao se u svim akcijama koje je vodila njegova četa na tamošnjem terenu. Prilikom formiranja 1. proleTERSke brigade postao je njen borac u sastavu Kragujevačkog bataljona.

Maj 1942. godine., U toku je treća neprijateljska ofanziva. Naš se bataljon povukao iz Foče i odstupa prema Ščepan-polju. Sa jednom desetinom i s puškomitraljezom, od koga se nikada nije odvajao. Dragi je bio u zaštitnici bataljona. Sejao je smrt među fašistima. Na Bunovima, južno od Foče, pokosio ga je neprijatelj rafal. Poginuo je zajedno sa svojim pomoćnikom.

Tako je Dragi Barjaktarević završio svoj život, koji je sav posvetio borbi za pobeđu radničke klase, iz koje je potekao.

Tika JANIC

EVO GA NAŠ KORČAGIN

T* u, u selu Završju, iznad Goražda, opojno je zamirisalo cvijeće. I jabuke. I kruške. I šljive. I gradine su narasle. Drina se okitila majskim šarenilom. Pčele su zaigrale svoje proljetno kolo. I leptiri su zalepršali. I mnogo tih kukaca se rastrčalo. I raspjevalo. I sve se to slilo u skladnu i milozvučnu melodiju. Samo povremene granate neprijateljevih topova remetile su ovaj skladni ritam prirode. Brundanje aviona iznad ovih zabitih sela i bregova i naših glava uzburkalo je taj melodični životni orkestar kukaca, cvijeća i proljetnog sunca. U zavjetrini od njih i od topova, dvadesetak naših drugova sricali su slova Nikolaja Ostrovsskog. I život Pavluše Korčagina. Taj nestašni i odvažni mladić, razbarušene i neuredne, i neposlušne kose, oduševljava ih već po deseti put.

— Na njega liči naš Nikola... Sigurno je nastradao siromah. Šteta.

I bi ih sramota. Ostavili su ga samog. Osjećali su grižu savjesti. A .. ?

— Nismo znali, brate, da je ostao. A ne bi ga ostavili ni za živu glavu. U onoj trci pred tenkovima kasno smo se setili da ga nema. A posle? .. Onda je već kasno bilo.

Odjednom je u njih buknila radost. Kao iz topa granuli su svi u jedan glas.

— Evo ga naš Korčagin!

Izgrlili su se kao nikada dotle; kao da se nijesu vidjeli godinama. I radosne suze su potekle.

— A mi smo mislili da si odapeo.

— I ja sam mislio! Ali tamo gore, izgleda, još nisu mesto za mene napravili. Nisu me zaplanirali. Ostajem još kod vas.

Bio je ostao iznad Goražda, prema Mesićima. I čekao neprijateljeve tenkove. Njegov se vod povukao, a on to nije vidio. Bio je na isturenom položaju. I ostao je sam. I bacao bombe na njemačke tenkove. Oni su ga zaobišli i tukli. Najzad se nekako iskobeljao.

— Puzao sam, ljudi, uz onu božju strminu četvoronoške, puna dva sata. Gadna, majku joj njenu. A ono bukovo lišće, davo da ga nosi, klizi kao živo. I taman, kad se privučem do grmena i pružim ruku da se uhvatim, a ono mi se omakne ispod kolena ili ispod cokule, i ja onako bokače natrag odakle sam i pošao. Oderao sam i nos, i ruke, i kolena. Sva su mi krvava kao da sam na Kosovu bio. Psovaio sam i Nemce, i ustaše, i tenkove, i sve vas, i sebe; sve onako na kamaru sam natrpao. I tako puna dva sata. Jedva sam dogurao do vrha. A onda — noga. Kad sam kidnuo, braćo moja, ni davo me ne bi stigao.

— Bravo, bogami!

Kad je pošao iz Beograda u partizane, dugo je lutao dok nas je našao. Od umora se klatio ivicom šume na Kosmaju. Noge su ga boljale. Bio je na kraju snage. U Beogradu su mu rekli da su u šumi ljudi koji se bore protiv Švaba. I on je na svakom koraku zavirivao u gusto šipražje. U mislima je, tu u šumi, vidio ljude s puškama u ruci. Nekoliko se puta zalijetao da jurne u taj gustiš; da ih zgrabi i zagrlji. Najzad je izgubio nadu. I samo što nije klonuo. Naišla je u njemu bujica gorčine. Stegla ga je za grlo. I za grudi. Iz te tegobe oteo mu se nesiguran i hrapav glas.

—• Partizani!

I, uplašio se od tog plačnog urlika. Bio je drhtav kao onda kad se čovjek s mukom usteže da ne brižne u duboko ridanje. Odjednom, u njegovoj blizini, kao da su iz vode izronile, starački zaškripaše nečije grudi.

— Ej, mah! Šta će ti partizani?

A njega je ta iznenadna pojava i hrapava, kao zardala glasina, namah uplašila, kao da je grom iznenadno, tu, pored njega tresnuo! I namah se, onako djetinjski obradovao. I sav se, čitavim bićem ustremi, kao da bi, onako široko otvorenim grudima, uskočio u njeno naručje.

— Šta će ti partizani, dete?

— Hoću kod njih, majko. .. Molim vas, majko, kažite mi gde su? Došao sam čak iz Beograda da ih nađem.

— Pa ti si mali, dete moje. Nije to za tebe. Teško je u Partizanima, sinko moj, teško. Treba se tući i dan i noć. I puto-

Po blatu do kolena. I ne spavati. A ti si još mali za sve to. i nejak si. Ne možeš ti to izdržati, dete, ne možeš. Propašćeš. Kako si mršav i nejak. Ne možeš ti to izdržati, sine, bogami.

— Ama, majko, kažite vi meni samo gde su, molim vas.

I sklopio je ruke. I preklinjao. Ona ga je roditeljski gledala. I sažaljevala.

— Majko, neću ja natrag u Beograd. Neću tamo nikako. Nemam kuđ ja tamo. Recite mi gde su da ne lutam džabe. Umoran sam, majko. Ne mogu više.

Ona je ćutala. I brisala maglu ispred očiju.

Krrrrr'

Trgla se. I on. Hitro kao oparen. I uplašen.

— Eno, čuješ, tamo su.

I on je jurnuo. Kosa mu je na glavi zalepršala. Stari kaputić se razletio oko njega, kao barjak na bojnopolju. A starica je zinula od straha. I kao okamenjena nije se pomakla.

— Propašćeš, dete!

— Zbogom, majko.

— Srećan ti put. Čuvaj se, sine!

Susret nije bio baš prijatan u selu Rogači. I vrijeđanja je bilo.

— Ti u partizane! Ti si još mali. I nečemuran si, brate. Ko će još i s tobom da se bakće. Dosta nam je glavobolje i ovako, a ne još i takvi da nam se na grbaču natovare.

— Ama, družo komandante, ne brinite vi za mene. Sam ću ja, bogami. Ne brinite vi ništa za mene.

— Ne, ne, Nikola. Idi ti natrag.

— I zamoli majku neka ti još neko vreme daje sisu da malo porasteš; i da se oporaviš. Vidi kako si žgoljav, kao nedonošče.

On se uvrijedio. Gorčina ga je stegla za gušu. I pustio je suzu.

— Nemam ja nikoga, ni oca ni majke.

— Pustite ga, drugovi. I ne vrijeđajte... Ostani noćas tu, pa ćemo se sutra dogovoriti.

Pomilovao ga je po glavi. On je još šmrktao. I uzdisao. Onda se smirio. Zaspao je kao zaklan. A noću se trzao kao da ga neko veže. Dva-tri dana su ga odbijali i nagovarali da se vrati u Beograd. A on je bio uporan.

— Dobro. Hajde, neka ga. Bolje da je tu kod nas nego da ga ubiju oni gadovi.

Krrrrr!

Brzo smo istrčali na kosu iznad Rogače, prema Drlupi. I odmah smo se žestoko potukli. I on je ležao pored nas. Podrtavao je. I trzao se na svaki metak koji fućne blizu njega. Tako je bez puške išao nekoliko dana sa nama. A kad je prv^{vi} put dobio nekakav krnjetak, obradovao mu se. I poljubio ga. I

odmah nanišanio. A kad je prvi metak opalio, malo se promijenio u licu. Onda se nasmijao. »Sad sam i ja pravi partizan«. I zagrlio je. Na Rudniku ga je prošao strah; onaj strah koji čovjeka u prvim borbama jako pritišće. I navikao se. Već je počeo da se šepuri kao stari borac. I da se roguši na neprijatelja. Trčkarao je svuda po položaju. Žestoke borbe su ga čeličile. U njemu je svakodnevno rasla revolucija. I svijest o našoj borbi. I hrabrost je u njemu bujala.

Tako je pregazio Srbiju. I Sandžak. Sa borbom. I sa teškoćama. U nespavanju. I sa gladovanjem. I sa zamorom.

— Šta si, Nikola, mrke objesio brke? Kao da ti nijesu sve koze na broju. Možda žališ onu tvoju knjižarku, a?

Pokupio je svu snagu i djetinjski se narogušio.

— Neka svi oni idu do vraga. Da su mi sad ovde, bilo bi svašta. Ala su me muštrali, majku im njihovu.

Rijetko se najeo kako valja. Probijao se kroz život kao jegulja kroz mulj, često se sudarajući i spotičući o teškoće, koje su nagrizable mladi organizam. U njemu se taložila gorčina kao žabokrečina na ustajaljoj bari. Gorak je hljeb jeo.

Rano je ostao bez majke. Nije je uopšte zapamtio. A otac je slabo vodio računa o svojoj djeci. Njega je još tako malog i nejakog dao kod nekog seljaka da *služi*. Gazda *ga* je samo dva puta nedjeljno puštao u školu. I tako je s teškom mukom nekako završio dva razreda osnovne škole. A onda je pobjegao u Beograd na zanat. Jedno vrijeme je služio u nekoj kafani kao momak za sve i svako veče ostajao na poslu do poslije pola noći. Nije bolje prošao ni kod jednog stolara na Cukarici; ni kod nekog brice.

Najzad se namjerio na gazdaricu koja je imala averziju prema sirotinji. »Prljava je i nezahvalna, brate! I treba je tući«. To je njen otac na Nikoli revnosno isprobavao. Dječak je spavao pod tezgom na golom i tvrdom podu. Tjerali su ga da radi i onda kad su vrata knjižare svakom drugom bila zatvorena. I za sav taj rad dobivao je od knjižarke svega dva dinara na dan. Za te je pare kupovao hranu. Da bi popunio prazninu u želucu, svake je noći, za golo parče pšeničnog hljeba, radio kod pekara u podrumu ispod knjižare. A onda bi, tako umoran i iscrpen, oko jedan sat poslije pola noći legao na džakove brašna i zahrkao kao zaklan.

Prvih dana okupacije drugovi iz pokreta počeli su mu davati da čita letke o Njemcima, o ljotićevcima, o partizanima. Slušao je i neka predavanja. I bio na nekim sastancima šegrta, ga je i dovelo kod nas na Kosmaj.

Teški dani ostavljali su ožiljke na mladom organizmu. I zamorni putevi. Rat je na njegovom licu svakodnevno crtao po jednu boru. I u njegovoj duši. I on je stario. I pogrubljavao.

—• Umorni smo, družo komandante, pravo da ti kažem. A bogami smo dobro i ogladnjeli. Ova sandžačka brda i planine umorile bi i međeda, a ne nas. A snijeg do pojasa ubi. Iscedi svaku kap krvi. I stomak istruga, pa se ispraznio, kao u kurjaka. Davno je i bilo kad smo nešto malo i pojeli. Od onda bi i đavo ogladnjeo.

Mali je on za ovakve teškoće. Nije to za njega. Zašto smo ga povelili. Trebalo ga je vratiti u Beograd. Nerazumni smo bili. Djecu uvukli u oganj; u teški oganj. Možda najteži u kome je do sada bio naš narod. Zar su se i od takvih morala tražiti ovakva naprezanja? I prolivanje krvi. Pa, oni su još djeca. Velika djeca. Oni još treba da se igraju. I da rastu. I da se maze. I da ih se miluje ... A fašizam! Ne šteti ni djecu. Mrcvari i njih. I muči glađu, batinama. I ubija ih. Eto. . . ! Bolje je što je on tu, kod nas. Čuvaćemo ga. Porašće. Takvi će biti dobri ljudi. Naši.

E, a sad je on nešto malo porastao. U teškoćama, u neprospavanim noćima. I u borbama. Sad je on momak. Skoro će imati šesnaest godina. I pola godine rata za sobom je ostavio. To je sad pravi ratnik. Pun smjelosti. I hrabrosti. I nasmijan kao mjesec kad na ljude prospe svoje biserne zube.

A kad se malo u selu Završju, tu, iznad Goražda, stišala radost, uskočio je među njih kurir iz štaba bataljona.

— Pošaljite Korčagina za kurira kod nas, u štab.

Borci su se pogledali. I kao da bi htjeli da se ljute, malo su se narogušili.

— Uh, majku mu, što smo im govorili o njemu?

—• Neka, neka. Takvi su najpogodniji za kurire. Svuda se lako probiju. I svuda se nađu. A inače, te naše mladiće treba malo pričuvati od ovako teških napora.

— Srećno, Korčagine! Dolazi, ne zaboravi!

On se smješкао. Radosno. Drago mu je ovo ime. U mislima ga je prelistao od pive do zadnje korice svoga života. Plamičak tuge trenutno je prelio njegovo suvonjavo i potamnijelo lice. Ostavlja drugove sa kojima je mnogo teških dana prošao. Onda je svoja velika usta razvukao u drugarski pozdrav:

— Doći ću!

I, potrčao je . . .

Miladin IVANOVIČ

OD ČAJNIČA DO ZELENGORE

Krajem aprila naš bataljon je krenuo za Crnu Goru. Tada je i naša Omladinska četa izbila na visoravan Ljubišnje i zadržala se kod sela Meštrovca.

Posle dva dana čekanja, da bismo krenuli preko Tare, koja je bila na domaku, došlo je naređenje da se vratimo u jedno selo, u blizini Čajniča, gde se prikupio ceo bataljon. Su-tradan smo saznali da će naša četa učestvovati u napadu na Čajniče, gde su bili Talijani, pripadnici divizije »Pusterija«. To je za četu imalo poseban značaj, jer do tada ni u jednoj ozbilj-nijoj borbi nismo učestvovali. Omladinci su poznavali samo pušku četničku, jer bi četnici pokatkad zapucali na nas iz da-ljine od nekoliko stotina metara, i onda pobjegli. Sem jednog dela omladinaca, većina nije uopšte imala prvo vatreno krštenje. Zato je sada glavna tema razgovora bio napad na Čajniče i naše učešće u njemu.

— Niko ne sme da se osramoti pred borcima koji su već prekaljeni — govorili su komunisti i skojevci. — Pokazaćemo Talijanima ko su omladinci. . .

Ali događaji su se razvijali drukčije nego što smo mi želeli. Posle dvodnevnog planiranja i izviđanja od strane svih rukovodilaca, pa i komandira vodova, četa je ostavljena u rezervi sa 4. bataljonom 2. proleterske brigade. Doduše, parti-zanski komandanti nisu držali rezerve daleko, nego na pogod-nom mestu, na nekoliko desetina metara pozadi prve vatrene linije. Tako smo osetili vatru koja nas je primorala čak da zauzmemo borbeni raspored. Priljubivši se uz zemlju sa oru-žjem na gotovs, slušali smo i posmatrali kako borci ostalih četa jurišaju.

Posle napada na Čajniče zadržali smo se nekoliko dana na položajima sa različnim zadacima, a najčešće radi obezbe-đenja i kontrole teritorije. Šestog maja smo posmatrali 2. Proletersku brigadu prilikom napada na talijansku kolonu koja se kretala u pravcu Goražda u visini brda Kozara. Kolona nam

je bila tako blizu da se mogao razabrati njen razgovor sve dok nije pripucalo. A tada su se zgužvali u čopor izbezumljenih i prestrašenih ljudi. Ali, kad su se pribrali, bilo je teže s njima izaći na kraj, jer ih za živu glavu nisi mogao pomaći iz zaklona.

Posle ove borbe krenuli smo ka Tari preko Čelebića i Zlatnog bora, da bismo 20. maja izbili u selo Nedajno, na Pivskoj planini; zatim smo se prebacili preko Pive u Plužine. U Plužinama je jednom prilikom razgovarao s nama drug Tito. Između ostalog, upamtili smo taj susret i po tome što je naredio da nam se podeli nešto duvana i papira.

U selu Miloševićima boravili smo petnaest dana.

Svaki dan smo iz sela Brljeva dobivali dve »vučije« mleka i nešto brašna i kajmaka. Da bismo za predstojeći pokret imali koliko-toliko rezervne hrane, komanda čete je odredila da se načini izvesna ušteda. Ona nije ostala nezapažena i bez »zavisti« u očima četa koje su krenule, kako smo im mi tada govorili, »grlom u jagode«. Padale su razne primedbe. Najzad su stradali intendanti — proglašeni su lošim ekonomičarima.

Pokret smo izvršili uz rečicu Vrbnicu ka prevoju koji deli Crnu Goru od Hercegovine, odakle puca vidik prema Nevesinjskom i Gatačkom polju.

U rejonu sela Ravna smo održali položaje prema Nevesinju, odakle se čula prilično jaka artiljerijska vatra.

Jednoga dana stigla je 1. proleterska brigada. Prikupljali su se takođe i bataljoni 2. brigade. Predosećali smo da se nešto sprema. Naposletku smo krenuli preko sela Lisine ka brdu Vodice, gde smo zastali i predanih. Videli smo štab 1. proleterske kako ide na izviđanje. Tu smo saznali da će se napadati na četničke snage koje su bile grupisane oko stare austrougarske tvrđave, zvane Gat. Četničkom grupacijom je komandovao pop Perišić.

Pokret za napad na Gat, u kome je predviđeno i naše učešće, izvršen je u sam sumrak.

Išli smo i spuštali se kozjim stazama, vijugajući čas levo čas desno, pokatkad zastajkujući, da bismo zatim pomalo trčali. U jednom času, u zoru, pred nama puče vidik sa četničkom tvrđavom.

Čuo se jedan pucanj i — sve se utiša. Nekoliko časaka smo stajali. Kolone se počеше raščlanjivati. Došao je red i na našu četu. Dobili smo zadatak da se popnemo na jedno brdo, tako da nam je Gat ostao s leve strane. Naš je zadatak bio da obezbeđujemo prilaz od Avtovca i Gacka.

Penjući se polako uz brdo razgovarali smo o predstojećoj borbi. Na čelu kolone, nešto ispred, išao je komandir voda

s jednim ili dva borca; oni su pre nas izbili na vrh i pošli ka prednjem nagibu, dok smo se mi polagano kretali jednom visoravni. Oni su tada, iznenada, povikali:

— Eno, četnici beže!

Nas nekolicina s čela kolone pohitali smo i videli, zaista, nekakav crni stroj kako se brzo prebacuje ka Gat. Gotovo bez ikakvog naređenja, ne sećam se da ga je iko posebno izdao, pohitali smo onako nerazvijeni za njima, misleći da će ta kolona udariti u bok našima dok napadaju Gat. U toj trci, da bismo ih stigli, našli smo se, u stvari, u borbenom poretku svog bataljona, jer je to bila naša 1. četa, a ne četnici. Tako je borba, koja je u međuvremenu započela, ponela i nas. Niko više nije mislio da vraća četu na prvobitni položaj. U vrtlogu borbe pojavili su se ranjenici. Omladinci, iako neiskusni, nisu zaostajali za starijim i iskusnijim borcima. Jurišali su i prebacivali se na vatrene linije zauzimajući zaklone baš onako kako su to u toku obuke u Foči učili. Divan je bio primer puškomitraljesca Cige, koji ni posle ranjavanja, i pored izričitog naređenja komandira da se povuče, nije hteo da preda puškomitraljez, već je i dalje ostao da se bori. Tu je i poginuo. U tom okršaju četa je pretrpela gubitke koje smo teško podneli. Tu su poginule mlade srednjoškolke Mira Radovanović i Hela Baruh. Ko se od nas nije setio da smo se za vreme boravka u okolini Foče, prilikom vežbanja puškom, šalili na račun Mirinog rukovanja puškom, zato što je zatvarač držala kao olovku — sa dva prsta. Da bismo joj, onako mladoj i slabašnoj, olakšali teret oružja, nabavili smo joj pušku »talijanku«, koja je bila manja i lakša. Kad smo krenuli na zadatak, nameravali smo da je zajedno sa Helom ostavimo u komori. Ali one nisu htele za to ni da čuju.

Sa ovim drugaricama poginula su i dva druga ispod Bje-lašnice. Pre dolaska u četu bili su pastiri. Nisu stigli ni da se pošteno suoče s neprijateljem, a pali su pokošeni od četničkih metaka.

Počelo je povlačenje po grupama, kako je kome zemljište omogućavalo. Pomogle su nam vrtače. U povlačenju smo prihvatili jedni druge. Ali nekoliko boraca se našlo u situaciji da se guša s četnicima. Jedan komandir je bio uperio pušku u četnika u istom trenutku kad i ovaj u njega. Srećom, komandir je ipak bio brži i — četnik je pao.

Prilikom povlačenja čuli smo da je Lunetov bataljon pretrpeo velike gubitke.

... Povlačili smo se golim i krševitim Lebršnikom, gladni i pokisli. Oblaci su leteli iznad nas i zapinjali za vrhove Bioča, Maglica i Golije. Bilo nam je zaista teško. Snosili smo ranjenike niz okomite litice pod pljuskovima kiše i grada. Napokon

smo se spustili u kanjon Sutješke. Kad smo iz njega izašli, pred nama je pukla pitoma dolina, obrasla travom do kolena, koju nije imao ko da kosi. Nigde žive duše. Stara žandarmerijska stanica u Tjentištu delovala je čudno u ovoj divnoj prirodi. Išli smo dolinom. Bila je već vrućina. Sutjeska, bistra i brza, vijugala je pored nas. Želeli smo da se odmorimo na njenim obalama. Ali — moralo se dalje.

Posle nekoliko dana iznemogli smo od gladi. Red je došao na neslanu konjetinu. Jeli smo pomalo. Prilikom penjanja uz brdo noge su nam podrhtavale.

Pa ipak, omladinci su već postali »stari borci«. Prekalile su ih borbe kod Čajniča, marševi preko Tare, Pive i Sutjeske. Borba na Gatu ostavila je posebne tragove na svima. Osetili smo da smo postali sposobni i za samostalne zadatke, iako smo dobili ozbiljne prekore za uvođenje čete u borbu bez naređenja ili saglasnosti štaba bataljona.

Jednoga dana je došla drugarica Spašenija Babović, pomoćnik komesara i partijski rukovodilac 2. proleterske brigade, i saopštila nam da se 5. šumadijski bataljon rasformira, i da ćemo biti prebačeni u 2. proletersku, jer su njeni bataljoni imali teške gubitke. Tako se život 2. omladinske čete završio u 1. proleterskoj, da bi se nastavio, gotovo u istom sastavu, u 2. proleterskoj, u njenom 4. bataljonu.

Milan BATAB

NA SKARI I VEČERINOVCU

Početak januara 1942. godine vojno-politička situacija u Crnoj Gori, posebno u beranskom, andrijevičkom i kolašinskom srezu, bila je vrlo teška. Zbog toga se Glavni štab za Crnu Goru 26. februara 1942. obratio za pomoć Vrhovnom štabu. Tražio je dva bataljona 1. proleterske brigade. Zahtjev je ponovljen 15. marta i u izvještaju Pokrajinskog komiteta za Crnu Goru, Boku i Sandžak.

Partizanske jedinice su 9. maja prešle u napad na četničke snage koje su prodrle na slobodnu teritoriju. Napadalo je ukupno sedam bataljona. Prvi crnogorski bataljon, zajedno s Durmitorskim omladinskim bataljonom, koji se neprekidno kretao sa njim, dobio je najteži zadatak.

Napadao je pravcem Škara — Večerinovac — Borovnjački krš, s tim da ovlada mostom kod Mojkovca, da rasiječe, u stvari, snage neprijatelja na dva dijela i da onemogući odstupnicu njegovoj glavnini u pravcu Kolašina. Poslije čišćenja sela u dolini Tare i postavljanja obezbjeđenja na V. Prepranu, neprijatelja je trebalo spriječiti da iz pravca Kolašina pruži pomoć odsječenim snagama u Kolašindkim poljima.

Lijevo je napadao bataljon »Aleksa Đilas«.

Za izvršenje postavljenog zadatka bataljon je raspolagao sa šest puškomitraljeza s po 400 metaka, dvije brede sa po 1.200 petaka, jednim minobacačem 81 mm sa oko 25 mina, a brojao je oko 130—140 ljudi. Naređeno je da se municija štedi.

Četnici su bili mnogo brojniji; samo onih što su branili Škara i Večerinovac bilo je oko 400 — čitav bataljon. (A Prema podacima Glavnog štaba za Crnu Goru toliko je trebalo ih bude na čitavom ovom sektoru!) Oružjem i municijom ih snabdijevali Talijani u izobilju, tako da nijesu morali stede.

Napad je izvršen sa tri kolone, na frontu širokom preko 10 kilometara, na odvojenim pravcima i po teškom zemljištu. Dubina zadatka iznosila je oko 10 kilometara.

Desna kolona (jačine dvije omladinske čete i jedan vod 1. čete našeg bataljona), pod komandom štaba Omladinskog bataljona, očistila je do podne sela Gornju i Donju Stitaricu i na V. Prepranu postavila obezbjeđenje prema Kolašinu. Poslije podne, zajedno sa 1. četom Gaja Vojvodića, očistila je i selo Podbišće.

Glavna kolona (1. četa bez jednog voda, 2. četa i dvije omladinske čete), pod komandom Pera Četkovića, izbila je na Stijene, južno od Škare, gdje je duže zadržana jakom neprijateljevom vatrom. Kolona se morala spustiti niz otkriveni Pogled i preći duboke jaruge. Iako je teren bio veoma nepovoljan, ipak je jedna omladinska četa neopaženo podišla četnicima na vrhu Večerinovca. Iznenadnim udarom u leđa, u sadejstvu s lijevom kolonom, ona je zauzela Večerinovac bez ijednog gubitka.

Lijeva kolona (3. četa) nastupala je pravcem Šanac — Škara — Večerinovac — most kod Mojkovca. Do prvog sukoba došlo je na Šancu, koji je branilo oko 30. četnika. Za nekoliko minuta, u kratkoj ali žestokoj borbi, zauzet je utvrđeni vrh. Nađena su tri mrtva četnika, jedan je zarobljen.

Na Šancu je ostala 2. četa da štiti leđa osnovnim snagama bataljona i da bočnom vatrom pomogne nastupanje bataljona »Aleksa Dilas«. Treća četa je odmah produžila, jer je još u toku noći valjalo ovladati Skarom, koju su branile jake snage četnika, a njoj se moglo pristupiti samo stazom koja se spušta niz jako strmu, kamenitu stranu. Četa je tek u praskozorje podišla Skari, te tako nije postigla iznenađenje. Zbog gubitaka, poslije žestoke dvočasovne borbe, četnici su se počeli osjećati nesigurnim u rovovima i bunkerima. Četa je to iskoristila i pod zaštitom puškomitraljeza odlučno pošla na juriš preko jedne potpuno čiste uvale. Četnici nisu izdržali. Ostavili su sedam mrtvih. I četa je imala tri mrtva.

Ovdje, na Skari, doživjeli su prvo Vatreno krštenje drugovi »Sarajlije«. I položili su ispit da ne može biti bolje. Samo je jedan izgubio život na čudan način. Ubio ga je ranjeni četnik baš u trenutku kad je mladić htio da mu ukaže pomoć.

Oko podne je došlo do zajedničkog napada na utvrđeni Večerinovac, gdje su se nalazile glavne četničke snage. Iako od početka borbe nije bilo nikakve veze s glavnom kolonom¹ štabom bataljona, zahvaljujući inicijativi i poznavanju opšt^e

situacije i objekata za koje je trebalo organizovati sadejstvo, došlo je do koordinacije napada obe kolone.

Napadajući preko pošumljene jaruge, 3. četa je izvršila obuhvat neprijateljevog desnog krila. Četnici su bili iznenađeni, očekivali su glavni napad grebenom koji se spušta na Skaru, pa su taj pravac najbolje organizovali za odbranu. Kada im se još s leđa pojavila Omladinska četa, oni su u paničnom bekstvu odstupili ka Mojkovcu. Pri tom su ostavili jedan minobacač, 18 pušaka, nešto municije, 4 konja i 6 volova. Gladnim borcima dobro je došla ova komora. Komandant Cetković je pohvalio Omladinsku četvu.

Glavnina četničkih snaga se našla odsječena u Kolašinskim poljima. A bataljon je, bez 1. čete, koja je bila sa desnom kolonom, na frontu od Šanca do mosta kod Mojkovca, širokom preko 10 kilometara, zatvarao glavne pravce koji od Donjih i Gornjih Polja vode prema Kolašinu.

Shvatajući svu težinu situacije, četnički komandant Pavle Đurišić je predveče izvukao jedinice sa ostalih frontova i formirao nekoliko kolona koje su iz raznih pravaca napadale na položaje bataljona. Koristeći se sitnom šumom i mrakom, četnici su se, uz male gubitke, probili kroz rijetki raspored bataljona i zaposjeli istočni dio Večerinovca. Noću su nekoliko puta pokušavali da ovladaju čitavim Večerincem.

Naši borci su bili premoreni. Drijemali su i spavali. Pri tome su u rukama zaspalih boraca veliku opasnost predstavljale talijanske bombe sa izvađenim »jezičkom«. Na traženje komandi 1. i 2. čete, štab bataljona je odustao od toga da noćnim protivnapadom povрати izgubljeni položaj i naredio da se ljudstvo povuče na kratak odmor.

Ujutru je 2. četa pošla u napad na Večerinovac, ključnu tačku, sa koje su četnici štitili izvlačenje svojih glavnih snaga. Dočekala ju je jaka vatra automatskog oružja. Teren nije omogućavao da se razvije i efikasno iskoristi svoje puškomitraljeze. Gubici su rasli, pa je štab obustavio napad.

Istog jutra, u šumi jugozapadno od Večerinovca, došlo je do sukoba između četničkih snaga koje su se izvlačile preko Večerinovca i naše desne kolone, koja mu je podilazila. Krećući se potokom bez izvidnica i obezbeđenja bokova, kolona je zapala pod jaku neprijateljevu vatru. Iako nije znao jačinu neprijatelja, štab je i sa nesređenim jedinicama i nepripremljenom vatrom, ipak naredio juriš. Došlo je do borbe prsa u prsa, radili su bajoneti i ručne bombe, rukama su se hvatale vruće cijevi puškomitraljeza. Bio je to primjer masovnog heroizma¹ odvažnosti boraca i starješina, proletera i omladinaca.

U jurišu i povlačenju je poginulo osamnaest drugova (devet proletera i devet omladinaca i omladinki), a četrnaest ih je teže ranjeno. Jedanaestog maja poginuli su svečano sahranjeni. Bio je to težak udarac, to veći što se smatralo da se mogao izbjeći, što je donekle umanjivalo značaj postignutog uspjeha bataljona.

Bilans dvodnevni borbi: četnici su imali trideset sedam mrtvih (nađenih na bojištu) dva zarobljena, jedan se predao. Naši gubici: četrnaest mrtvih proletera i deset omladinaca i omladinki. Osim toga, imali smo trideset jednog teže i lakše ranjenog borca.

Zivko ŽIVKOVIC

